

Szláv jövevényszavaink.

(Tizedik közlemény.)

Evangelium. A latin egyház a lat. *g-t e* és *i* előtt *j*-nek mondta, a mint azt e mű 2. része 37. s köv. lapjain, valamint az *angyal* szónál is kifejtettem. Az ilyen *n* utáni lat. *g*-ből lett *j* aztán a magyarban is meg a szlovénben is *gy*-vé lett. Az írott, később nyomtatott alak azonban, különösen a nem román nyelvű népeknél sokszor keresztelte, gyakran megváltoztatta a régibb, többnyire népi úton elterjedt alakot. Így lett a régi m. *apastal*-ból az írott nyomtatott lat. *apostolus* hatása alatt a mai *apostol*; így lett a régibb hazai szlovén *angyel*, *angyeo*-ból mai szlov. *angel*. A m. *evangelium* szónál (ma *gy*-vel ejtik az ág. hitv. és a ref. vallásúak, míg a róm. kath. magyarok inkább *g*-vel) is a *gy*-vel való (tehát az *evangelium*) ejtés a régibb. Hogy milyen régi a *gy* helyén a *g* ejtés nyelvünkben, pontosan nem tudjuk megmondani. A Münch.-k.-ben a szó még *gy*-vel van (írva *g*-vel: *ewangelium*, *ewangelizal*, v. ö. Münch.-k.: Máté IV. 23, XXVI. 13, Márk I. 1, 14, 15, VIII. 35, X. 29, XIII. 10, XIV. 9. stb.; Luk. II. 10, III. 18, IV. 43, VII. 22, VIII. 1, IX. 6, XVI. 16, XX. 1; Apoc.-k.-ben LXVII. zsolt. 12: *g*-vel írva), a Jord.-k.-ben azonban nem biztos a *gy* ejtés. Ez a kódex ugyanis a *gy* hangot *g* és *gy* jegyekkel jelzi (*e* előtt is; a *g* hang = *g* és *gh*, ez utóbbi rendszeren *e* előtt; az *angyal* *gy*-vel van írva), az *evangelium* szót azonban állandóan *ewangelium*-nak írja (v. ö. Jord.-k.: Máté IV. 23, XXVI. 13, Márk I. 1, 14, 15, VIII. 35, X. 29. stb.). Az 1474. évben kelt Birk-kódex is a *gy*-t állandóan *g*-vel jelzi, az *evangelium* szóban azonban pusztán *g*-t ír (v. ö. Birk.-k.: «az idej *ewangelium*bol» kétszer, u. o. «az generale capitulum», M. Könyvszemle XIV. 19, 21. l.), más kódexeinkben is *g*-és jelzést is találunk (v. ö. Winkler-k. 187, 190; Döbr.-k. 210, 212, 213: *ewangelium* stb.). Más újtestamentomi példákkal kapcsolatban, a melyeknek Bethphage (Máté XXI. 1, Luk. XIX. 29.), Boanerges (Márk III. 17.), Genesareth, Geraseni, Gethsemani (v. ö. e mű 2. rész 45, 46. l.), Legio (Márk V. 9, Luk. VIII. 30, 36: Münch.-k.-ben fordítatlan, Jord.-k.-ben egyszer fordítatlan: Márk V. 9, kétszer fordított kifeje-

zés: Luk. VIII. 30, 36.), az a nézetem, hogy a vulg. lat. kiejtés az *evangelium* szónál a XV. század végén megváltozott, más kevésbé gyakran előforduló bibliai szavakban levő *ge* már régebben is *g*-ejtésű lehetett.

Az *evangyéliom* szó *gy*-je némelyek szerint a CYRILL és METHOD-féle nyelv maradványa, mások szerint velencei.

A gör. γε (γγ, γι stb.) szótagból az óbolg. nyelvben kivétel nélkül ġe (= olv. *gye*) lett, a mint az *anygal* szónál fejtegettem (a gör. εϋ + újgör. *i*-féle vokális = óbolg. εκ + ħ, pl. παρασκευή = óbolg. параскѣхѣн, továbbá óbolg. ннѣкѣхѣтѣк, лѣкѣхѣтѣк, лѣкѣхѣнн); így van ez az *evangelium* szónál is. A gör. εὐαγγέλιον-nak az óbolg. emlékekben екѣнѣлѣнѣ, ѣкѣнѣлѣнѣ (olvasd: *jevanġyeliġe*; v. ö. Cod. Mar. index) a megfelelője, míg a gör. εὐαγγελίζομαι (régí m. *evangyelizálni*) ez emlékekben ελγѣкѣстѣтѣтѣ (v. ö. Cod. Mar., Psalt. Sin. LXVII. 12.), tehát fordított kifejezés. Egyházi szláv nyelvemlékekben egyébiránt az *evangelium*-ra is fordított kifejezést találunk (: ελγѣкѣстѣтѣкѣкѣннѣ stb., v. ö. JAG. Zur Entst. II. 88.).

Az óbolg. *jevanġyeliġe*-ből azért nem származhatik a régi m. *evangyéliom*, mert a mi szavunk *-om* vége világosan mutatja a latin eredetet. Nem származhatik azonban a mi szavunk az óbolg. nyelv alapján fejlődött többi gör. kel. szláv nyelvek keresztény terminológiájából sem. A gör. kel. szláv népek ugyanis az óbolg. ѣкѣнѣлѣнѣ szóval ugyanazt tették, a mit az óbolg. анġѣлѣ-lal. A különböző szerkesztésű emlékekben és ma a gör. kel. szláv nyelvekben az óbolg. ѣкѣнѣġѣнѣ is *g* hanggal van és nem *gy*-vel (v. ö. or. εβάνġελίε, kisor. эванġеліе, bolg. эванġеліе, еванġеліе, régi szerb: еванġеліе, újabb szerb Vuk-fordításokban: jеванġѣље). E különböző szerkesztésű emlékekben előforduló, illetve ma is élő gör. kel. szláv alakokból a m. *evangyéliom* nem csupán a szóvégi *-om*, hanem a *gy* miatt se származtatható.

A m. *evangyéliom* kétségtelenül róm. kath. nép által közvetített alak, olasz azonban nem lehet, mert az ó-északolaszban *evanzelio* a szó (v. ö. Denkschriften XXII. 221; ugyanitt *verzene* = *virgine*, REŠETAR, Zadarski i Rañinin lecionar XLV, XLVII, XLVIII. lapok). Az olaszban egyébiránt az *evanzelio* és *evangelio* mellett *evangeli* (piemonti ol.), *vangelo* (bolognai és velencei ol.), *vangeli* (bolognai ol.) is a szó, s az olasz hatás alatt álló XV., XVI. századi dalmát-horvát lectionáriumokban találunk ilyen olasz hatás alatt

keletkezett horvát alakokat (v. ö. *vangelje*, *vandjelije*, Rad CXXXVI. 186.). A különböző szláv népeknél ezek az alakok: Lengy. *ewan-ielia*, cs. *evanjelium* (kraliczi biblia; de régi csehben *gy*-vel is, v. ö.: *ewandielista*, GEBAUER, Hist. mil. I. 453. és Staroč. slov.), *evanjelie*, t. *evanjelium*, *evanjelije*; osztr. szlov. *evanigel*, *evangelj*, *evangelij*, *evangelje*, stíriai szlovén könyvekben: *evangelium* (*g* hanggal a szlovén adatok), hazai szlov. *evangyélium*, *evangyeliom* (KÜZMICS ISTRV.: Nouvi zákon; későbbi kiadásokban *g*-vel: *evangeliom*; *evangyelicásnszka* Zobr. szlov. 75.), kath. hazai szlov. *evangeliom* (és *evangyeliom*), kaj-horv. *evangeliom* (1650. körül, lajbachi Letop. 1887 : 188. l.), *evangelium* (HABDELICH), ça-horv. *evanjelije* (Noviban, v. ö. még ŠURM. Acta croat. 106, 196, 210. stb. Starine VII. 74.), Sopron-Mosonvidéki horv. *evangyélye* (Szridnyi katek. 87. l.), r. kath. szerb: *evangjelje*, hazai róm. kath. bolg. *evangjeli* (és *g*-vel is, v. ö. KRISTOFCSÁK Kas nauk 9. l.).

Az itt összeállított róm. kath. szláv alakok mutatják, hogy a m. alak legközelebb a cseh-tót-hazai szlov.-kajhorváthoz áll. Azonban a hazai szlov. kaj-horv. az *evangyéliom* szót illetőleg nem ad határozott választ arra, vajjon a mi szavunk innen való-e azért, mert e nyelvekben az *evangelium*-ra vonatkozó szó *om*-ja alapján magyar eredetű. Mindazonáltal az *angyal*-nál kifejtetteket is tekintetbe véve, valószínű, hogy az ó-szlovénben **evanjelium*, esetleg **evangyeliom* volt a szó. Az azonban kétségtelen, hogy a m. *evangyeliom*, *evangelium* végső elemzésben latin, tehát róm. kath. néptől való.

Február; v. ö. A hónapok nevei.

Fehér, fekete vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Feszület. MIKLOSICH azt tanította, hogy a m. keresztre feszíteni szláv hatás alatt keletkezett kifejezés (v. ö. Christ. Term. 39. l.); e gondolatot tovább fejtette ÁSBÓTH (NyK. XVIII. 400.), állítván, hogy a m. *feszület* a CYRILL és METHOD-féle szláv nyelvből való fordítás. Kérdés már most, vajjon gör. kel. (CYRILL-METHOD-féle), vagy pedig róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *feszület*.

Az óbolg. emlékekben a m. keresztre feszíteni kifejezésnek *propeti* (ПРОПАТИ) és *raspeti* (РАСПАТИ) igék felelnek meg; a párhuzamos helyeken (v. ö. Máté XXVII. 22, 23, 26, 38. stb.) ilyenkor a Münch.-k.-ben megfezeiteni olvasható. A két kifeje-

zés közül *propeti* a régibb, *raspeti* pedig a fiatalabb szerkesztési óbolg. nyelvelmékek kifejezése (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXII. 73. l., CXXIV. 2, 37. és Glag. Cloz. 11; JAGÍÓ, Zur Entst. II. 62.). A két igének névszói származéka *propetije*, *raspetije* (ΠΡΟΠΑΤΗ, ΡΑΣΠΑΤΗ); mindkettő az óbolg. emlékekben kizárólag a «keresztre feszítés»-t (crucifixio, τὸ σταυροδῆναι) jelenti. «Feszület, crucifix, crux» jelentésben az óbolg. emlékekben (a fiatalabb redactioban) *rasponъ* a szó (РАСПОНЪ, Kreuz, Galgen, LESKIEN, Altb. gr.,³ szótár; Euch. Sin. kiadás 65, 78, 79, 92, 93. l.), a mely a *ras-pъnъ* (megfeszíték, szétfeszíték: *raspeti*) igéhez szabályos ablaut útján keletkezett főnév (v. ö. *o-pona*, *za-pona*: vorhang).

A különböző szerkesztési gör. kel. szláv emlékekben «crux, crucifix» jelentésben *prepelo* és *raspelo* (ΠΡΟΠΑΛΟ, ΡΑΣΠΑΛΟ, v. ö. MIKL. Lex. p.) is előfordul, míg a mai gör. kel. szlávoknál csupán az oroszban van a m. *feszület*-hez hasonló felfogást visszatükröztető szó. Az oroszban ugyanis *raspjatije* (распяtie, értsd господне, Arch. XXIV. 244.), a kisoroszban *rozpjate* (розпяте) a népi szó. Ez a *raspjatije* egy az óbolg. *raspetije*-vel, s eredetileg «keresztre feszítés-t», «cruci fixio»-t jelent, «crux» jelentése csak másodlagos (v. ö. MIKL. Lex. pal.). A mai bolgárban (v. ö. *besilo*, Galgen, CANKOFF 156. l., és DUVERNOIS) és a szerbben a m. «feszület»-hez hasonló felfogást visszatükröztető szót hasztalan keresünk.

A gör. kel. szláv nyelvek után nézzük a róm. katolikusokat. Mindenek előtt a lengyel és a szorb keresztény terminológia itt számba nem jön, mert itt a keresztre feszíteni *ukrzyżować*, *kschiżować* (FRENZEL bibliaford.); *ukrzyżovati*, *ukrzyżovat* a kifejezés ma a cseh-tótban is, de a csehben a XIV. század előtt ismeretes volt a *na křiži rozpieti* (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXIX. 10, 1, 2, 32, 35.) kifejezés, a mit VONDRÁK a CYRILL és METHOD-féle nyelvből magyaráz (v. ö. hálát adni-nál ó-cseh: *chválu vzdáti*); luth. tót passiókönyvecskéiben ma is olvashatni: *na križu rozpiaty*. Régi szlovén kéziratokban «*na križ raspeti*» olvasható (v. ö. XV. századi Klagenfurti kézirat, Kres I. 183; *na kolu raspeti*, MIKL. Vergl. gr. II. 8; DALMATIN fordításában: *križati*), s ma a szlovénben közönséges szó a «*na križ raspeti*» valamint *raspelo* (= crux, crucifix), *raspétje* (kreuzigung és crucifix, v. ö. PLETERŠNIK). A hazai szlovénben *raspéti* = «keresztre feszíteni», s ugyanitt *raspétje* a «feszület» neve (v. ö. KÜZMICS, Nouvi zákon, KÜZMICS Mikl. Sz. evang.;

1725. évi Abecz. Szlov. Vadliványe Apostolszko-ban; Zobr. szlov. 6, 38, 95. l. stb.). A kaj-horvátban is *raszpeti*, *raszpetje* a szó (v. ö. Pabulum spirituale, Zágráb 1725. I : 228 : na ieden kris *raszpeti*; Szveti evang. Zágráb 1819. év : 127. l. stb.). A dalmát-horvátban *propeti* váltakozik a *raszpeti*-vel (v. ö. Zárai, RAÑ. és BERNÁT-féle lection.), a hazai kath. bolg.-ban *propna* a kifejezés. A magyarországi horvátban MIKLOSICH szerint *propelo* a «feszület» (Lex. p. és Christ. Term. 39. l.), míg a kath. szerbeknél Szlavóniában *propeće* (uponeće : crucifix, VUK³).

Mindezek a tények azt vallják, hogy a m. *feszület*, keresztre *feszíteni* kifejezésekben nyilvánuló felfogás megvan a róm. kath. szláv népeknél is, s megvan első sorban a hazai és osztrák szlovénben (*raszpelo*, *raszpetje*, és na križ *raszpeti*). Kapcsolatban más keresztény term. technicusokkal állítjuk, hogy a m. *feszület*, keresztre *feszíteni* róm. kath. szlovénből való fordítás.

Gárgyán (v. ö. NySz. : *gárdián*, *garian*, *gárján*, *gvárgyán*), mai nyelvünkön : *gvárdián* ; — lat. *guardianus*, ol. *guardiano*, vel. ol. *guardian* (alakváltozat más jelentéssel : *vardián*, BOERIO), bolognai ol. *guardian*, romagnai ol. *gvargian* (Sitzungsber. LXVII. 656.), régi cseh : *gardián* (GEBAUER, Staroč. slov.), lengy. *wardyan*, szlov. *vardijân* stb. A kifejezés róm. kath. eredetű nyelvünkben (v. ö. apát-nál); közelebbről meghatározva csak annyit mondhatunk, hogy nem velencei olasz. A vel. ol. hatás alatt az Adriamenti horvátban *vardian* a szó (v. ö. ŠURM. Acta croat. 269. lp., 1472. évi adat). A szó *g*-jére v. ö. *Galterus* (a mű 2. része 140. l.), *gy*-re pedig *ostya*, *Mátyás*, *venya* = lat. *venia* stb. (ugyane mű 152. lp., Mátyásnál 195. l.).

Gusalyütő vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Gyehenna (v. ö. NySz.). Legrégibb bibliafordításunkban a Münch.-kód.-ben, továbbá a Jordánszky-k.-ben a szó nem fordul elő; helyette «pokol, pokolnak tüze, pokolnak alhatatlan tüze, örök tűz» (v. ö. Máté V. 22, 29, 30, X. 28, XVIII. 9, XXIII. 15, 33, Márk IX. 42, 44, 46, Luk. XII. 5.) olvasható. Latin emlékeinkben a szó *gehena* (1181-i okl., FEJÉRPATAKY, III. Béla okl. 29. l.), XVII., XVIII. századi magyar emlékeinkben *gyehenna* ; — lat. *gehenna*, gör. γέεννα ; ebből a görög alakból való az óbolg. ꙗѣнна (Cod. Mar.), ꙗѣнна (VONDR. Altkir. gr. 44. *gy*-vel). A m. *gyehenna* róm. kath. néptől való (v. ö. a *gy*-re e mű I. 2, 45. és *pokol* szónál).

Gyertyaszentelő. A lat. *Purificatio beatæ Mariæ virginis* (ol. *purificazione della Vergine*) magyarul *gyertyaszentelő* (esetleg: *gyertyás*, v. ö. KNAUZ, Kortan 243.) boldogasszony. Ez a kifejezés népies, míg a Szűz Mária tisztulatja (v. ö. KNAUZ, Kortan 243.) a hivatalos latinnak a fordítása. Kérdés, milyen eredetű a *gyertyaszentelő* elnevezés.

Tudvalevő dolog, hogy az olaszban a *gyertyaszentelőt candelora-, candelara-nak* is hívják (v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279; *Madona de la candelè*; vel. ol. *ceriòla*, BOERIO, piem. ol. *candlèra*), míg a francziában *chandeleur* a név (többes **candelorum*-ból). E két románnyelvi név arra mutat, hogy február 2-át latinúl *festum candelosæ-nak* (v. ö. DU CANGE), illetve *candelarum-nak* neveztek. Egyébként egy a lat. *candela* (wachslicht, kerze; v. ö. vel. ol. *ceriòla: cera: viasz*) szóból alkotott elnevezésre a ném. *Lichtmesse* is utal. Végül a róm. kath. szláv nyelvek közül a hazai és osztrák szlovén, a kaj- és ça-horvát, valamint a németországi szorb febr. 2-át a szláv *sveča, sveca: gyertya* szóból alkotott névvel jelölik [v. ö. kaj-horv. *svěčnica, svěčna* B. D. Maria, ça-horv. *sviečnica* (zárai kalendáriumokban található), hazai szlov. *svěčnica*, osztr. szlov. *svečnica, sviečnica*, v. ö. még lajbachi Letopis 1887: 224, szorb *sveckovnica, sveckovna Maria*, LINDE].

A többi róm. kath. szláv népnél ezek az elnevezések: cseh *hromnice*, tót *hromnice*, lengy. *gromnica*, szerb *svitlo (svietlo) Marinja* (az újabb kalendáriumokban a gör. kel. szerb *sretenije* is olvasható), bolg. *učistenije B. D. M.*

A gör. kel. szláv nyelvekben a név *srětenije gospodne* (v. ö. óbolg. *srětenie gospoda našego*, Assem. 159, 179; or. *srětenij gospodne*, szerb *sretenije*, középbolg. *srětenije g. n.*, SREZNEVSKIJ, Kalendarь).

A m. *gyertyaszentelő* róm. kath. szlávból, még pedig szlovén-kajhorvátból való fordítás. E szláv nyelvekben pedig német, a hol viszont olasz-latin eredetű a kifejezés.

Hála (és *hálát adni*). Nincs szláv nyelv, a melyben a m. *hála* szónak megfelelő hangalakú és jelentésű szó elő ne fordulna (v. ö. l. *chwata*, cseh-t. *chvála*, szlov. *hvála*, horv. szerb *hvála*, *хвала*, változata: *fála, vala* VUK³, bolg. *хвала*, változata: *fabù'*, kisor., or. *хвалá* stb.). Nehezebb azonban arra a kérdésre meg-

felelni, vajjon gör. kel., vagy pedig róm. kath. szláv eredetű terminus technicus-e a *hála* s vele együtt a *hálát adni*. A következő adatok figyelembe vételével azonban megközelíthetjük a szó eredete helyes megfejtését:

a) Valahányszor a mi legrégebb bibliafordításunkban *halat* vagy *halalatos aduan* (*adoc, ada, tón, tót*, v. ö. Münch.-k.: Máté XV. 36, XXVI. 27, Márk VIII. 6, XIV. 23, Luk. XVII. 16, XVIII. 11, XXII. 17, 19, Ján. VI. 11, 23, XI. 41.) fordul elő, az óbolgár evangéliumokban (Zogr., Mar., Assem., Sav. kn.) kivétel nélkül *chvala vьzdati* (= $\chi\kappa\alpha\lambda\alpha\ \kappa\upsilon\zeta\delta\alpha\tau\eta$) fordul elő, ez pedig «hálát össze- vagy feladni» jelentésű. Ez a kifejezés a legrégebb görög kel. különböző szláv fordításokban. Nem ismeretlen a «chvalu vьzdati» róm. katk. népeknél se. A tótban, kizárólag egyházi nyelvben, előfordul a «*chválu vzdavat*»; előfordul itt-ott a csehben is (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXIX. 10: 18, 35: *chválu vzdáti*, VÁCLAV-féle fordítás, Máté XXVI. 27: bohu *chvalu vzdal ge*); nem ismeretlen a horvátban (*hvalu uzdati*), valamint a kath. szerbben sem (v. ö. horv. akad. szót.: *hválu uzdavati*: *g o t o v o s a m o B o g u*). Általában itt is csakis egyházi kifejezés. — A m. *hálát adni* azonban csupán egy szláv «*chválu* vagy *hválu dati*» (és nem *vьzdati*) kifejezésnek felel meg. Ilyen kifejezés a róm. kath. népek közül a kajhorvátban és a szlovénben fordul elő (v. ö. *hválo ti dajem*, Zobr. szlov. 48, Abecz. Szlow. 1725-ből; KŪZMICS Miklous: Ev. 157; CAF irataiban, ŠTREKELJ 12. l., Pesmi krajn. naroda III. 113. kaj-horv. *dálo je hvalu Bogu*, Szveti evang. 32. l.; JAGIĆ Zur Entst. II. 67. szerint egyházi szláv nyelvemlékekben is előfordul $\chi\kappa\alpha\lambda\upsilon\ \delta\alpha\tau\eta$, VUK bibliafordításában is: *hválu davši*. Mindkettő újabb eredetű).

b) A szláv szavakban *chv-*, *hv-* a szókezdet, míg a magyarban *h.* ÁSBÓTH a *v* eltűnésére felhossa (NyKözl. XVIII: 369.) az óbolg. *svęťъ* > m. *szent*, óbolg. *svobodъ* > m. *szabad*, óbolg. *chvrastъ* > m. *haraszt* szavakat. E példák közül a *haraszt*: *chvrastъ* nem ide való, mert vannak szláv nyelvek, a hol *v*-nélküli alakok is vannak (v. ö. horv. *hrast*, szlov. *hrastje*, cs. *chrast*, v. ö. GEBAUER, Hist. ml. I. 439, lengy. *chróst*), s a m. ezekből könnyebben megmagyarázható, mint a *v*-vel bírókból (v. ö. óbolg. *chvrastъ*, mai bolg. *fráste*, CANKOFF, or. *хворостъ*). A *svęťъ*: *szent*, *svobodъ*: *szabad* példák se magyarázzák meg a *chvála*, *hvála*: *hála*-beli *v-t*, mert a jelen eset-

ben *chv*, *hv* a fontos. A szókezdő *chv*, *hv* a bolgárban, szerbben és horvátban *f*-fé lett; itt ma a népnél az óbolg. *chvala* a következőkép hangzik: bolg. *falù'* (v. ö. még *falbù'*, *fàlè*, *fàstam*, *fraste*: *chvalba*, *chvale*, *chvastam*, *chvraste* helyett), szerb-horv. *fala* (és *vala*, VUK³; Rad CXXIV. 124; más szókezdő *h* elesésre v. ö. *rana*: *hrana* helyett, *risovul*: *hrisovul* helyett stb.). Ilyen *hv* > *f* hangmegfelelés az olaszföldi szlovént leszámítva (FLORINSKIJ, Lekt. I. 429.) a hazai és az osztrák szlovénben nem fordul elő. A szókezdő *h* utáni *v* kiesésére nem tudok példát a szlovénből (v. ö. *hója* erdő Kolozsvárt = szlov. *hoja*, cs. *chvoje*, szerb-horv. *hvòja*, or. *chvoja*, a bolgárban ismeretlen szó), van azonban szókezdő *g* utáni *v*-kiesésre egy biztos, kétségtelen példánk. ANONYMUS krónikájában (43. §.) «*petur goz*»-járól, Kézainál pedig «*gozd*, *Patur gozdia*»-ról (ENDLICHER 118. l.) van szó, a min azt az erdőt (*silva*) kell értenünk, a mely Horvátországot a Kulpa és Száva folyam vidékétől az ú. n. Szlavoniától elválasztá (v. ö. HFK. 440.). A szláv nyelvek közül csakis a szlovénben fordul elő a *v* nélküli *gozd* alak (az adatok ezek: *gozd*: wald, hochwald, forst, PLETERSNIK, görzi szlov. *γòjst*, gen. *γòjzda*, Sitzungsber. CXIII. 388, v *gofdeh*, TRUBERNÉL, lajbachi Letopis 1891: 140, olaszföldi szlov. *gost*, DOBR. Slavin 121, *gozdie* Letopis 1891: 128. l.), ellenben *gvozd* van a szerbben (DANIČIÓ, Rječn. egyszer, Dečani monostor alapítólevelében 1333. Mikl. Mon. ser. 95. lp.; ma is *gvozd*: aus der erde hervorragender stein, VUK³), *hvozd* a csehben (waldgebirge), *gwozd* az ó-lengyelben (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov.). A magy. *Gozd* a legkétségtelenebb szlovén átvételek közé tartozik.

Az egész fejtegetés célja valószínűvé tenni, hogy a *hála* és *hálát adni* róm. kath., még pedig szlovén átvétel nyelvünkben.

Hamvazó szerda. Nyelvtörténeti adatainkból az derül ki, hogy régebben *böjtfőszerda* (v. ö. Döbr.-k., Nyelvm. XII. 150.), *böjtfogadó szerda* (v. ö. NySz. és KNAUZ, Kortan 154.) volt a lat. *dies cinerum* (esetleg *carnis privium*, v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 280: *carnis privium*: Aschentag oder erster Sonntag in den Fasten, giorno delle cenere o prima domenica di quaresima); a *hamvas szerda*, *hamvazó szerda* (v. ö. NySz. és KNAUZ, Kortan 154.) újabb keletű kifejezésnek látszik. *Hamvazó szerda* a gör. kel. egyházban nincs; a mennyiben tehát fordítás a *hamvas* v. *hamvazó* kifejezés, úgy ez csak a róm. kath. népek elnevezéseivel egyezhetik. A lat.

dies cinerum, ol. (il dì, mercoldì delle) *ceneri* alapján «hamu»-t jelentő szláv *popelъ*, *popelъ* szóval jelelik e napot a szlávok közül a következők: Lengy. *popielec* (népies: *stepna środa*, *wstepna środa* = belépő szerda, KALINA, Lud, I. 46.), cs. *popelec* (*popelčnì středa*), t. *popelec*, *popelna středa* (népies kifejezés: *škaredá středa*), szlov. *pepelnica* (TRUBERNÉL már előfordul, KRES, II. 644.), hazai szlov. *pepeonicza* (Zobr. szlov. 97.), kaj-horv. *pepelnica*, *pepelna sreda* (PETRETIČSNÉL, v. ö. lajbachi Letop. 1887: 221.), hazai és horvátországi ça-horv.: *pepelnica*, *srida pepelna*. Dalmáciában azonban *čista srijeda*, *srijeda* a név, ugyanígy a kath. szerbben (*čista srida*; az újabb naptárakban: *pepelnica*, VUKNÁL *pepeljava srijeda*) és a kath. bolgárban (*čista sreda*, DOBROSLAV, Balg. Kalend. 1882.). A m. *hamvas*, *hamvazó* szerda latinból való fordítás.

A hét és napjai.*) MIKLOSICH nyomán ÁSBÓTH kifejtette (NYK. XVIII. 386, Arch. IX. 697.), hogy a m. szerda, csütörtök, péntek, szombat szláv nyelvi átvételek, a hétfő, kedd pedig ugyanonnan való fordítások. A szláv számlálás szerint ugyanis csütörtök (v. ö. óbolg. *četvrtъкъ* < *četyre*: négy, *četvrtъ*, *četvrtъj*: negyedik) a negyedik, péntek pedig (v. ö. óbolg. *petъкъ* < *petъ*: öt, *petъ*, *petъj*: ötödik) az ötödik napja a hétnek; ugyanezen felfogás szerint az óbolg. *vъtorъnikъ* (óbolg. *vъtoryj*: második) a kettődik (= magy. kedd), második nap. E számításban a hét hétfővel kezdődik s vasárnappal végződik. Ez a felfogás különbözik a Kr. u. II—III. századi latintól, a mely szerint a hét szombattal (*dies Saturni*) kezdődött, különbözik a IV. század óta kimutatható felfogástól, a mely szerint a hétnek vasárnap az első napja. Ez a vasárnappal való kezdés van a róm. kath. egyházban (v. ö. hétfő = *feria secunda*), a gör. kel. kereszténységénél (v. ö. hétfő = *δευτέρα τοῦ σαββάτου*), ez a számlálás van keleten a keresztény syreknél, abessíniaiaknál, ez van az arabban, az újperzsában (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortforschung I. 162, 163.). A kérdés tehát az, milyen eredetű a szlávban a hétnek hétfővel való kezdése. Ha eredeti ez a számlálómód, mikép lehetséges, hogy az óbolg. *srěda* (= m. szerda) a hét közepét jelenti (v. ö. óbolg. *srěda*: *medium*, közép, v. ö. Zogr. Márk II. 3,

*) Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztálya 1904. nov. 21-iki ülésében.

XI. 36, XIV. 60, Luk. IV. 30, 35, VI. 8, VIII. 7. stb.), holott a hétfővel való számlálásnál a hét közepe csütörtökre esik. Ezt az ellenmondást JAGÓ úgy magyarázza (v. ö. Arch. XXIII. 537.), hogy itt tulajdonképp a hétfő-péntek közti idő közepéről van szó, s így magyarázva a *srěda* eredeti szláv felfogáson alapul. E tanításra két dolgot jegyzek meg: a) Az egység nem öt, hanem hét nap, más szóval lelkünkben az egység nem öt, hanem hét nap; más népek is nevezték a szerdai napot *középső*-nek (v. ö. alább); b) A szláv számlálás szerint *szerda* a harmadik nap; egyházi emlékekben ugyanis «szerda» jelentésben *tretijnik* (v. ö. óbolg. *tretij*: harmadik) is előkerül. Azt, hogy a szláv *srěda* ellenkezik a szláv hét napjainak neveinél tapasztalható számlálással, MIKLOSICH a legerősebb érvnek tartotta annak a bizonyításánál, hogy a szlávokat, még pedig a pannoniai szlovéneket a németek ismertették meg a héttel és a hét napjainak neveivel (v. ö. Christl. Term. 19. l.).

JAGÓ magyarázatát a szláv *srěda*-t illetőleg nem tartom helyesnek; MIKLOSICH a szláv *srěda* = ném. *Mittwoch* alapján a legfényesebben látja bebizonyítva, hogy a pannoniai szlovéneket (ezektől terjedtek el aztán a többi szlávokhoz a hét napjainak nevei) a németek ismertették meg a hét napjainak neveivel. Ezt a tanítást se fogadom el; szerintem ugyanis a pannoniai szlovéneket a németek, jelen esetben a bajor-osztrák németek nem ismertethették meg a héttel s napjai neveivel a következő okok alapján:

a) A «dies Mercurii»-t nem csupán a németek és a szlávok hívják a hét *közepének* (*Mittwoch*: *srěda*). MEYER-LÜBKE «Die Namen der Wochentage im Romanischen» (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 192. l.) című cikkében ezt írja: «Eine erste Abweichung von dem obigen Schema zeigt Toskana mit *mezzedima* [v. ö. *mezedima*, PAOLI, Lat. paleogr. III₂: 277; *mezzédima*, GRÖBER, Grundr. I. 514, 527.] neben *mercoledì*, entstanden aus *media hebdomas*, heute nur noch einzelnen Mundarten angehörig, früher auch der Schriftsprache nicht fremd. Dieselbe Bildung kennt der seit zwei oder drei Jahren erloschene Dialekt der Insel Veglia im adriatischen Meere mit *missédma*, das Obwaldische und Engadinische mit *meziamna*, *mezemna*, *mezeivna* (v. ö. obwaldi: *meziáma*, *mazámq*, *mežémda*, *mezémde*, *miádzefna*, GRÖBER, I. 465.). Aber Tirol, Friaul, Istrien, Venezien wissen nichts davon,

so dass also jeder geographische Zusammenhang fehlt. In Graubünden kann natürlich ein Germanismus vorliegen». Ez idézetből kiviláglik, hogy egy-egy latin népnél, a hol az egyházi számlálásban a szerda = feria quarta volt (hétfő = feria secunda, kedd = feria tertia stb., v. ö. ma a portugál neveket: hétfő = segunda feira, kedd = terça, szerda = quarta, csütörtök = quinta, péntek = sexta), önállóan kifejlődhetett a «media hebdomas» név. Ez az elnevezés az észak-olasz latinságban is előfordul. MIKLOSICH legfontosabb érve tehát elesik.

b) Az osztrák-bajor németek azonban azért sem ismertethették meg a pannóniai szlovéneket a héttel és napjaival, mert a németeknél a «dies Jovis» az ötödik nap, míg a szlávoknál csütörtök a negyedik napot jelenti. Az osztrák-bajorban ugyanis a «Donnerstag» mellett *Pfinztag* a népies név. Így van ez Karintiában (v. ö. LEXER, Kärn. Wb.: «*pfinz'nták, pfinztig, pfinzti'*: Donnerstag, eigentlich der fünfte Tag, feria quinta oder noch bei den Neugriechen ἡ πέμπτη. Den Slaven gilt der Freitag als der fünfte Tag, da sie vom Montag zu zählen anfangen»), Austriában, Stájerországban (v. ö. MEGISER: *pfinstag* = zhetertek), Bajorországban (*pfinztag* = Donnerstag, SCHMELLER, BWb. I. 437.), s itt-ott a mi dunántúli németjeinknél (v. ö. KNAUZ, Kortan és Csánki, III. 680, a hol az olvasható, hogy Mosonmegyében fekvő *Pfingsmark, Fynczthagmark, Fynczemark, Fyczthagmarck* puszta *Chwthurtuk hel* néven is előfordul). Ez az osztrák-bajor *Pfinz-tag* a görög πέμπτη átnevezése (v. ö. keresztény gör.: πέμπτη τοῦ σαββάτου, ἡμέρα πέμπτη, mai újgör. ἡ πέμπτη, πέφτη = csütörtök, KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 168, PAUL, Grundriss I. 319.). Az osztrák-baj. *Pfinztag* (v. ö. ugyanitt kedd = *Erch-, Irch-, Er-tag*), a mely ötödiket jelent, kizárja azt, hogy a németek ismertették volna meg a pannóniai szlovénekekkel a hetet, mert a szlávoknál csütörtök a negyedik nap.

c) A felnémetek ellen azonban a legékeesebben a róm. kath. szláv népek *szombat* elnevezése szól. A róm. kath. szlávoknál a *szombat*-nak következő nevei vannak: szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cseh *sobota*, tót *sobota*, szlovén *sobota*; a horvát terület két részre oszlik: a kaj-területen *sobota* a szó, az Adria-menti horvátság északi részén *sobota* (v. ö. Arbei adat, fumei adat Rad CXVIII. 15, CXXIV. 113, 124; a hazai sopronmegyei horvátok is *sobota*-t mon-

danak), a déli részekben *subota*-t mondanak (v. ö. Zárati lection.: *subota* és *sobota*, Rad CXXXVI. 186.). Az óbolgár emlékek közül a horvát ember írta Codex Marianusban *sobota* a szó; a Psalterium Sinaiticumban is, melynek egyes részei la t i nből vannak fordítva, itt-ott található a *sobota* szó (v. ö. Psalt. Sin. XLVII. 1, LXXX. 1, XCII. 1, XCIII. 1. zsolt.). Mindezekből már most következik, hogy a *szombat*-nak róm. kath. szláv neve *sobota*, s ennek az alaknak semmi köze az óbolg. *sqbota*: gör. kel. szláv *subota*-hoz, ófelném. *sambažtac*-hoz (v. ö. KLUGE, EtymWb., Arch. XV. 491, PAUL, Grundr. I. 319.). A róm. kath. szláv népeknél soha sem volt a *szombat*-ra *m*-es alak, állandóan *sobota*, tehát *o*-val volt itt a szó, ez pedig latin-olasz kölcsönvétel a *sabbatum*-, *sabbato*-, *sabato*-ból (a *m. szombat* eredetéről lásd lejjebb).

E három pontban felsorolt bizonyítékokkal megdőlt MIKLOSICH tanítása, megdőlt azonban azoknak is az állítása, a kik szerint a szlávoknál a hét napjainak egységes alapra visszavezethető elnevezései volnának. A *sabbatum*-ot megjelölő róm. kath. szláv *sobota* latin-olasz eredetű, míg a gör. kel. szláv *sqbota*, *subota*, *m. szombat*, oláh *сѣмбѣтъ*, ó-felném. *sambažtac*, szóval az *m*-es alakok egy felvett gör. *σαββατον (Byzant. Zeitschr. IX. 409; az *m*-re v. ö.: ujjperzsa: *šamba*, továbbá tör. *çar šamba* = szerda, *peršembe* = csütörtök, ker. abessin. *sambata* KLUGE, EtymWb. és Zeitschrift f. d. Wortf. I. 163.) útján görög eredetűek. A *szerdá*-nak «hét közepe» elnevezése is lehet északolasz-latin a «*media hebdomas*», «*mezedima*» alapján.

A *szombat* nevének szláv *sobota* és *sombota* alakjai a mellett szólnak, hogy a szláv napok neveinél latin és görög befolyás van. Ezzel azonban még nem tudunk arra a kérdésre megfelelni, minő eredetű a szláv *hétfővel* való számlálás-kezdés. Erre a kérdésre csak úgy fogunk tudni felelni, ha előbb megvizsgáljuk, milyen kifejezések voltak CYRILL és METHOD nyelvében a hét napjainak elnevezésére.

Tudvalevő dolog, hogy CYRILL és METHOD hazánkba hozott néhány macedón-bolgár nyelvjárásra lefordított testamentomi és zsoltári részletet. E szövegekben itt-ott előfordulnak a hét napjai is. Feltehető már most, hogy a testvérpár Konstantinápolyban a hét neveinek egy részét a görögből lefordította, más részét pedig görög formában átveve fordítatlan hagyta. Kérdés már most, mi a

olvassuk: СЛОВО КЪ СВАТЫН ПАТЪКЪ = Slovo vъ svetij *petъkъ* (v. ö. még itt a 330. lapon: ПО ПАТЪЦЪКЪ).

Ez adatokból kétségtelenül kiderül, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a *péntek*-nek *paraskevъgi* (ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ) volt a neve, a melyet a későbbi *petъkъ* (ПАТЪКЪ) lassan-lassan kiszorít (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, Arch. XV. 352, Starine XXIX. 179; Szent *Paraskeve*-nek (szlávul *Parasceva* is) Sveta *Petka*-ra való fordítására v. ö. JIREČEK, Chr. El. Sitzungsber. CXXXVI. és Die Rom. I. 56, továbbá КАЛУЖНИАКИ, Zur älteren Paraskeva-Litteratur, Sitzungsber. CXLI.). E magyarázat szerint az óbolgár evangéliumok szövegében előforduló *paraskevъgi* (v. ö. a már idézett helyeken kívül Máté XXVII. 62, Márk XV. 42, Luk. XXIII. 54, János XIX. 42.) régibb, mint az óbolgár evangéliumi lectiók fejezetcímében előforduló *petъkъ* (ПАТЪКЪ) kifejezés (v. ö. Assem.: 7, 12, 17, 22, 29, 36, 38, 108, 121. l.; Sav. kn.: 4. b., 77. a., 96. a., b., 99. a., 110. b.).

S ha kutatjuk, minő eredetű ez az óbolgár *paraskevъgi*, azt fogjuk látni, hogy görög. Az újjörögben a *péntek*-et ma is *παρασκευή*-nek hívják (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 167. és Kirchen-lex.: «In der ältesten christlichen Zeit war auch im Abendlande *parasceve* als Name für den Freitag überhaupt bekannt»), míg a *nagypéntek*-et *ἡ μεγάλη παρασκευή*-nek (= óbolg. *velikaja paraskevъgi*). A latin egyházban *parasceve* = *nagypéntek*, *feria sexta* pedig = *péntek*.

c) *Szombat*. Az óbolgár nyelvemlékekben rendkívül gyakran fordul elő a *szombat*-nak megfelelő óbolgár szó (v. ö. az evangéliumokra a JAGIĆ-féle indexet a Cod. Mar.-ban; továbbá Euch. Sin. 29. l.; Cod. Supr.: 94, 95, 108, 209, 295, 331, 334. l., Psalt. Sin. XXIII. 1, XXXVII. 1, CXI. 1.). S a mint már fentebb írtam, hangalakja *sъbota* (СЪБОТА). Ebből a *sъbota*-ból való a mai gör. kel. szláv *subota* alak (v. ö. or., kisor. *subota*, szerb *subota*, bolg. *събота*, *съmbota*, Per. Spis. 1882. évi foly. kn. 3: 143. és XV: 403.). A róm. kath. szláv népeknél *sobota* a szó, a mely néhány adatban belekerült a Codex Marianusba és a Psalt. Sin.-ba s a mely olasz-latin *sabbato-sabbatum*-ból való. A róm. kath. szláv népeknél ki z á r ó l a g *sobota* volt a *szombat* neve.

CYRILL és METHOD nyelvében tehát a pannóniai és moráviai szlávok *sobota* nevétől elütő kifejezés volt; ez az óbolg. *sъbota* gö-

rög közvetítéssel átkerült keleti kölcsönzés, a melyre összevetendő az abessyniai ker. *sambata*, újperzsa *šamba* (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 163. és EtymWb.⁶; WESTBERG, Ibrahim-Ibn-Jakub 134. lapján Kijev *Sambation* nevét vulg. lat. **sambatun* = sabbaszóval hozza össze; ilyen vulg. latin alak azonban nincs).

d) *Hét*. Az óbolg. *šabota* «szombat» nevével kapcsolatban meg kell említenem, hogy az óbolg. evangéliumokban a hetet *šabota*-nak hívják (v. ö. Márk XVI. 2, 9, Luk. IV. 16, XVIII. 12, Ján. XIX. 31, XX. 1, 19.). A gör. ἑβδομάς-nak (fordítás a zsidó *šābua'*-ból, v. ö. KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 165.) megfelelő *sedmica* (óbolg. *sedmъ*: hét) a gör. kel. egyházi nyelvben nem ismeretlen, az óbolgárban azonban nem fordul elő. A gör. kel. egyház a «hetet» *недѣля* (= *nedělja*)-nak és *седмица* (= *sedmica*)-nak nevezi (v. ö. or., bolg., szerb). A róm. kath. szlávtság a *hét-re* a következő neveket használja: Szorb *tydžeń, tyžeń*, lengy. *tydzien*, t. *týdeń* és *týždeń*, cseh *týden*, szlovén *tjedan* (MEGISER), *teiden* (SOMMARIPA), *keden, leden* (hazai szlovén, v. ö. Zobr. slov. 40, 83, 115, 118.), kaj-horv. *tjeden* (HABDELICH), *tyeden* (BJELLOST.), *tijeden*, ča-horv. *taydan* (VERANCICS), *tjedan* (VOLTIGGI), róm. kath. szerb *tiedan* (THADDIANOVICH, ŠURM. Acta croat. 124.). Ma a róm. kath. szerbeknél és a horvátoknál *nedjelja, nedilja* járatos, a mi görög keleti eredetű.

A róm. kath. szláv alapalak **тъ-гь-днь-днъ*-jéről (= *dieser tag*, ugyanaz a nap, visszatérő nap) lásd Archiv XXIV. 248. lapján JAGIĆ jegyzetét és itt a 265. lapon.

Ezek után arra a kérdésre, milyen nevek voltak a hét napjainak megjelölésére CYRILL és METHOD nyelvében akkor, mikor még Pannoniában és Moráviában meg nem fordultak, úgy felelhetünk, hogy nyelvükben a görög terminológia kifejezései érvényesültek. A keresztény görög kifejezések pedig a következők: *Vasárnap* = *πρώτη σαββάτου, ἡ μία τῶν σαββάτων, κυριακή, κυριακή ἡμέρα*, mai újgör. *κυριακή* | *Hétfő* = *δευτέρα σαββάτου* | *Kedd* = *τρίτη σαββάτου* | *Szerda* = *τετάρτη σαββάτου, τετράς* | *Csütörtök* = *πέμπτη τοῦ σαββάτου, ἡμέρα πέμπτη*, mai újgör. *πέμπτη, πέφτη* | *Péntek* = *προσάββατον* (v. ö. Márk ev. XV. 42, XCII. zsolt. 1. vers), *παρασκευή*, mai újgör. *παρασκευή* | *Szombat* = *σαββάτον, σάββατον, σαββάτων* | *Hét* = *ἑβδομάς* (v. ö. KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 150–193.). A gör. kifejezések közül CYRILL és METHOD, a mit lehe-

tett, lefordított (v. ö. τετάρτη, τετράς: szerda nála *četvrtьtkь*), a mit pedig nem lehetett, fordítatlan hagyott (v. ö. παρασκευή = péntek, nála *paraskevьgi*). Az óbolgár szövegekben előfordulnak még a következő napok:

a) *Hétfő*: Psalt. Sin. XLVII. 1: *псалмъ ꙗ҃кши сннокъ корѣокъ ко кѣторѣхъ сокоуѣ* (= vo *vьtoraa sobotě*) = gör. *φιλμὸς φῶδης τοῖς ἰοίοις Κορὲ δευτέρα σαββάτου*. A gör. *δευτέρα σαββάτου*, óbolg. *vьtoraja* (értsd: *сѣкоча*) «hétfő»-t jelent.

b) *Vasárnap*. Az óbolgár evangéliumokban (v. ö. Máté XXVIII. 1, Márk XVI. 2, Luk. XXIV. 3, Ján. XX. 1, 19.) és zsoltárokban (v. ö. Psalt. Sin. XXIII. 1.) a gör. *πρώτη σαββάτου*, ἡ μία τῶν σαββάτων-ra, tehát *vasárnap*-ra a következő nevek vannak: *прѣвъ*, *edinъ*, *jedinъ* (t. i. *днь*), *прѣваја*, *edinaja*, *jedinaja* (t. i. *sabota*). V. ö. még Döbr.-k. XXXVIII. 1. és LII. 1; a bolgárban azonban nincs megfelelés.

Jóllehet a *hétfő* és *vasárnap* itt közlött óbolg. nevei görögből való fordítások, még se tulajdonítok e két napnak semmiféle bizonyító erőt, mivel itt még a legújabb szláv és magyar fordításokban se találjuk a *hétfő* vagy *vasárnap* neveket (pl. a magyarban az illető helyeken: *ynnepnec elő*-, *else* napja olvasható stb.). Ha azonban ezek nem is bizonyító adatok, még mindig megmarad, hogy CYRILL és METHOD a *péntek* ket először *paraskevьgi*-nek, a *szerdát* meg *četvrtьtkь*-nak, tehát *negyedik* napnak hívta. Ezekből pedig kétségtelenül következik, hogy CYRILL és METHOD a görög terminológia alapján állott, ez a terminológia bizonyos kifejezésekben különbözött a róm. kath. szláv keresztény terminológiának a hét napjai megjelölésére szolgáló neveitől, s végül ebben a CYRILL-METHOD-féle görög eredetű terminológiában vasárnapkal kezdődött a hét napjainak a számlálása.

Többször hangsúlyoztam, hogy a szlávág keresztény terminológiája nem egységes eredetű. Volt egy CYRILL és METHOD előtti latin ritusú szláv keresztény terminológia, a melyben a hét napjainak nevei különböztek a CYRILL és METHOD-féle emlékek első szerkesztésű kifejezéseitől (v. ö. a róm. kath. szláv *sobota* = gör. kel. szláv *sabota*, *subota*, róm. kath. szláv **тѣ-жъ-днь*: *tyden*: hét = gör. kel. szláv: *sabota*, *nedělja*, *sedmica*). Ebben a róm. kath. szláv keresztény terminológiában a *péntek*-nek nem *paraskevьgi*, hanem *petьkь* volt a neve. Ezt az állítást a következővel lehet bizonyítani:

Az egyházi hivatalos számítás ellenére is (itt először csak *feria quarta* = szerda, *feria sexta* = péntek voltak külön megjelölve, mert böjtnapok voltak; a *feria secunda*, *tertia*, *quinta* kifejezések a meglevő *feria quarta* és *sexta* analógiájára alakultak) kifejlődött tehát a népnél egy népies számlálás, mely szerint *hétfő* a hét első napja (*prindi*, *prvi dan*). Ilyen népies számlálás azonban csakis a róm. kath. népeknél, még pedig a friauli ladinoknál és az Adria-menti horvátoknál mutatható ki.

Az a nézetem már most, hogy a mint a róm. kath. szlávosság *sobota* (szombat) szava az olasz *sabbato*-ból ered, vagy a mint a szláv *srěda* a lat. *media hebdomas* (ol. *mezzedima* stb.) fordítása, ép úgy olaszföldi eredetű a hét napjainak hétfővel való számláláskézdése. Legelőször ez is az olaszföldi románsággal (olasz és rätorumán) érintkező szlávosság (horvát és szlovén) nyelvekben lép fel, s ezektől hullámszerű mozgásban terjed a többi szlávokhoz: csehtótokhoz, lengyelekhez, szorbokhoz. E róm. kath. szlávosság nyelvében *kedd* a második, *csütörtök* a negyedik, *péntek* pedig az ötödik nap. E hullámszerű elterjedés mellett tanúskodik a *kedd* szláv elnevezése is. A görög keleti szlávban *вѣторникъ* az alapalak, míg a római katolikus szlávban **вѣторѣкъ* (lásd részletesebben *kedd*-nél). Mikor CYRILL és METHOD hazánkba jön, itt a hét napjaira megtalálja a megfelelő kifejezéseket; ezekből kölcsönöz, a mint azt az a körülmény bizonyítja, hogy a CYRILL és METHOD-féle nyelvben a *szerdá*-t hívták *четврѣтъкъ*-nak, tehát negyedik napnak. A CYRILL és METHOD-féle gör. kel. szláv terminológia a hét napjainak elnevezésére vonatkozó részében az eredeti gör. kel. szláv kifejezések mellett (v. ö. *subota* : *sabota*) vannak róm. kath. szláv (pannoniai és moráviai) kölcsönzések; a róm. kath. szlávban azonban csak újabb időben van CYRILL és METHOD-féle átvétel.

Ezek után már most nem marad más hátra, mint a hét napjai magyar elnevezéseinek a tárgyalása. Lássuk őket egyenként:

a) *Hétfő*. ÁSBÓTH azt mondja, hogy e szavunk «szláv fel fogást» tükröztet vissza (NyK. XVIII. 386, Arch. IX. 697.). Ez állítás csak annyiban helyes, a mennyiben a szlávosságban a hét hétfővel kezdődik, a mi a *kedd*, *csütörtök* és *péntek* nevekből következik. A szlávosság a *hétfő*-t nem hívja a hét fejének, hanem hívja «vasárnap utáni» napnak. Az óbolg. emlékek legrégibb re-

dactiójában a hétfő talán *вѣторъ*-ból alkotott *вѣторaja* (t. i. *sqbota*), *вѣторыj* (t. i. *дѣнь*) lehetett, a mi a görög *δευτέρα* fordítása. E kifejezést igen korán kiszoríthatta a *ponedělnikъ* (v. ö. Assem. 2, 9, 15, 19, 32, 37. stb., Sav. kn. 64. a., 110. b. stb., Cod. Supr. 253, 372.), a mely ma is a gör. kel. szlávtság hétfőt jelentő szava (or. *ponedělnikъ*, bolg. *ponedelnik*, szerb *ponedjeljnik*). A róm. kath. szlávban az alapalak **ponedělkъ* vagy **ponedělj* (v. ö. cs. *pondélek*, *pondéli*, lengy. *poniedziatek*, t. *pondelok*, szorb *póndzela*, hazai és osztr. szlov. *pondelek*, kaj-horv. *pondeljek*, *pondelek*, *pondeljak*, ça-horv. *ponedeljak*, *pondiljak*, hazai horv. *poneděljak*, *pondiljak*, u *ponedi* MIKL. Christ. Term. 20; kath. szerb: *ponediljak*). Akár a róm. kath. szláv, akár pedig a görög kel. szláv alakot tekintsük, mindakettő *v a s á r n a p u t á n i* napot jelent. Mivel azonban találtunk róm. kath. szláv nyelvet, a hol a hétfőt első napnak (*prvi dan* v. ö. feljebb) hívják, a mit viszont olaszföldi eredetűnek tartunk (v. ö. friauli *prindi*: prima dies) s mivel ez alapon aztán a szlávban *kedd* a *m á s o d i k*, *csütörtök* a *n e g y e d i k* nap lett, a magyar hétfő elnevezés önálló magyar elnevezés ugyan, az elnevezésben rejlő felfogás azonban szláv, még pedig róm. kath. szláv felfogás.

b) *Kedd*. A szlávtság a *kedd*-et a következőkép hívja: 1. Gör. kel. szláv: Óbolg. *вѣторникъ* (v. ö. Assem. 3, 10, 16, 20, 27, 33, 38. l., stb., Sav. kn. 66. b., Cod. Supr. 272, 285.), mai bolg. *ftórnik* (CANKOFF 214.), *vtornik*, or. *vtornikъ*, szerb *utornik*; 2. Róm. kath. szláv: Lengy. *wtorek*, szorb *vutora*, cs. *üterj*, *üterek*, t. *utorok*, szlov. *vtórek*, *torek*, *torik*, hazai szlov. *tork*, kaj-horv. *tork*, ça-horv. *torak*, *utorak*, Sopron-m. horv. *utorak*, szerb *utorak*. Akár a róm. kath., akár pedig a gör. kel. szláv alakot nézzük, a szláv nyelvek *kedd*-et jelentő *вѣторникъ*, **вѣторъкъ*, **вѣторыj* szava a szláv *вѣторъ* «secundus»-t jelentő névből való (v. ö. cs. *üterj*: der zweite, lengy. *wtóry*: der zweyte, szorb *tori* LINDE, szlov. *vtori* szórványosan előforduló szó, ça-horv. *vtorak*: secundus, Rad CXXIV. 115, szerb *utori*, *utoran*, bolg. *ftóri*, *vtori*: secundus, or. *vtoryj*: secundus, óbolg. *вѣторыj* Máté XXII. 26, 39, Euch. Sin. 120, 160, 166.). A magy. *kedd* (= kettedik; nyelvjárásaink közt előfordul *ketöd* alakban is, v. ö. MTsz. és SIM. M. Ny. II. 188.) szóról szóra való fordítás a szlávból. Közelebbről meg nem határozható, hogy mely szláv nyelvből, mivel majdnem minden szláv nyelvben megvan a «második»-at jelentő szláv *вѣторъ*. Mindazonáltal azt hiszem, hogy

a mi kifejezésünk róm. kath. szláv (szlovén)-ból való fordítás. E mellett csak egy, szerintem eléggé fontos érvet tudok felhozni, s ez az, hogy a magyarban, mint általában a róm. katolikusoknál *péntek* a szerencsétlen nap, a gör. keletieknél a *kedd* is (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 173.).

c) *Szerda*. Részletesen bizonyítottam, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a *szerdá*-t *četvrtьtkъ*-nak hívták, a mi görögből való fordítás. Később e *četvrtьtkъ*-ot a latin-olaszból fordított (v. ö. *media hebdomas*, ol. *mezzedima*, räto-rom. *mezemna*, vegliai *missedma*, ném. *Mittwoch*) róm. kath. szláv *srěda* (*srěda* = *medium*) szorította ki. Ma az összes szlávtság ezzel a szóval nevezi a «feria quarta»-t (v. ö. óbolg. *srěda*, bolg. *srědъ* CANK. 207, or. *sereda*, szerb-horv. *srědà*, *srijěda*, *srěda*, szlov. *sreda*, t. *sreda*, cs. *středa*, lengy. *śrzeda*, szorb *sředa*). Az a kérdés már most, mely szláv nyelvből való a m. *szerda*. Erre a kérdésre határozott feleletet azért nem lehet adni, mert a *szerda* szóban semmi olyan határozott hangtani bizonyíték nincs, a mely erre vagy arra döntené el a kérdést. ÁSBÓTH úgy magyarázta a szót, hogy először nyelvünkben «**szvéda*-nak maradt, azután **szeréda* alakon át *szereda* . . . s ebből végre *szerda* lett» (NyK. XVIII. 384.). Nem tagadom, hogy ilyen hosszadalmas úton is kimagyarázható a m. *szerda* alak, mindazonáltal sokkal valószínűbbnek tartom a következő magyarázatot: A szláv nyelvekben nem ismeretlen, hogy nyelvjárásonként az illető szláv nyelv köznyelvi alakjában levő mássalhangzó + *r* (*l*) + magánhangzó + mássalhangzócsoport, nevezzük *trét* (*tlét*), *trat* (*tlat*)-nak *trt* (*tlt*)-tá lesz. A bolgár *strana* szó pl. a küstendili bolgárban *strna*-nak hangzik (BRANDT, Kratkaja fonet. i morf bolg. j. 5. l.; ugyanitt *prilica* helyett *prliča*, Sbornik X. 352.); nem ismeretlen sajátság ez a szerb-horvátban sem, főleg idegen szavaknál (v. ö. *breviarium* = horv. *brvial*, más helyzetben: *trmo*, Spal. Bern. lection. Máté VI. 19, 20. = olasz *tarmo* | latin *trinitas* = horvát *trntat*; szerb *trpeza*: görög *τράπεζα* stb.). A szlovén nyelvben is *zadresljiv*, *jastreb* (v. ö. MIKLOSICH, Vergl. Gr. I. 309.) helyett *zadrsljiv*, *jastrb* hallható. Nem idegen a *re* szótagnak e sonánssá válása a hazai szlovénben se. A szlovén *trébê* (nöthig, nothwendig; óbolg. *trěbê*) a hazai szlovénben *trbej*-nek hangzik (v. ö. Máté XXIII. 23: *Eta trbej* csiniti, Күзміс = Münch.-k.: ezeket *kel* uala tennetec és

lásd MIKL. Lex. p. *trěbě*-nél). Azt hiszem, hogy a szláv *srěda*-ból is volt egy szlovén **sr̥da* alak, s ebből való a m. *szērda* (ē-vel, MTsz.), a melyben az ē ejtés-könnyítő hang. A teljesebbnek látszó *szērēda*, a mely Dunántúl nem hallható s főleg székely alak (helynevekben is), nem teljesebb, eredetibb alak, hanem a magyar nyelv azon sajátosságával magyarázandó, a mely nemcsak szó elején, de szótag elején se szereti a kettős mássalhangzót (v. ö. *dúsnok* szónál, Schlägli szójegyzék *dalamath* = dalmachia, az eredetiben, SZAMOTÁNÁL helytelenül közölve; v. ö. székely *körtöve*: körte, *templom*: templom, *Somójó*: Somlyó, Nyelvészeti füz. 9: 23.). Ejtés-könnyítő tehát a második ē is a *szērēda* szóban. E magyarázat alapján a *szerda* róm. kath. szlovén jövevényszó nyelvünkben.

d) Csütörtök. A m. *csütörtök* legrégibb alakja *csētörtök* (v. ö. SZAM. ZOLNAI: Okl. szót.) s a mai népnelvben *csētérték*, *csitérték*, *csitertek*, *csötörtök* (v. ö. MTsz.) a járatos alakváltozatok. A szóban az a fontos, hogy sehol semmiféle alakjában a magyarban nincsen *v* hang. A szláv nyelvekben a megfelelő szó kétféle alakban járatos, az egyik alakban ott van a *v*, a másikban nincs.

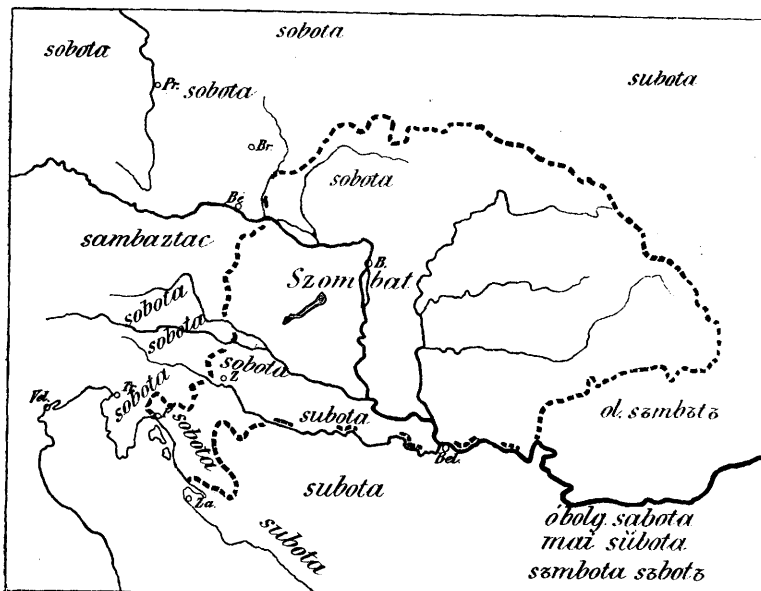
V hanggal bíró alakok: Óbolg. *četrътъкъ* (v. ö. litv. *ketvīrtas*, or. *četrytyj*, VONDRÁK, Altk. gr. 34, 58, 89; előfordul a következő helyeken: Assem. 6, 11, 17, 22, 28. stb., Sav. kn. 70. a., Glag. Cloz. II. 15, Cod. Supr. 302, 317. l.), mai bolg. *četrytъk* (MIKL., Slav. Bibl. I. 40.), *četrътъкъ* (DUVERNOIS), *četrŭtŭk* (ČANK. 215.), hazai bolg. *čitvartak* (KRISTOFCSAK, Kas nauk 9. l.), or. *četrygvъ*, *četrytertkъ*, kisor. *četver*, cseh-tót *čtvrtek*, *štvrtek*, lengy. *czwartek*, szorb *štwórck*. A szerb-horvát nyelv két részre oszlik: a keleti részekben (gör. kel. szerb, róm. kath. szerb) *četrytak*, *četrytak*, a dalmát tengerparton körülbelül Sebenicótól délre Ragusa felé *četrytak* (VERANCSICS, STULLI, BJELLOS.), *četrytak* (MICALIA), *četrytak* (JAMBR.) a szó, ellenben *v* nélkül van a többi ča- és kaj-horvátban.

V nélküli alakok: Éjszaki horv. ča-terület: *četrytāk*, *četrytāk* (NEM. I. 415, 416, II. 181.), *četrytāk* (Quarnero szigetek, Rad CXXI. 101; régi adatokat láss ŠURM. Acta croat. 146, 268, 285, 323, 324. stb.) | kaj-horvát: *četrytertk* (HABELICH, JAMBR., BJELLOST.) | szlovén: *četrytertk* (KÜZMICS és PLETERŠNIK, szabályos voltára v. ö. hazai szlov. *trdi* eslovik, KÜZMICS, Luk. XIX. 21. *trdi* helyett), stájeri szlovén *četrytertk* (MEGISER), egyéb régi szlovén

e) *Péntek* (alakváltozatai *pěntök*, *pinték*, *pintek* MTsz.). CYRILL és METHOD Konstantinápolyból hozott terminológiájában *para-skevęgi* volt a «dies Veneris» neve, a mi görög jövevényszó. E kifejezést az óbolgár emlékek fiatalabb szerkesztésében kiszorítja a *petьkъ*. Ez a kifejezés ma is mindkét rituson lévő szlávtság nyelvében a «feria sexta»-ra [v. ö. óbolg. *pjetь*, esetleg *pjetь*: ötödik helyett, Psalt. Sin. LXXX. 1; *pjetьkъ* Assem. 7, 12, 17, 22. stb., *petьkъ* Sav. Kn. 4. b., 96. b., 99. a. stb. | mai bolg. *petьkъ*, *pětük* (CANK. 189.), hazai bolg. *pětak* (v. ö. KARAV. Pamj. *petak*), Visoko faluban: *pentok* (Period. Spis. XV. 403.) | or. *pjatnica* | szerb *pětak* (kath. szerb: *pětak*, THADDIANOVICHNÁL írva *pehtak*-nak) | horv.: ča-terület: *pětak* (v. ö. NEM. I. 386.), kaj-terület: *pétek* (JAMBR., BJELLOST., írva *petek*-nek is, HABD.) | hazai szlov. *pétek*, osztr. szlov. *pétek* (PLETERŠNIK, más forrásokban: *pětьkъ*, ŠTRELJ, Sitzungsber. CXIII. 395, *petek*, MEGISER) | t. *piatok*, cs. *pátek*, lengy. *piątek*, szorb *pjatkъ*].

Hogy a m. *péntek* mely ritusú szlávtság nyelvéből való, nehéz megmondani. Csak annyi bizonyos, hogy a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológia legelső korszakából, a mikor itt még *para-skevęgi* a szó, nem származtatható. Mindazonáltal azt hiszem, hogy valószínű a *péntek* róm. kath. szlovén eredete. Ezt a nézetemet a szóban levő hosszú *é*-re alapítom. Ma a szlovénben, horvátban, szerbben a szóban hosszú *é* van. Ennek az *é*-nek valamilyen hatását lehet látnunk a mi *péntek*-ünk *é*-jében.

f) *Szombat*. Részletesen kifejtettem, hogy a «sabbatum» elnevezésénél a szlávtság két részre oszlik; a róm. kath. szlávtság *sobota*-t mond (v. ö. szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cs. *sobota*, t. *sobota*, szlov. *sobota*, kaj-horv. *sobota*, Sopron-m. horv. *sobota*, Adria-menti horv. körülbelül Sebenicoig: *sobota*, VERANCICS már *subota*-t ír, a többi horv. és róm. kath. szerb: *subota*), míg a gör. kel. a CYRILL és METHOD-féle *sqbota* (сѣбота)-nak megfelelő *subota*-t (v. ö. bolg. *sù'bota* CANK. 209, *szbotъ*, Visoko és Bracigovo falukban: *szmbota*, Per. Spis. XV. 403, 1882, 3. kn. 143; or. *subota*, szerb *subota*). Azt is bizonyítottam, hogy a *sobota* olasz *sabbato*, *sabato* mása, míg a szláv *sqbota* görög közvetítéssel keleti kölcsönzés. A magyar *szombat* a maga *m*-jével, a mint azt az idemellékelt térkép vallja,

a CYRILL és METHOD-féle gör. kel. szláv terminológia szava, s mint ilyen honfoglalás előtti. Hazánkban e szó átvételéhez nincs meg a megfelelő nyelvterület.

g) *Vasárnap*. A szláv nyelvek a «dominica»-t *nedelja*-nak hívják (v. ö. óbolg. *недѣля*: *nedelja*, bolg. *неделя*, hazai bolg. *nedele*, szerb *nedjelja*, *nedilja*, horv. *nedelja*, szlov. *nedelja*, *nedejla*, *nedela*, cs. *nedele*, t. *nedela*, lengy. *niedziela*, szorb *nedžela*), a mi «munkátalanság»-ot, tehát olyan napot jelent, a melyen nem kell dolgozni. Eltérő kifejezés csupán az oroszban van, a hol *voskresenije*, azaz «feltámadás» a szó, a mi ugyanazt a felfogást mutatja, a mely a görögben (*καρπασία*), a latinban (*dominica*: Úr napja, Úr feltámadásának napja; v. ö. SZIKSZAI-FABR. *Nomenclatura*: *Vasárnap*, *Ur napja*) érvényesül. A magyar *vasárnap* elnevezés sem a szláv, sem pedig a többi keresztény nép terminológiájából meg nem magyarázható. A *vasárnap* elnevezés keresztény eredetének magyarázásához a következőket kellene felvennünk: A X., XI. században hazánkban kevés egyházas község vagy monostor volt; a vasárnapi templombajárás pedig törvényben szigorúan meg volt hagyva. Szent István király törvényei közt olvassuk, hogy vasárnap a falvak biráinak össze kell gyűjteni az összes népet s azok kivéte-

lével, a kik a tűz őrzésére visszamaradtak, mindenkit, kicsinyt, nagyot egyaránt vinniök kellett a templomba (v. ö. KARÁCSONYI, Szt. István élete 49. l.). Egy-egy egyházas vagy monostoros helyre az emberek gyakran igen nagy távolságokból összegyűltek, s nem volna lehetetlen, hogy istentisztelet után vásárt is tartottak. VUK szótárában olvasom a monostor-t jelentő *nāmastīr* alatt, hogy a szerb kolostorok körül ilyen vasárnapi sokadalmakat lehet látni. A magyarázat tehát, mely szerint az első keresztény magyarok az istentisztelet után megtartatni szokott *vásár*-t vettek alapúl a *vasárnap* elnevezésénél, igen tetszetős volna (v. ö. hogy Konstantin a vásár megtartását éppen a «dies solis»-ra rendelte, KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 181.), s Czucz.-Fog. szótárában meg is találjuk («*vasárnap* minthogy régente ezen napon szokták a vásárokat tartani, midőn t. i. a vidék népe az anyaegyházba isteni szolgálatra összegyűlve egyszersmind csereberélni szokott, minek nyoma a templomi búcsúnapokon máiglan fenn van»). Ezt a magyarázatot azonban két fontos körülmény lerontja: 1. XI. századi törvényeink szigorúan tiltják a vasárnapi kalmárkodást vagy vásártartást. Szent László I. törvénykönyve 15. és 16. §-ában olvasuk: «Ha valaki *vasárnap* vagy nagyobb ünnepeken templomba nem megyen, hanem *kalmárkodik*, lovát veszítse el.... A szent zsinat parancsolja, hogy a ki *vasárnap* *vásárt* üt, bontsa el sátorát, a mint állította. Ha pedig ellenkezik, ötvenöt pénzt fizessen» (v. ö. M. törvénytár I. 55. l.). A törvénynek e világos rendelkezése azt mutatja, hogy a keresztény magyaroknak nem volt szabad *vasárnap* *vásárt* tartani; 2. A «*vasárnap*»-ot azonban nemesak a magyar hívja *vásár* napjának; megvan e kifejezés a törökségben is. Az oszmanliban *pazar*, a többi törökségben *bazar gūni* (v. ö. NyK. III. 343, MUNK. ÁK. I. 627: azerb. *bazar gūni*; oszm. *bazar irtesi* és *pazar irtesi*: *vásár* utáni nap, hétfő; KORABINSZKYNÁL: *basar giun*: *vasárnap*, *basar ertesi*: hétfő, *dsuma giun*: péntek, *dsuma ertesi*: szombat) a «dominica». Mindezekből pedig az következik, hogy a *vasárnap* név a magyarságnak pogányságából megmaradt szava, s mint ilyen honfoglaláselőtti.

h) *Hét*. Részletesen fejtegettem, hogy a *het*-et a róm. kath. szlávtság **тъ-жь-днь*-nek, «ugyanannak a napnak, visszatérő napnak» nevezi. Ennek a róm. kath. szláv kifejezésnek szóról-szóra felel meg a m. *eszten* vagy *eszten-nap*, a mi egy hetet jelent. A szó

olyan alakulás, mint a tájnyelvi *tegeten*, *tigiten* (= minap, multkor, MTsz. és NyK. III. 341.), s tulajdonképp «a mindig szabályosan visszatérő napot, évet, időt» jelent, s a mely ezzel a jelentéssel ma is megvan az *esztendő* szóban (v. ö. HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 23. és MUNKÁCSI, Árja és kauk. elemek I.). A gör. kel. szlávtság legelőször *sabota*-nak nevezte a «hetet», később *nedělja*-nak (v. ö. a *vasárnap* szónál). Gör. kel. szláv kútfőkben ezenfelül kimutatható a *sedmica* név is. A mai gör. kel. szláv kifejezés a *hét*-re: *nedělja* és *sedmica*. Azt lehetne már most mondani, hogy a m. *hét* a gör. kel. szláv *sedmica* (*sedmь*: hét) fordítása; a szláv alak pedig közvetlen a gör. ἑβδομάς mása. A m. *hét* (woche) elnevezést mégsem lehet a gör. kel. szláv *sedmica* fordításának tartanunk a következő okok alapján: 1. Az óbolgárban ismeretlen kifejezés a *sedmica*; e körülmény arra mutat, hogy a fordítás a gör. ἑβδομάς-ból újabb keletű; 2. A hetet a hetes számtól *septimana*-nak hívták a latinban is (v. ö. olasz *settimana*, átment a rag. horvátba *šetimana* alakban, oláh *septămînă*, prov. *setmana*, frez. *semaine*, spany. *semana*, port. *semana*) a görög ἑβδομάς alapján. A latinban azonban a hivatalos név sok helyen *hebdomas* volt; így a magyarországi latinságban *hebdomas* a «hét» neve (v. ö. ráto-rom. *emda*, *edma*, *hebdomada*, spany. *hebdomada*, ó-port. *doma*, KÖRTING, EtWb. és KNAUZ, Kdrtan 256.); 3. A magyar nyelv legközelebbi rokonainál a hetet szintén a hetes számnévvel jelölik, a vogulban *sät*, *sät* (hét, sieben és woche, *sät-puyk*: vasárnap, tkp. hét feje, *soäten tüm khotél* = hétfő, tkp. hétbe menő nap; v. ö. még HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 15, 16.), az osztjákban *tābet* (osztjD.: *tābet*: sieben, woche, *tābet-ūz-χatl*: vasárnap, tkp.: woche-haupt-(anfang-)tag, PATKANOV; v. ö. MUNK. ÁKE. I. 339. és AHLQVIST, Kulturwörter 256. l.). 4. Ott azonban, a hol a *vasárnap*-ot *vásár* napjának hívják, a különféle török nyelvjárásokban, a «woche»-t szintén a *hét* számnévvel jelölik; a törökben *hafta*, *hauta* (KORABINSZKY) a «hét», a mi kölcsönzés a perzsa *hafta*, *hefte* szóból (sieben és woche; HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 24.) Mindezekből a körülményekből az a meggyőződésem, hogy a magyarság sem a késői gör. kel. szláv *sedmica*-t, sem pedig a lat. *septimana*-t nem utánozta, mikor a «woche»-t a *hét* számnévvel jelölte. Mai hazájába jöveletekor, mint pogány nép ismerte a hét-napos hetet.

Röviden összefoglalva az eddig tárgyaltakat, a magyar hétről és a hét napjainak neveiről ezeket állapítottuk meg: A magyarság mint pogány nép ismerte a *hét* és *vasárnap* neveket; mint pogány nép vette fel nyelvébe a gör. kel. szláv eredetű *szombat* szót (v. ö. hogy a finn nyelvjárásokban *suovatta*, *suovattu* [$<$ orosz *subota*] is ismeretes, MIKKOLA, Berühr., holott a finnben a hét napjainak nevei általában germán eredetűek). Dunántúlra jutva az itt lakó szlovének nyelvéből veszi fel a *szerda*, *csütörtök* és *péntek* neveket; itt ismerkedik meg azzal a felfogással, hogy a «*dies Lunæ*» a *hét első*, «*dies Martis*» a *hét második*, *kettedik* napja. *Kedd* szavunk ennél fogva fordított kifejezés (v. ö. SIM. M. nyelv II. 188. és a NyK. II. 302. lapja szerint a vogulban *kitit* «második» *keddet* jelent, de ezt sehonnan se tudom igazolni; az észtkben *ees päw* = hétfő, tlk. elő nap, *teisi p.* = kedd, tlk. második, v. ö. HUNFALVY, A számolás módjai, Értekezések XI. 16. és NyK. II. 302; e neveket orosz hatásból kell magyaráznunk), míg *hétfő* nevünk csupán szláv felfogáson alapuló önálló magyar elnevezés.

Nem tartozik szorosan a hét napjai nevének eredetéhez, de meg kell említenem, hogy a községeknek, falvaknak attól a naptól való elnevezése, a mely napon az illető községben vásár tartatott, szintén támogatja napjaink nevének szlovén eredetét. A gör. kel. szlávok között nincsenek hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat után elnevezett községek; a róm. kath. szlávokból is csak a szlovén és kaj-horvát területen találhatók ilyen helyek. Az osztrák szlovének lakta helyek között ilyenek vannak: *Podčetrtok* (Windisch-Landsberg), *Središče* (Poltrau), *Podsréda* (Hörberg, v. ö. MIKL. Denkschr. XXI. 88: «Die Sitte scheint ursprünglich slovenisch zu sein») stb. Ezek a helyek teljesen olyan elnevezések, mint a mi *Hetfőhely*, *Kedhely*, *Szereda*, *Szerdahely*, *Csütörtök hely*, *Péntekfalva*, *Szombat*, *Szombathely* neveink. Horvátországban vannak «*vasárnap*» után elnevezett községek is (v. ö. *Sveta Nedjelja*, *Nedelščak*). A helyelnevezéseknek ez a találkozása nem a véletlen műve. A hét napjai neveinek személynevekül való alkalmazását lásd a *Karácsony* szó alatt.

Hét. Az egyszerű *hét* elnevezésen kívül vannak olyan hetek, a melyeknek ker. terminológiánkban saját nevük van. A hét főnapja egyházi szempontból a vasárnap volt ugyan, a vasárnap neve után azonban ugyanazon néven hitták a vasárnapra jövő

hetet is, pl. a quadragesima harmadik vasárnapját (lat. *Oculi*) magyarul «Bőit harmad vasarnap»-nak hívták (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 153.), a hetet pedig «Bőiti harmat het»-nek (u. o. 254. l.). Sorra veszem az egyházi évet, hogy a különböző vasárnap, illetve hét elnevezésekről részletesen szólhassak.

Az advent négy hetét, illetve vasárnapját számokkal jelölték, a nevek ezek voltak: *Elő* vagy *elssew*, *masod*, *harmad*, *neged* vasarnap adventban (esetleg: *elssew adveenth vasaarnap* stb., v. ö. Érdy-k., Döbr.-k. Nyelvm. IV. 2, 9, 19, 51, 158, 160, 163, 165, XII. 127, 128, 129, 130, 157, PESTHY, Nou. test. tábla, 236.).

A karácsony és vízkereszt közti vasárnapok *karachon kőzöth*, illetve *wyzkereszt Innepé kezöth* vagy *Oktava kőzt valo vasarnap* (v. ö. Érdy-k., Döbr.-k. Nyelvm. IV. 85, 140, 176, XII. 104, 137, 185.).

A vízkereszt és septuagesima közti vasárnapokat a Döbr.-k. és PESTHY GÁBOR számozva, minden különösebb név nélkül mondja (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XI. 149, 143, 144: «Octava utan valo vasarnap, masod v., harmad v., neged v.»; Nov. test. 237: *elsew*, *masodyk*, *ewtewdyk* wasarnap), míg az Érdy-kódex ezeket a vasárnapokat *menyegzős* vagy *menyegző* vasárnapoknak mondja (v. ö. Érdy-k. Nyelvm. IV. 113, 118, 123, 131, 187, 189, 192, 193: «Elssew menyegzős v., masod meenyekzős v., harmad meenyekzős v., negyed menyekzős v.» stb.). A *menyegzős* vagy *menyegző-vasárnap* elnevezés onnan ered, hogy a vízkereszt oktavája utáni első vasárnap evangéliumi lectiója a kánai menyegzőről szól (v. ö. Ján. II. 1—11: Döbr.-k.: Lőn *menegző* galileai Kananban, Érdy-k.: Az ydőben *menyekzők* leenek, Münch.-k.: Es harmadnapon lőnek *meñekezőc* és a lat. *Lætare*, *Quasimodo* stb. elnevezéseket). Megjegyzem, hogy hasonló nevet más nyelvből nem tudok közölni (lat. *nuptiae*, ol. *nozze* volna, deilyenről forrásaim nem tudnak).

Septuagesima, magyar neve *kilenczben hagyó vasárnap* (v. ö. Érdy-k., Nyelvm. IV. 136, 196. és NySz.), vagy pedig *kilencbe h a g o e l ő v a s a r n a p* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 145.). A kifejezés eredeti m. elnevezés (v. ö. NyK. III. 343. és Vocab. tril. 1709. évből: b. levél: *Novem* [t. i. *dominica*] *præcedunt Pascha*); olaszúl *septuagesima* és *setuagesima*, e hét csütörtökje olaszúl *il berlingaccino* (der Donnerstag vor dem Fasten, VALENTIN, el penultimo zioba de carnevål, BOERIO).

Sexagesima, olasz evangeliariumokban *sessagesima*, *sexagesima*, a vel. olaszban *domenega parentevole* (*parentela*, BOERIO). Az Érdy-k. szerint hétben hagyó vasárnap a neve (v. ö. Nyelveml. IV. 143, 199, KNAUZ, Kortan 172. és NySz.), míg a Döbr.-k. szerint kilenczbe hagyó *más vasárnap* (v. ö. Nyelveml. XII. 147.). Ebbe a hétbe esik a *zabáló, torkos* vagy *kövér csütörtök* (v. ö. Cz.-Fog.), a mi olaszúl *il giovedì grasso* (die letzten Fleischtage vor den Fasten: der Donnerstag, Sonntag, Montag und Dienstag = giorni carnaleschi o di grasso, vel. ol. *zioba grasso*, olasz *berlingaccio* BOERIO). Hogy mily régi a magyar kifejezés s mennyire van elterjedve, nem tudom megállapítani; ide írom azonban, hogy az Adria-menti horvátban *tüstè četrták* (kövér cs.) a nap neve (v. ö. NEM. II. 181.) s hallható a tótban is a *tucný štvtok* kifejezés.

Quinquagesima, olasz emlékekben *quinquagesima*, l'ultima domenica di *càrnevale*. Magyar neve hat hagyó vasárnap (NySz.), *farsangvasárnap* (Érdy-k., Nyelveml. IV. 150, 202, KNAUZ, Kortan 171.), *hushagyó vasárnap* (KNAUZ, Kortan 171.), kilenczbe hagyó *harmad vasárnap* (Döbr.-k. Nyelveml. XII. 149.). A hazai szlovénben *fašeng* a neve. Tudvalevő dolog, hogy ennek a hétnek keddjén (v. ö. *hushagyó* kedd) végződik a farsang, s szerdáján (v. ö. *hamvazó szerda*) kezdődik a böjt. Azt az időt, a mely hamvazó szerdától a böjt első vasárnapjáig (Invocavit-ig) terjed,

Csonka hét-nek nevezzük. A NySz. szerint a nagyhét volna a csonka hét (v. ö. «hebdomas ante diem Paschæ, Woche vor Ostern»), a MTsz. szerint pedig «az a hét, a melybe karácsony ünnepe, húsvét és pünkösd hétfője esik» (v. ö. Nyr. XXIII. 377. hogy *csonka csütörtök*-nek hallottam a pünkösd heti csütörtököt nevezni egy ráczalmási leánytól). A nép *csonka csütörtök*-ön a hamvazó szerda után jövő csütörtököt, tehát a nagyböjt első csütörtökjét érti. CZUCZOR-FOGARASI szótára is azt írja, hogy «*csonka hét* a húshagyó három nap», a *csütörtök* szó alatt meg, hogy «*csonka csütörtök* . . . első csütörtök a nagyböjtben». Megerősíti ezt a Döbr.-k. is. A Döbr.-k. szerint *çonka heti penteken* a Máté V. 43.—VI. 6. közé eső lectio olvasandó; mivel már most ez az evangéliumi lectio összes missaléink szerint a nagyböjt első péntekjén olvasandó (ugyanígy Dalmáciaiban is, v. ö. REŠETAR, Zadar-ski i Račinin lekeionar XXXV. 1.: «el primo uenerdj de quaresma

... El suo euangeljo Mat. V. 43.—VI. 4.)», következik, hogy *csonkahét* a nagybőjt csütörtök-péntek-szombati napja. Hasonló elnevezést más nyelvből nem ismerek.

A lat. *quadragesima*-nak (ol. *quaresma*, *quarisma*, szlov. és horv. *korizma* vagy *post*, lajbachi Letopis 1891:126.) a mi emlékeinkben *bőjt* a megfelelője (v. ö. még: *negyvenlő*-, *negyvennap* *bőjt*, NySz.), s összesen öt vasárnap fordul elő benne, ezek:

a) *Invocavit* vagy *carnis privium* (v. ö. KNAUZ, Kortan 152. és PAOLI, Lat, Paleogr. III. 280.). Magyar neve *bőjt elő vasárnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 151, 258, PESTHY, Nov. test. 238.). A róm. kath. szerbben, hazai bolgárban, ça- és kaj-horvátban *čista* (*nedjelja*)-nak: azaz tiszta vasárnapnak hívják, a mi a lat. *hebdomada casta* fordítása lesz (v. ö. DU CANGE «*Hebdomada casta: ineuntis quadragesimæ hebdomada dicebatur apud veteres, ut castimonia per quadragesimam servanda significaretur*»). A *čista* (*n.*) kifejezés a gör. kel. szerb és bolgárban (v. ö. *čista nedelja*: *прввата нед. отъ великитѣ пости*, Sbornik XVI., XVII. 2. rész 28; v. ö. *hamvázó szerdánál: čista sreda*) is járatos; az óbolgárban *nedelja* 1. *svetaago posta* a név. Megjegyzem, hogy LINDE szerint a lengyelben *biata niedziela* is az *invocavit* (v. ö. Judica).

b) *Reminiscere*, magyar neve *bőjt második vasárnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 152.), a szerbben *pačista* (v. ö. VUK).

c) *Oculi*, magyar neve *bőjt harmad vasárnap* vagy *het* (Döbr.-k. Nyelvm. XII. 153, 254.). A szerbben *bezimena* (naptárakban *brezimena* is) a neve, míg a lengyelben LINDE szótára szerint *niedziela głucha* (= süket, v. ö. Lætare).

d) *Laetare*, magyar neve *negyed bőjti vas.*, vagy *bőjt negyed gvsal ötő vasárnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 154, 256.). Az a kérdés, vajjon itt *guzsaly ütő* (v. ö. NySz.), vagy pedig *gúzs-zsal ütő* vasárnapról van-e szó. Szerintem is *guzsalyütő v.*-ot kell itt olvasni, de lehetne a *gúzs-zsal ütő*-t is a következő bizonyítékokkal támogatni: α) némely tájakon hazánkban aprószentek napján, Mátyusföldön pedig húsvét hete hétfőjén és keddjén egymást vessző- vagy szalma-gúzs-zsal szokták verni, suprikálni (v. ö. Cz.-Fog. suprika alatt); β) a Döbr.-k.-ben az *l* *l*-nek van írva meglehetősen következetességgel. E szóban azonban *l* van. Ezt a vasárnapot szerb-horv.-szlovéntül *srēdopostna*-nak hívják (v. ö. lat. *Hebdomada mediana*, DU CANGE és PESTHY, Nomenclatura: *bewjt kewzep*); az

e heti *szerdá*-nak pedig *Coecus natus* a neve (v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279.).

e) *Judica*, magyarul *fekete* (v. ö. Cz.-Fog.) vagy *siket ótód vasárnap* (Döbr.-k. Nyelveml. XII. 119, 156, *sykeet pentek*, Winkler k. Nyelvemléktár II. 188, NyK. II. 303.). A *süket* elnevezésről azt olvasom a NyK. III. 344. lapján, hogy szlávból való fordítás. A görög keleti óbolgárban nincs hasonló név, a római katolikus szláv nyelvekben azonban találunk hasonló nevet. A muraközi kaj-horv.-ban *gluha*, a szerbben *gluha* (*gluwa*, *gluhna*, *glušnica*, ВУК), azaz *süket* vasárnap a név (v. ö. lengyel *glucha* niedz. = Oculi); a dalmát-horvátban *muke* (= *Hebdomada passionis*, ol. *domenica di passione*), a szlovénben *tihá* (= csendes) vagy *černa* (= fekete), a tótban *smrtna* (halotti), *černa* (fekete), míg a lengyelben *biata* niedziela (fehér) a *Judica*. A magyar *süket* a kaj-horv.-szerb, a *fekete* pedig a szlovén-tót elnevezéssel (itt német eredetű: der schwarze Sonntag) egyezik.

Dominica in ramis palmarum (ol. *dom. delle palme, dell' olivo, degli ulivi*, vel. ol. *dom. dell' ulivo*, naptárakban: *d. del oljua*). Ezt a vasárnapot magyarul *virágvasárnap*-nak hívják (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 157, 226.), s a rákövetkező nagyhét napjait itt-ott virág-ke d d-nek, -c s ü t ö r t ö knek, -s z o m b a tnak (NySz.) nevezik (v. ö. hogy az osztr. szlovénben is nagypénteket *cvetni petek*-nek is nevezik, MURSEC, Bogočastije 88. l.); a *virágvasárnap* népies név, *pálma*- vagy *palmarum*-vasárnap (NySz., KNAUZ, Kortan 171.) csak könyvekben olvasható. A *virágvasárnap* elnevezés szlávból való fordítás; s itt a kifejezés mind a róm. kath., mind pedig a gör. kel. szlávtság terminológiájában előfordul. Az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében a virágvasárnapot az óbolg. *cvětъ* (virág) szóból képzett *cvětъnaja* (*nedělja*)-nak hívják (v. ö. Assem. 97, Sav. kn. 59. a., 63. a.; későbbi egyh. szláv: Vita s. Met. cap. XVII.; rokon kifejezés: egyházi szláv: *cvětonosъnaja* n., Sborn. XVI., XVII. 2:43; bolg. *cvětonosna* n.), míg a fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben *vrъbnica* a név (v. ö. Supr. 234, 245: *на врѣбницѣ, на врѣбницѣ*). A *vrъbnica* szó a szláv *vrъba* (fűzfa) szóból ered (eredetere v. ö. a virágvasárnap előtti szombat nevének eredetét: bolg. *Lazare* Sborn. XVI., XVII. 2:22, 30, or. voskres. *Lazarja* és ДАЛЪ). A gör. kel. szláv nyelvekben ma a *virágvasárnap*-ot a *cvětъnaja* (n.; v. ö. or. *cvětъnaja*, szerb *cvijeti*, bolg.

cvetnica, *cvetna* n.) mellett oroszúl *verbnica* (*verba*, *verbnoje voskr.*), bolgárúl *vr̄bnica* (DUVERNOIS, hazai róm. kath. bolg. *vrab-nica*; szerbül *vr̄bica* csak a megszentelt fűzfabarka) szóval is nevezik. A róm. kath. szláv a *virágvasárnap*-ot szintén a szláv *cvětn*, *kvěť* (virág) szó után nevezik, így a kath. szerbben *cveti* (*cvijeti*, *cvjetna*, *cvitna*), kaj-horv. *cvětna* (n.), Adria-menti északi horv. *ča* nyelv: *cvitna*, *cvjetna* (a hazai *ča*-nyelvű horvátban *macicna* [= fűzfabarkás vas.] a név, míg Ragusában DELLA BELLA szótára szerint a Quasimodo-vasárnapot hívják *cvjetnica*-nak), hazai és osztr. szlov. *cvetna*, t. *květná*, cs. *květná*, lengy. *kwietná* (t. i. mindenütt *nedělja*). A körülöttünk lakó róm. kath. szláv nyelvekben más kifejezés nincs a virágvasárnapra, valószínű, hogy innen való fordított kifejezés a magyar elnevezés.

Nagy hét. A húsvét előtti hetet *nagyhét*-nek hívjuk, utolsó három napja *nagycsütörtök*, *nagypéntek*, *nagyszombat* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 120, 157, 175, 242, 246, Apostolok mélt. u. o. VIII. 152, Marg. Leg. 11. stb.). A *nagy* jelzót azonban itt-ott odateszik a hétfő, kedd és szerda nevekhez is (v. ö. Thewrewk-k., Nyelveml. II. 278, 279, *szerda* szónál Cz.-Fog.). A nagycsütörtöknek vidékenként *zöld csütörtök* is a neve (v. ö. Cz.-Fog.), míg a nagyszombatot állítólag *csendes szombat*-nak is hívják (v. ö. MIKL. Christl. Term. 25.). Valamennyi magyar elnevezés fordított kifejezés. Kérdés, honnan való fordítások. A latinból nem lehet, mert itt a ritkábban használt *hebdomada major* (v. ö. DU CANGE és KNAUZ, Kortan 196.) mellett rendes kifejezés a *hebdomada sancta* (KNAUZ, Kortan 266: *septimana sancta*), így van ez a francziában (*la semaine sainte*; *cena Dom. = le iuedi asolu*, *parasceue = le grand vendredi*) és az olaszban is (*la settimana santa: il giovedì santo*, vel. ol. *zobia santa*; *il venerdì santo*, vel. ol. *il venere santo*, *il sabato santo*, vel. ol. *il sabo santo*), ugyancsak a latinban a *nagycsütörtök = sacrosancta coena Domini* (Batthy.-k. 282. l.), míg a *nagypéntek = parasceve*. A gör. egyház a nagyhetet *ἑβδομάς μεγάλη*-nek hívja, a nagypénteket *μεγάλη παρασκευή*-nek. A gör. kel. szlávltan e görög kifejezések le vannak fordítva. Az óbolg. emlékekben a *nagyhét = velikaja nedělja* (*velikz*: nagy), s az utolsó három nap «*velikz*» = nagy (esetleg a hét minden napja) a jelzője. E mellett azonban előkerül a *svetaja nedělja*: szent hét elnevezés is, s különösen a *nagypéntek* lehet *svetyj*

петък (v. ö. Assem. 108, Sav. kn. 77. a.; a többi adatot lásd Assem. 98, 100, 102, Sav. kn. 64. a., 66. b., 69. b., 70. a.; Glag. Cloz.; Euch. Sin. 29, Supr. 94, 95, 253, 285, 289, 294, 302, 317.). A chronológiai sorrend azt látszik bizonyítani, hogy a *svetaja ned.* (= szent hét) régibb kifejezés a *velikaja ned.*-nál. A gör. kel. szlávtság a nagyhetet ma a *velikaja sedmica* (or.), *v. nedelja* (bolg.), *velika n.* (szerb) mellett *strastnaja ned.* vagy *sed.*-nak is hívja (or.; bolg.: *strastnata nedelja*: *velí pond., tor., streda, četv., p., s.* Sborn. XVI., XVII. 2:30.), *velikden* = húsvét; a bolgárban nagypéntek = *raspěti petak* is (DUVERNOIS). Vannak azonban róm. kath. szláv népek is, a melyek a nagyhetet nagy-nak: *velik*-nek nevezik; ezek: róm. kath. hazai bolg.: *gulēm čtvartak, gulēm petak, gulēma sabuta* | szerb *velika nedelja* vagy *veliki tiedan, veliki č., p., s.* | hazai cáhorv.: *veliki tjeden, veliki četertak, p., s.*; a hazai cáhorvátban a nagyszombatot *mlična sobota*-nak is hívják | kaj-horv. *vel. teden, veliki četertek, p., s.* | szlov. *veliki teden, veliki č., p., s.* | lengy. *wielki tydzień, wielki cz., wielki p., wielka s.*, a tótban *velkie sviatky* = húsvéti ünnepek. — MIKL. szerint (Chr. Term. 25.) az osztr. szlov.-ben a *nagycsütörtök*: *zeleni četrtek* (= zöld cs., Gründonnerstag), e kifejezést forrásaimból nem tudom igazolni. Előfordul azonban a kifejezés a cseh-tótban, itt a nevek ezek: *t. zelení štvtok*, cs. *zelený čvrtek* = nagycsütörtök; *t. velkí pätok*, cs. *velký pátek* = nagypéntek; *t. bielá sobota* (JANCS.), cs. *velká, bílá, svatá sobota* = nagyszombat; *t. svätj, pašijovj tyždeň*, cs. *pašijový týden* = nagyhét. A m. nagyhét, nagycsütörtök, zöldcsütörtök, nagypéntek, nagyszombat róm. kath. szlávból való fordítások. A nagyszombatnak *csendes szombat* nevét magyar forrásokban nem találom, v. ö. azonban, hogy a nagypéntek = ném. der stille Freitag.

Húsvét hete az a hét, a melybe a húsvét hétfője esik; latin neve *hebdomada paschalis*. A gör. kel. szlávban *světlaja* (esetleg *svetaja*) *nedelja* a neve (oroszúl; *světlyj*: világos, derült, tiszta).

H ú s v é t és p ü n k ö s d közti vasárnapokat számmal jelöltek, még pedig «*Elő, másod, harmad, neged, ötöd húsvéti vasárnap, aldozo utan valo vasárnap*» (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 162, 164, 165, 166, 170, 175.), vagy pedig az introitusok alapján (v. ö. ПЕСТНУ, Nov. test. 239.). E vasárnapok, illetve hetek közül csak az elsőnek van neve, magyarul *fehér hét* v. *vasárnap* (v. ö. Cz.-Fog.). A szlovénben *bela* (fehér) *nedelja* a neve; ugyanígy a kath. szerb-horvát-

ban (*bela, bjela, biela*), tótban (*biela*), németben (*der weisse Sonntag*). Mind e kifejezések a lat. *Dominica in albis* fordításai. A gör. kel. óbolgárban *antipasha* (v. ö. Assem. 8. l.) a neve. — Az ötödik *Rogate* vasárnap utáni csütörtök *áldozó csütörtök*, régen egyszerűen *áldozó napja* (v. ö. KNAUZ, Kortan 142, Döbr.-k. Nyelvm. XII. 168, 175.). Eredeti magyar kifejezés lesz (e napon záródik a húsvéti gyónás és áldozás, Cz.-Fog.), legalább keresztény terminológiánk megalakulásánál közreműködő nyelvekben nem találunk hozzá hasonló kifejezést. Hivatalos latin neve *dies ascensionis, festum ascensionis* (v. ö. Batthy.-k. Nyelvm. XIV. 165, 208. stb.; ol. *Ascensione*, ó-északol. és mai északolasz *sensa, friauli sense, milánói sensia, parm. assenzia*, Denkschr. XXII. 204.), míg népies neve *Viri Galilei* (PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279.). A szláv nyelvekben ezek a kifejezések: óbolg., gör. kel. szláv: *възношеніе господъне* (Assem. 35.), *voznesenie gospodne*; róm. kath. szerb-horv.: *spasovo, spasov dan*, bolg. *spasuvdenj, kaj-horv. zastupljenje Kr. stb.*

Piros vagy vörös hét (v. ö. Cz.-Fog.) a *piros pinkóst napia* (v. ö. Nyelvm. XII. 172.) előtti hét; hasonló kifejezést más nyelvből nem ismerek.

A p ü n k ö s d, illetve s z e n t h á r o m s á g és a d v e n t közti vasárnapokat a magyarban számozták, még pedig volt *iarba eldış, masod, harmad . . . hvozonneđed vasarnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 176—199.), vagy pedig *elsew, masodyk . . . hvozonnegyedyk nyary wasarnap* (PESTHY, Nov. testam. 240.), s különösebb, figyelemre méltóbb neve tudtommal egyik hétnek sincs.

hökuszpökusz. «Angol eredetű szó, mely Hollandián keresztül jutott Németországba» (Nyr. XXX. 531.); csak azért említem, mert egyházi terminus technicusból: a «hoc est corpus meum»-ból származtatják. Ez az eredet azonban kétes (KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. II. 22.). Szótárainkban a szó egész a legújabb időkig nem található, pedig a mint a magyarból való hazai szlov. *hokoszpoko-szivati* (igei származék, említve az 1845. táján megjelent Zobr. szlov.-ben 114. l.) bizonyítja, nyelvünkben nem mai jövevény a szó.

A hónapok nevei. A hónapok nevei szoros összefüggésben vannak a naptár berendezésével, az évszámítás kezdetével. A magyarok az esztendőt nem kezdték márczius elsején, a mint az divatban volt Velenczében a köztársaság bukásáig (v. ö. e. velenczei

stilusra PAOLI, Programma scolastico di paleografia latina III. 177.), sem pedig szeptember elsejével, a mint az szokásos volt bizancki mintára CYRILL és METHODNÁL, s általában a gör. kel. egyházban. Nálunk az év december 25-én kezdődött (v. ö. KNAUZ, Kortan 94, 100. l. és *kis karácsony*). Ha azonban az év kezdeténél nem tudunk semmiféle velencei olasz hatást kimutatni, még kevésbé tudunk ilyet kimutatni a hónapok magyar elnevezéseinél. A hónapok neveire legrégebb magyar adataink a Münchener (rövidítve: Münch.) és a Winkler-k-ekben (röv.: W.), a Batthyány-misekönyvben (röv.: B.) és egy XIV. századi psalterium XV. századból való bejegyzései közt találhatóak (röv.: Ps.; a két utóbbi közül M. Könyvszemle, új foly. III. és XII. 254. l.); a XVI. századból több naptárunk és nomenclaturánk, pl. MURMELIUS, SZIKSZAI-FABR. közöl magyar neveket, SYLVESTER meg csinált magyar neveket, pl. január = erőss hó stb. A következő összeállításnál első sorban a XV. századi emlékeket, mint legrégebbeket vettem figyelembe. A hónapok magyar nevei már most részint tiszta latin nevek, részint pedig magyar elnevezések.

1. *Januárius, január*: M.: *Januarius*; — lat. *jānuārius*, vulg. lat. *jenuarius*, ol. *gennajo*, friauli *zenâr*. Gör. kel. szláv: óbolg. *enuarъ* (Assem.), egyh. szláv: *jenuarъ, envarъ, genъvarъ, gjenvarъ*, or. *janvarъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *januar*, cs. t. *januar* stb. A velencei olasz és friauli ladín hatás alatt az olasz-szlovénben és a horvátban *ženar, zenar* (v. ö. Rad CXXXVI. 186. és ŠTREPKEĽJ, O beneškom rokopisu XVII. lap). A magyarban a hónapok neveit már a XV. században ki tudták fejezni magyar szavakkal is; a latin nevek helyett szláv elnevezéseket találunk a gör. kel. szláv nyelvemlékek közül a XII. századi középbolgár «Ochridskij apostol»-ban és «Slěpčenskij apostol»-ban (a naptár kiadva SREZNEVSKIJ, Drevnije slavj. pamj. jusovago pišma 79—112. l.). E nevek sokszor egyeznek a róm. kath. szlovén elnevezésekkel. Közlöm e neveket, hogy lássuk, hogy a magyar elnevezések nem fordítások a szlávból. — B. *Bodog Azzon ho* (v. ö. Nyr. I. 29, NyK. III. 339. és MURMELIUS; később: *Kis Karácson hava, míg Boldog Asszony hava* = augusztus); — hazai szlov.: *proszinec. szvecsén* (Dober pajdás című naptár 1900., 1901. stb. évfolyamaiban), *szredzimec* («télközép», magyarból), osztrák szlovén: *prosinec* (v. ö. Koledar Družbe sv. Mohora 1888.), kaj-horv.: *proszinecz* ali *széchen* (*ch* = *cs*, JAMBR., a kaj-horv. adatok mind JAMBR. szótárából valók), cs. *leden*. Gör. kel. szláv középbolg.: *prosinecъ* (v. ö. MIKL. Lex. p.: *просницьа*).

2. *Februárius, február*: Münch.-k.: *Februarius*; — lat. *februārius*, vulg. lat. *febrarius*, ol. *febbrajo*. Gör. kel. szláv: óbolg. *fevvarь* (Assem.), egyh. szláv: *fevvarь*, *fevvarь*, or. *fevralь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *februar*, t. *február*, horv. *februār* (oklevelekben: *febrar*, *prьvvarь*, ŠURM. Acta croat. 179, 182, 184. stb.) stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Bóith elő ho*, B.: *Beyth ele ho*, esetleg *Beit elsoó hana* (MURMELLIUS), *gyertyaszentelő hó* (NYK. III. 339.); — hazai szlov. *szüsec* (Dober pajdás című naptár), *pozimec* (= tél utó), *szvecsán* (Gráciban nyomtatott haz. szlovén nyelvű imakönyvekben), osztrák szlov. *svécán*, *sečán* (PLETERŠNIK; TRUBER 1572. évi Kalend.-ban *siečan*, Kres II. 643.), kaj-horvát *szvéchen* (*ch = cs*, JAMBR.), *svéčen* (PLETERŠNIK), *veliak* (JAMBR.), cs. *únor*. Gör. kel. szláv középbolg. *сѣцьнъ*, *сѣченъ* (v. ö. még MIKL. Lex. p.). Megemlítem, hogy az erd. szászban *špirkol* = februarius (lat. *spurcare*: verunreinigen, v. ö. Korrespondentb. XXVII. 12.), s hogy ez a szó a németben csak Mosel vidékén járatos.

3. *Március*: Münch.: *Marcus*; — lat. *mārtius*, ol. *marzo*. Gör. kel. szláv: óbolg. *martь*, egyh. szláv: *martь* (írva: *marьь*, *mar'ь* stb. MIKL. Lex. p.), or. *martь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *marec*, t. *marec* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Bóit mas ho*, B. és Ps.: *Beyth mas ho*; — hazai szlov. *máli tráven* (Dober pajdás cz. naptár), *predmladnyek* (= tavasz elő), *szüsec* (Gráciban nyomtatott hazai szlov. imakönyvekben), osztr. szlov. *süsec*, kaj-horv. *szusecz*, *gregurschak* (*ch = s*), cs. *brézen*, gör. kel. szláv *suchy*, *suchij* (MIKL. Lex. p.).

4. *Április*: Münch.: *Aprilis*; — lat. *aprīlis*, ol. *aprile* (vel. *avril*, piem. *avrì*, *avrìl*, bolognai *avrèl* stb.), ráto-rom. *aprèile*, *avrèil* (IVE 45.). Gör. kel. szláv: óbolg. *aprilь*, egyh. szláv *aprilь*, or. *aprèlь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *april*, t. *april* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Zenth Górg h[ua]*, B.: *Zenth Gergh ho*, Ps.: *Zenth Gergh hana*; — hazai szlov. *velki tráven* (grácsi nyomtatványokban: *mali tráven*), *szred mladnyek* (= tavaszközép), osztr. szlov. *mali tráven*, kaj-horv. *mali tráven*, cseh *duben*; gör. kel. szláv középbolg. *brézenъ* (Ochr. ap., MIKL. Lex. p.-ban nem említi).

5. *Május*: Münch.: *Maius*; — lat. *mājus*, ol. *maggio* (a venezei és olasz latin emlékekben a hó neve latinul *madius*, nálunk ez nem fordul elő). Gör. kel. szláv: óbolg. és egyh. szláv *maj* (szerb kútfőkben levő *maž* olasz eredetű, MIKL. Lex. p.), or. *maj*; róm. kath. szláv: szlov. *máj*, t. *máj* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Pynkósth h[ua]*, Ps.: *Pynkest hana*; — hazai szlov. *riszálscek* (= pünkösdi hava; grácsi nyomtatványokban: *velki tráven*), *pomladnyek* (= tavasz utó), osztr. szlov. *veliki tráven*, kaj-horv. *velíki tráven*, *filipovschak* (*ch = cs*), *rosoczvet* (*s = zs*), *szviban*, cs. *květen*; gör. kel. szláv középbolg. *trévenъ*, *trěvnъ* (olvasd *travenъ* s v. ö. MIKL. Lex. p.).

6. *Júníus*: Münch.: *Junius*, Marg. Leg. 139: *junyus* hauanak tyzenharmad napyan; — lat. *jūnius*, ol. *giugno*. Gör. kel. szláv: óbolg. *ijunь*, egyh. szláv: *ijunь*, *junь*, *ijunij*, or. *ijunь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *jūnij*, t. *jūni* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Zenth ywan ha[ua]*, Ps.: *Zent Janus hawa*; — hazai szlov. *iváncsek*, *predletnyek* (= nyárelő), *rozsniczvet* (Gráciban nyomt. imakönyvekben), kaj-horv. *ivancsak*, *klaszen*, *mlecsen*, *lipan*, osztr. szlov. *rožnik*, cs. *červen*; gör. kel. szláv középbolg. *izokъ*.

7. *Július*: Münch.: *Julius*; — lat. *jūlius*, ol. *luglio*, *giulio* (velencei oklevelekben *çuglio*-nak írva). Gör. kel. szláv: óbolg. *ijulь*, egyh. szláv: *ijulь*, *julь*, *ijulij*, or. *ijulь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *jūlij*, t. *jūli* stb. — Egyéb, nem latin elnevezések: W.: *Zenth Jacab ha[ua]*, B.: *Zenth Jakab hawa*, Ps.: *Zent Jacab hawa*; — hazai szlov. *jakopescsek*, *szedletnyek* (= nyárközép), *mali szerpan* (Gráciban nyomtatott imak.), osztr. szlov. *mali srpan*, kaj-horv. *srpen* (PLETERŠNIK), *szerpen* (JAMBR.), *Jakopovcsak*, cs. *červenec* (*červenec*, *črvnec*, GEBAUER, Slov.); gör. kel. szláv középbolg. *črъveny*, egyh. szláv *červenь* stb. (v. ö. MIKL. Lex. p.).

8. *Augusztus*: Münch.-k.: *Augustus*; — lat. *augustus*, vulg. lat. *agustus*, ol. *agosto*. Gör. kel. szláv: óbolg. *avgustъ*, egyh. szláv: *avgustъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *avgúst*, t. *avgust* stb. — Egyéb, nem latin elnevezések: W.: *Kysazzon ha[ua]*, B.: *Kys Azzon hawa*, Ps.: *Kysazzon hawa* (később e hónap «Nagy Boldogasszony hava» néven is előfordul); — hazai szlov. *mésnyek* (PLETERŠNIK-nél *mešnjak*), *poletnyek* (= nyártutó), *velki szerpan* (Gráciban nyomtatott imak.), kaj-horv. *veliko-messnyak* (*ss = s*), *kolovoz*, *věrssan* (*ss = s*, JAMBR.), osztr. szlov. *velki srpan*, cs. *srpen*; gör. kel. középbolg. *zarewъ*, más egyh. szláv emlékekben: *srъrьnъ* (MIKL. Lex. p.).

9. *Szeptember*: Münch.: *September*; — lat. *september*, ol. *settembre*. Gör. kel. szláv: óbolg. *septěbrъ*, egyházi szláv: *septěbrъ*, *sektebrъ* stb. (MIKL. Lex. p.), or. *sentjabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *septěmber*, t. *september* stb. — Nem latin elnevezések: B.: *Zenth Myhal hawa*, Ps.: *Zenth Myhal hawa*, W.: *Zent Miha harmycz nap*; — hazai szlov. *Mihálcsek*, *Mihálcsek*, *predjeszénec* (= őszelő), *kimovec* (gráci hazai szlov. nyelvű nyomtatványokban), kaj-horv. *Miholcsak*, *malo-mesznjak*: (*sz-szel*? JAMBR., helyesen *s-sel* kellene állani, v. ö. augusztusnál), *rujen* (JAMBR.), osztr. szlov. *kimavec*, *kimovec*, cs. *září*; gör. kel. szláv középbolgarban nincs megfelelő szláv neve.

10. *Október*: Münch.: *October*; — lat. *octōber*, ol. *ottobre*. Görög kel. szláv: Az óbolgarban *oktobrъ* a szó (Assem.), a melynek *oktovrъ* mellékalakja is előfordul az egyházi szláv nyelvemlékekben. Az egyházi szláv nyelvemlékekben azonban általában *oktembrъ* a szó (v. ö. MIKL. Lex. pal.: *oktebrъ*, or. *oktjabrъ*); ez az alak ana-

lógias úton keletkezett a september, november, december hatása alatt. Róm. kath. szláv: szlov. *október*, t. *október* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Mynd zenth ha[ua]*, Ps.: *Mendzenth haua* (v. ö. Nyr. I. 29, NyK. III. 340.); — hazai szlov. *vszeszvescsék*, *szredjeszénecz* (= őszközép), *vinotok* (grácsi nyomt.), osztr. szlov. *vinotok*, *kozopřsk* (PLETERŠNIK), kaj-horv. *lisztopad*, *lukovcsak*, cs. *říjen*; gör. kel. középbolgár *listopadъ* (és MIKL. Lex. p.).

11. *November*: Münch.: *November*; — lat. *november*, ol. *novembre*. Gör. kel. szláv: óbolg.: *nojěbrъ*, egyh. szláv: *nojembrъ*, or. *nojabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *november*, t. *november* stb. — Nem latin elnevezések: B.: *Zenth Andoryas ho*, Ps.: *Zenth Andras haua*, W.: *Zenth Andras ha[ua]*; — hazai szlov. *andrejcssek*, *andrejcssek*, *pojészénecz* (= őszutó), *lisztopad* (grácsi nyomtatványokban), kaj-horv. *szeszvecsak*, osztr. szlov. és cs. *listopad*; gör. kel. szláv középbolg. *grudъnъ*, egyh. szláv: *grudъnъ* (MIKL. Lex. p.).

12. *December*: Münch.: *December*; — lat. *december*, ol. *dicembro*, *decembre*. Gör. kel. szláv: óbolg. *dekjěbrъ*, egyházi szláv: *dekembrъ*, *dekebrъ* (Ap. Šiš.), or. *dekabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *december*, t. *december* stb. — Egyéb elnevezések: B.: *Karachon ho*, Ps.: *Karacson haua*, W.: *Karachon ha[ua]*; — hazai szlov. *bozsicsnyek*, *predzimec* (= télelő), *proszínecz* (Dober pajdás cz. naptár 1900., 1901.-i évfolyamában), osztr. szlov. és kaj-horv. *gruden*, cs. *prosinecz*; gör. kel. szláv középbolg. *studeny*, egyéb emlékekben: *studenyj* (v. ö. MIKL. Lex. p.).

A mint ez összeállítás mutatja, a hónapok magyar nevei vagy latin eredetűek, vagy pedig oly magyar elnevezések, melyeknek megfelelőket a szlávok közt nem találtunk; a szlovénben ugyan van itt-ott egyezés, de e nevek oly újkeletűek, hogy a szlovénben magyar eredetűek. Olasz, még pedig velencei olasz vagy pedig CYRILL és METHOD-féle hatás e neveken ki nem mutatható.

Hushagyó. A *farsang* utolsó három napja a quinquagesima-ba esik (quinquagesima = *Fassangh wasarnap*, Érdy-k. Nyelveml. IV. 150, 202; *kilencbehaó harmad vasarnap*, Döbr.-k. Nyelveml. XII. 149, *hat hagyó*, NySz., *çonka hét Döbr.-k. Nyelveml. XII. 258.*); e három napnak CZUCZOR-FOGARASI szótára szerint *hushagyó* a közös neve (v. ö. SZAM.-ZOLN. Okl. szót. *hushagyó hétfő*). Szorosabb értelemben azonban *hushagyó*-n (esetleg: *húshagyat*, MTsz.) a *farsang* utolsó, keddi napját értjük. E kifejezésünkről azt írja ÁSBÓTH (v. ö. NyK. XVIII. 394. s köv. l.), hogy az óbolg. *mešopustъ* (*mešo*: hús, *pustiti*: hagyni) fordítása. ÁSBÓTH szerint az óbolg. *mešopustъ* «böjt»-öt (értsd: quadragesima, MIKL. Lex. p., чetyредесятница,

великій постъ, SREZNEVSKIJ, Mat. dlja slov. dr.; magyarul mindig böjt, v. ö. *Hamvazó szerdánál*) jelent, s tulajdonkép **meso-post* (*postъ* > *fasta*: böjt) szóból való népetymologiai alakulás. A szónak szerinte jelentenie kellett az óbolg. forrásokban is azt, a mit a m. *hushagyó* jelent. Az alábbi sorokban vizsgálni fogjuk, vajjon gör. kel., vagy pedig róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *húshagyó*, s mi az eredete a szláv-magyar elnevezésnek.

Az óbolg. emlékekben előfordul a *mjesopustъ*, *мѣсопѣстѣ* (v. ö. Assem. 84: *sabota přezde mjesopusta*, *nedělja přezde mjesopusta*, u. o. 86: *sabota mjesopustъnaa*, *nedělja mjesopustъnaa*; v. ö. még Sav. kn. 44. b., 45. b., 47. a., 48. a., 69. b., Mak. list. Јаг. Spec. 29.), s jelenti azt a *vasárnapot*, a mely húsvét vasárnapja előtt az 56. nap (v. ö. DAHL; SREZNEVSKIJ, Mat.: *воскресенье передь масленицей*, *недѣля передь масленицей*, *ἀπόκριως*; *недѣля передь сыропустной недѣлей*). A *mjesopustъ* utáni *vasárnapnak* *syro-pustъ* a neve (v. ö. Assem. 87, 88: *nedělja syropustъnaa*, *sabota syropustъnaa*; lásd még Sav. kn. 49. b., 50. b., Grig. Par. I. 58: *сряда сырпѣстѣнаа*), a mi *sajthagyó*-t jelent (v. ö. or. *sedmica syrnaja*, *maslenica* = vajhét; MKL. Lex. p.: *caseum edens*) szóról-szóra. A *syropustъ* a gör. kel. egyházban a nagyböjt első hete (v. ö. DALJ). Ezek szerint tehát az óbolg. ban *mjesopustъ* jelenti azt az utolsó napot, vasárnapot, a melyen túl a *syropustъ*: a vajas hét, a nagyböjt első hete kezdődik. Az egyházi szláv nyelvemlékekben ezenfelül jelentheti a *mjesopustъ*: 1. *Dominica sexagesimæ*; 2. *Dom. quadragesimæ* (v. ö. SREZNEVSKIJ, Mater.). A gör. kel. szláv nyelvekben szintén az itt tárgyalt jelentésekben ismeretes a szó. Csak azt jegyzem meg, hogy a bolgárban bármely böjt előtti utolsó húsnapot *zagovezni*-nek hívják (v. ö. CANKOFF, 9, 166: *der letzte fleischtage vor der fasten*; DUVERNOIS; Sborn. XVI., XVII. 2: 20. or. *zagovenъe*, a szerbben *poklade* ВУК, olaszúl *giorno di grasso*).

Az a különbség, a mely a gör. kel. és a róm. kath. egyház közt a farsang végét illetőleg van, egyenesen arra utal, hogy a m. *hushagyó* eredetét a róm. kath. szlávsnál keressük. De itt se találjuk a kifejezést mindenütt. A szerbben a *mesopustъ* ismeretlen (v. ö. ВУК *poklade* alatt: *pošljednji dan od poklada*; bolgárban *pokladi* Sborn. XVI., XVII. 2: 27.), ugyanígy a bolgárban is. A hazai kath. bolgár naptárakban *postnаноš* (böjti éjszaka, v. ö.

DOBROSLAV, Balg. kal. 1882.) a húshagyó kedd. Nem így áll a dolog a többi róm. kath. szláv népnél, a melyre a következő adataim vannak:

a) Horvát *ča*-nyelvtér.: *mesopûst*, vagy egyszerűen *pûst*: 1. Húshagyó kedd; 2. Farsang (v. ö. Arbe szig., Rad CXVIII. 52, NEM. I. 373, II. 181, 191, ŠURM. Acta croat. 105, 132, 198.). A hazai *ča*-horvátok közt *pust* az alakja a szónak.

b) Kaj-horv. *Meszo-pusztni* (fašenszki dnevi, JAMBR. Brumalia alatt), *meszopuszt*, *fašenk* (u. o. Bacchanal alatt). Régibb kaj-horv. és hazai szlov. naptárakban *fašnik*, *fašeng*, *farsang* (ném. *vaschann-tag*, KNAUZ 152.) a húshagyó kedd neve.

c) Szlovén: *mesopust*, általánosabb egyszerűen *pust*: 1. Húshagyó kedd (v. ö. PLETERŠNIK és Koledar družbe sv. Moh.); 2. farsang (v. ö. PLETERŠNIK és Bogočastje, Grác 1850.); LINDENÉL *zapusty* alatt olvasható szlovén adatok: karint. *pust*, *puste dnevi*, stájeri: *pust*, *pustni dni*, *pustna nuč*.

d) Cseh-tót: *mesopust*: *fastnacht*; *fascing*, *carneval* | lengy. *mięsopust*, *mięsopusty*: *fastnacht*, *fascing*, *besonders die drei letzten tage* (LINDE). A lengyelben egyébiránt a farsang utolsó három napját *zapust*-nak, a farsang többi részét *niezapust*-nak is hívják (v. ö. KALINA, Lud, I. 46, 79.) | szorb *sapust*.

A m. húshagyó (kedd) a róm. kath. szláv alakokkal, első sorban a szlovénekkal egyezik. Itt *pust*, *mesopust* a naptárak szerint első sorban húshagyó kedd, míg a *farsang* általában *fašenk*, a *quadragesima*: magy. *bőjt* pedig *korizma* (ugyanígy hazai szlov., kaj-horv. és *ča*-horv. < olasz *quaresma*, *quarisma*).

A szláv *męso-pustъ*-ot ÁSBÓTH *męso-postъ*-ból népetymológiai úton magyarázta; ez írásában tévedett, a mint azt már SCHUCHARDT is helyesen megjegyezte (v. ö. Nyr. XVIII. 392.). Az olaszban ugyanis *carnasciale* (letzter fastentag, ultimo giorno di carnevale, PAOLI, Lat. Paleographie III. 280, mellék-alak: *carnassale*) a húshagyó kedd neve. Erről a szóról KÖRTINGNÉL ezt olvassuk: «*carnem laxare*: das fleisch loslassen: ital. *carnelasciare*, *carnescialare*, *carnascialare*: fastnacht feiern, dazu das Subst. *carnasciale* | ähnlich wird im Rum. der Tag vor Beginn der Fasten *lăsare de carne* genannt». Más olasz szótárakban olvassuk: Giorni *carnascialeschi* o *di grasso*: die letzten Fleischtage vor den Fasten; *mardi gras* = húshagyó kedd. Az olasz-oláhon kívül megvolt a szó a kihalt vegliában is

carnassual (farsang, Nyr. XVIII. 392.) alakban. Mindebből már most az a tanulság, hogy a szláv *mesopustь* a latin-olasz *carnem laxare*-ből való fordítás, CYRILL és METHOD nyelvében pannoniáimoráviai eredetű kifejezés; a magyar *hushagyó* pedig róm. kath. szlovén.

Húsvét (régii nyelvünkben általában magashangú ragok járultak a szóhoz [v. ö. NySz.], a Jord.-k.-ben azonban *hosvét* alakban állandóan mélyhangú a szó ragozása. A népnyelvben levő alakváltozatokra v. ö. MTsz.: *hus-ét* stb.; a magyarországi latinban *pascha*, v. ö. 1141—61. okl. *usque ad sabbatum pasche*). A m. *húsvét* szóról MIKLOSICH nyomán (a Lex. p.-ban kifejtett nézete alapján) ÁSBÓTH kifejtette (NyK. XVIII. 397. s köv. l.), hogy szláv-ból való fordítás; a fordítás alapjául szolgáló szó a szlávban (**meso*)-*възъмь*-nak (sumtio carnis) hangzott, s ma is kimutatható ez elnevezés a szláv nyelvek ker. terminológiájából. A következő sorokban már most kutatni fogjuk: gör. kel. vagy róm. kath. szláv-ból való fordítás-e a m. *húsvét*, s ha róm. katolikusból, akkor előáll a kérdés, mely róm. kath. szláv-ból.

A gör. kel. szláv-ságban ma három kifejezés van a *húsvét*-ra, kettő ezek közül megvan az óbolgárban. E kifejezések a következők:

a) *пасха*. Az óbolg. szövegekben számtalanszor előfordul e szó (v. ö. Cod. Mar. indexe alapján az evangéliumokat; továbbá Assem. 10, 11, 12, 13, 15. stb., Cloz. VONDRÁK indexe alapján, Euch. Sin. 30, 85, Cod. Supr. 244, 289, 302, 310, 311, 312, 313, 365, 371, 375. l.), hangzani talán *paska*-nak hangzott (s nem *pascha*, *pasha*-nak, v. ö. MIKL. Christl. 24. lap). Ezt abból következtetjük, hogy az óbolg. emlékekben a szó egyes dativusa és locativusa *pascě* (írva *пасчѣ*, pl. Zogr. és Mar.: Ján. XIX. 14, Mar. 115, 188. l., Cloz. index, stb.), *pastě* (írva *пастѣ*, Assem. Ján. XIX. 14, de a fejezetek címében *pascě*, Supr. 289, 302, 312, 339.), ez pedig csak úgy lehetséges, ha a nom. *paska*-nak hangzik (v. ö. óbolg. *дѣска*: deszka, dat. loc.: *дѣсцѣ*, *дѣстѣ* stb.). Egyébiránt MIKLOSICH szerint (Christ. Term. 24. l.) a kisorozban ma is *paska* = *húsvét*. Az óbolg. *пасха* = *paska* jelentése: 1. zsidó és keresztény húsvét; 2. húsvéti bárány (v. ö. hogy a m. *húsvét*-nak is ez a jelentése az evangéliumokban, pl. Luk. XXII. 13, 15: Münch.-k.: *barant* = Jord.-k.: *hosvetoth* stb.).

A gör. kel. szláv hivatalos egyházi terminológiában ma is *pascha*, *pasha* (t. i. svétaja, v. ö. Cod. Supr. 365. l.) a húsvét neve, míg a gör. kel. szláv nyelvek közül csupán az orosz népnyelvben él a *pascha*, *paska* húsvét jelentésben.

b) Вскрѣсенье, въскрѣшенъе. Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb szerkesztésében a *húsvét*-nak *въскрѣсеньје*, *въскрѣшенъе* a neve. Erre a névre a következő óbolg. adatok állnak rendelkezésünkre: 1. Cod. Supr. 372. l.: СЛОКО НА ТРОД'НЕКНОІЕ ВЪСКРѢШЕНЬІЕ ГОСПОДН НАШЕГО (= εἰς τὴν τρίτημερον ἀνάσασιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ... ὁμιλία, v. ö. LESKIEN Altb. gr.³ 233. l.) ... ЕСЕ НАМЪ ПРИДЕ ... ПРАЗДНИКЪСТВО, ВЪСКРѢСЕНЬИ ДЕНЬ (= въскрѣсѣнъи дѣнь) ГОСПОДН НАШЕГО ІсѸ Христоса; 2. Mak. listok: Въ svétaja nedělja *въскрѣсеньју* (JAG. Specimina 28. l. 17. sor). Az óbolg. *въскрѣсеньје* (v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK indexét), *въскрѣсеньје*, *въскрѣсѣнъ дѣнь* tulajdonképp resurrectio-t, feltámadás-t, a feltámadás napját jelenti s *húsvét* jelentése csak másodlagos. A gör. kel. szláv és a horv. glagolita emlékekben (v. ö. MIKL. Lex. p. és Star. VII. 95, 103. l.) azonban gyakori a «húsvét» jelentése. Ma a gör. kel. és a róm. kath. szerbben él a szó *uskrs* (*vaskrs*), *uskrsenje* (*vaskrsenje*, ВУК) alakban, a szerbből pedig az *uskrs* átment a horvátba is. A róm. kath. horvátban azonban az eredeti húsvétot jelentő kifejezés **възьмъ* (lásd alább). Az orosz *voskresenje* «vasárnap»-ot jelent (dominica, Urunk feltámadása napja), s húsvétot csak akkor, ha mellette van a *světloje* (vokresenje) jelző.

c) Az óbolg. emlékekben *velii dѣнь*, *velikъ dѣнь* ünnepet jelent, azonban nem akármilyen ünnepet. Az evangéliumban ezt olvassuk: Ján. XIX. 31: Münch.-k.: A' sidoc azert mert *kézólet* uala hog' ne maradnanac zombaton a' testec a' kéreztén, mert ez vala a' zombatnac *nağ napia* kerec pilatost stb. = Assem. ijudei že, poneže *paraskeuđii* bě, da ne ostanatъ na krstě tělesa въ sabotъ; bě bo *velii denъ* (másik helyen 120. lapon ugyanúgy) toje *sabotъi*, Zogr. *кѣлн дѣнь*, Max. *кѣлнкъ дѣнь* (nb. Euch. Sin. 101. l.: *къ кѣлнкѣжъ ноцѣи н дѣнь* szintén ide való). Ez idézet azt mutatja, hogy az óbolg.-ban a *velii dѣнь*, *velikъ dѣнь* ép a húsvéti ünnepre alkalmazza a kifejezést, s nem akármilyen ünnepre (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 66.). Ez a kizárólagosság eredményezte azt, hogy néhány gör. kel. szláv nyelvben ma a *húsvétot* hasonló névvel nevezik. A bolgár nyelvben *veligden* (CANKOFF 6, 14, 158.), *velikden*, *veliden*

(DUVERNOIS) a húsvét neve. VUK szótárában azt olvashatni, hogy a bolgársággal érintkező s Morava folyón túl lakó gör. kel. szerb-ség szintén *velikdân-, velikidân*-nak hívja a húsvét-ot. A kifejezés (*velikden*) megvan a kisoroszban is (v. ö. ZELECHOWSKI, ДАЛЪ és CSOPEY szót.). A róm. kath. népek közül csak a bolgárok használják a szót (v. ö. paulik. hazai bolg. bibliafordításban: *veligdenj*; KRISTOFCSÁK, Kas nauk 9: u *velikdešne* nedêle).

E három pontban felsorolt neveken kívül a gör. kel. szlávban nincsenek más elnevezések a húsvét-ra (v. ö. hogy egyh. szláv nyelvemlékekben a zsidó húsvétot *дѣније опрѣсньбѣннѣ* [Ap. Šiš. XII. 3. = Jord.-k.: *hoswethnak* napyay]-nek is nevezik). A m. húsvét nem is lehet a CYRILL és METHOD-féle nyelvből, vagy pedig általában a gör. kel. szlávból való fordítás, mert e terminológiában a mi szavunkhoz hasonló alkotású szó sohase volt. Nem így a róm. kath. szláv terminológia. Itt megtaláljuk a mi szavunk fordítása alapjául szolgált eredeti szót.

A róm. kath. szláv ker. terminológiában három kifejezés van a húsvét-ra. Ezek a következők:

a) Szorb *jutry, jatšy, vjatšy*. MIKLOSICH szerint (Christl. Term. 24. l.) a ném. *ostern*-ből való kölcsönzés.

b) A cseh-tót-lengy.-osztr. szlovén bibliafordításokban és népi beszédben a következő szó használatos: Lengy. *wielka noc* (*wielkonoc*), cs. *veliká noc* (*velikonoc*), t. *veliká noc*, *velká noc*, osztr. szlov. *velika noč* (DALMATIN bibliafordításában és MEGISER szótárában: *velika nuzh* = olv. *velika nuč* s v. ö. még Arch. XXIV. 266.). A róm. kath. szláv *velika noc* vagy *v. noč* (v. ö. Euch. Sin. 101. l.: *κκ βελικκικη νουικη*) «nagy éjtszakát» jelent s így a m. húsvét fordításánál alapúl nem szolgált.

c) A hazai szlovénben KÜZMICS bibliafordításában a húsvét-nak *vúzen* (ragozva: *vúzma, vúzmi, vúzmom*, továbbképezve: *vúzenszki* szvétek, ágnecz stb.) a neve; így Luk. XXII. 1. («kí sze zové *vúzen*»), Ján. VI. 4. («bio je pa blůzi *vúzen* szvétek 'zidovszki»), Zsidók XI. 28. («po vōri je vesino *vúzen*»), Máté XXVI. 2. («po dvōma dnévoma *vúzen* bode»). A mai nyelvben *vúzem* a név a nap-tárák tanúsága szerint (v. ö. Dober pajdás). Az osztr. szlovénben kevés helyen járatos a *vúzem* (v. ö. PLETERSNIK és u. o. *vzámen*: húsvéti; MURSEC, Blagočastje 91. l.), általános itt a *velika noč* ki-tétel. — A kaj-horvátban az összes kaj-horv. nyomtatványok

tanúsága szerint a *húsvét*-nak *vuzem* a neve (v. ö. a többi közt JAMBRESSICH, HABDELICH és BJELLOSTIJENEC szótárait, varazsdi kalendárium 1823-ból, Szveti evang. PETRETICStól stb.). — A éa-horvátban, s általában az Adria-menti római katolikus horvátban *vazam*, *uzam* a név. Erre nézve a következő adatok állanak rendelkezésemre: 1. Az összes róm. kath. Adria-menti horvát nyelven készült bibliafordítások *vazam*-nak, *uzam*-nak hívják a *húsvét*-ot; így TRUBER újtestamentoma (*vazam*, egyszer *paška* is, Luk. XXII. 1.), a Z á r a i lectionarium (*uaqam*, olv. *vazam*), S p a l á t ó i Bernát lectionáriuma (*vazam*), s a raguzai RAŇINA evangeliariuma (*uzam*). Csupán azt jegyzem meg, hogy az Adria-menti horvátban a *vb-*, *vь-* szókezdetnek éjszakon *va-*, középen és délen *va* és *u* a megfelelője; a *što*-kavstínában szabályos az *u* (kivételkép itt-ott *va*, v. ö. Rad CXXXIV. 104, 105. és Arch. XVII. 23.). Egyéb emlékek is megerősítik e szabályt. Horvát glagolita nyelvemlékekben *vazam* a *húsvét* (v. ö. Reg, sv. Ben. Star. VII. 91, 92, 107, 108; 1360—1387. évi adat, Star. XIV. 210; Statut Kastavski Mon. IV. 182, 262: od *pusta* do drugoga pondelka po *vazmi*; HERVOJA miss. 29. i.), ellenben raguzai cyrillbetűs oklevelében *uzam* (v. ö. MIKL. Mon. serb. 7: 1110—1200-i okl.: o *uzь-měchъ* u nedělu; RAŇINA-nál is: *uzmi* budu). A róm. kath. Adria-menti horvátban a multban csakis *vazam*, *uzam* volt a *húsvét* neve. 2. A mai népi beszédben is *vazam* a név. VUK szótárában az áll, hogy *vàzam* Horvátországban és Dalmáciában a róm. katolikusoktól hallható; a régibb dalmát katekizmusok *vazam*-ot írnak, ugyanígy a szótárak (VOLTIGGI, STULLI, MICALIA, VERANTIUS, BJELLOST.). A népnyelvi közlésekből a következő adatok állanak rendelkezésemre: *vazàn*, *vazàn* (gen. *vazmà*, NEM. I. 383, 385, 424, II. 194, 198.), *vazâm* (fiumei adat, Rad CXXIV. 105.), *vazam* (Novi-i adat), *vazâm* (Arbe szigeti, Rad CXVIII. 5, 53.), *vazon*, *vazàn* (Dubačnica, Rad CXXI. 101.) stb.

Ezek után kétségtelen, hogy a róm. kath. Adria-menti horvátban *vazam*, *uzam* a *húsvét* neve. Ez a *vazam*, *uzam*, kaj-horv. *vuzem*, hazai szlov. *vūzen*, osztr. szlov. *vūzem* (*vzàmen* adj.) a szláv *vъzěti*, horv. *vazeti*, *uzeti* (*uzmem*, *uzmeš*), *vzeti*, hazai szlov. *vzěti* (v. ö. *vzemem*, *vzemeš*, *vzeme*, *vzemí*, *vzěo*, *vzěvši* stb.) ige part. præt. act. I. származéka. Az alak előfordul az óbolgár emlékekben is; alapalak *vъzěmъ* (v. ö. Máté XIII. 31, XVII. 27, Márk X. 21,

vuzem, illetve **meso-vъzъmъ* is. Ezt azonban ma már nem tudjuk kimutatni. Még csak azt jegyzem meg, hogy a szláv *vazam*, *vuzem*, m. *hús-vét* véleményem szerint végelemzésben egy eddig ki nem mutatott lat.-olasz *carne* + *assumptio* vagy hozzá hasonló szóval összetett név fordítása, tehát ugyanolyan, mint a *húshagyó*, *mesopust*, ol. *carnelasciare* (v. ö. KÖRTING, EtWb. 1948.), *carnevale*. A húsvétnek ol. neve *pasqua*, räto-románban *pasqua* stb.

himnusz, régi nyelvünkben *himnos* is, írva *hymnos*, *ymnos* Döbr.-k. 235, 236, 238; — lat. *hymnus*.

Ítéletnap. Nyelvtörténeti adataink szerint a régi magyarban *bírságnap* (v. ö. HB.: *birſag nop ivtua*) volt a «dies iudicii» neve, a melyet később az *ítéletnap* szorított ki. Mindkét kifejezés ugyanazt jelenti (v. ö. bírság = iudicium, NyKözl. XXVI. 216.), s lehet egyenesen a latinból szóról-szóra történt fordítás (v. ö. 1001-i pannonhalmi okl.: «ante deum iudicem uiuorum et mortuorum in die iudicii»). Azért mondom, hogy lehet, mert a szláv ker. terminológiában is ítélet napjának nevezik a «bírságnapot». Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezés van az *ítéletnap*-ra: a) *сѣдѣньн дѣнь* = *sadъnyj dънь* (v. ö. az evangéliumokban Máté X. 15, XI. 22, 24, XII. 36: *къ дѣнь сѣдѣньн* = Münch.-k.: *itelet napian*, Máté XII. 41, 42: *на сѣдѣ* = Münch.-k.: *ítéletnapian*; Mak. list. JAG. Spec. 28.). E kifejezés megvan a különböző egyházi szláv nyelvemlékekben (v. ö. Ap. Šiš. II. Pét. II. 9, III. 7: *къ дѣнь соудѣннн*, AMFILOCHIJ, I. 2, 167, 182.). b) *страшньн дѣнь сѣда* vagy *дѣнь страшнаго сѣда* = *strašъnyj dънь sada*, *dънь strašnaago sada* (Euch. Sin. 151, 163; egyéb gör. kel. szláv emlékekben Zbornik 1319, 1372. évi okl.). E kifejezés jelentése «az ítélet félelmes, rettentő, szörnyű napja, vagy a félelmes (rettentő) ítélet napja». A gör. kel. szláv nyelvekben ma az *ítéletnap*-ot inkább *strašni sud*-nak (félelmes, rettentő ítélet), mint *sudni den*-nek (ítéleti nap) hívják (v. ö. ŠAFARIK, Über den Urspr. 39. lap), bár a gör. kel. szláv fordításokban a *sudni den* sem ismeretlen, mint fentebb láttuk. Az óbolg., illetve görög keleti szláv nyelvemlékekben a «dies iudicii»-ra más kifejezés nincs; MIKLOSICH (Christl. Term. 48.) ugyan fölveszi az óbolg. evangéliumokban előforduló *poslědъnji dънь* (*послѣдѣнн дѣнь*: Cod. Mar. Ján. VI. 39, 40, 44, 54, XI. 24, XII. 48.) kitétel is a term. technicusok közé; mivel azonban a Münch.-k.-ben a megfelelő helyeken állan-

dóan *utolsó nap*-ot olvasunk (v. ö. a latinban *in extremo die*, a görögben: ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ), s a magyarban az ítéletnapot *utolsó nap*-nak soha se hitták, az a nézetem az óbolg. *poslědnji dьnъ*-ről, hogy nem term. technicus.

A róm. kath. szláv nyelvekben a *dies iudicii* kizárólag a szláv *судъ* (ítélet) szóból alkotott kitételrel neveztetik; már az ó szlovén Freisingeni nyelvemlékekben (*na zodni den, na zudinem dine* = die extremi iudicii, v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. szótár) is ez a név, ugyanígy a mai szlovénben *sodnji dan* vagy *den* (DALM., PLETERŠNIK, esetleg *dan sodbe*), a hazai szlov.-ben *szoudnyi dén*. A többi róm. kath. szláv nyelvben ez a kitétel: lengy. *dzień sądny*, cs. *soudný den*, t. *súdný deň*, szorb *sudny džen* (žén), horv.-szerb *sudni dan*.

Mindezek után állíthatjuk, hogy a m. *bírságnap, ítéletnap* lehet ugyan fordított kifejezés a lat. *dies iudicii*-ből (ol. *giorno del giudizio*), de az se lehetetlen, hogy mint népi szó a róm. kath. szlávból való fordítás; a szláv alakok pedig latin eredetűek.

Januarius, v. ö. A hónapok nevei.

Július, június, lásd A hónapok nevei.

Kaczér, v. ö. *Eretnek*.

Kalendárium, kalendárium; — a lat. *calendae*ből képzett középlat. *calendarium*-ből; más név: *iudicium* és *csizio*, mely a kalendárium első napjának a *Circumcisio Christi* nevéből ered (Ethn. XV. 333.). *Naptár* szavunk neológiai alkotás (v. ö. SZILY, NyUSz.). A naptári évkezdetre v. ö. A hónapok nevei.

Kalvária; — lat. *Calvāria* (SYLVESTERNÉL *főkoponya hely*-lyel fordítva és NySzót. II. 353.).

Kalugyer (SZAM. ZOLN. Okl. szót.), *kalugyerné* (MTsz.), v. ö. *Barát*.

Kámzsa. Ezt a szavunkat a kutatók a lat. *camicia, camisia*, ol. *camicia, comiscia* (Nyr. XVI. 19. XVIII. 213.) «ing» jelentésű szóból magyarázták; KÖRÖSI (Nyr. XV. 453.) ezt írja: «*Kámzsa* — ol. *camicia*. Hozzánk direkte Rómából jött a *kámzsa*; erre vall legalább a szónak *zs* hangja; ugyanis épen a római dialektus saját-sága, hogy a kezdő, vagy két magánhangzó közt levő *cs*-t *š*-nek ejti: róm. *camiscia* 'ing' = ol. *camicia*». A fiumei főgimnázium 1891—92-i értesítőjében közzétett «A magyar nyelvbeli olasz elemek» cz. munkájában a *kámzsá*-t hasztalan keressük. A szerző előbbi írását nem tartotta helyesnek. Azok, a kik a *kámzsa* szó

eredetével foglalkoztak, figyelmen kívül hagyták, hogy a m. *kámzsa* egyházi term. technicus. CZUCZOR-FOGARASINÁL ezt olvassuk: *Kámzsa*, 1. Hosszú [fehér] ing, melyet a misemondó pap magára vesz; 2. A palóczoknál vastag darócz-ruha, melyet a kolduló szerzetesek, remeték viselnek (v. ö. MTsz. és e műben: *cziliczium*, görkel. bolg.-szerb *rasa*); 3. A szerzetesruhának az a része, melyet a fejre lehet húzni; csuklya. A m. *kámzsa* tehát nem akármilyen ing, hanem csakis a misemondó pap hosszú fehér inge. A lat. *camisia*, *camicia* (c-je eredetére v. ö. GRÖBER, Grundr. I. 533; a második szótag i-je hangsúlyos, s állítólag hosszú, v. ö. u. o. I. 502.) «ing, Hemd, leinener Überwurf» jelentésű, s megfelelői az olaszban *camicia* és *camiscia* (vel. ol. *camisa* BOERIO, genov. ol. *camixa*, $x = zs$, OLIVIERI, piem. ol. *camisa*, bologn., milan. *camisa*), a francziában *chemise* (v. ö. KÖRTING, EtymWb.), a ráto-rom.-ban *kameiža* (rovignoi adat, IVE 8.) stb. Van azonban az olaszban egy másik szó, a mely ugyanazt jelenti, a mit a m. *kámzsa*; ez a szó az ol. *camice*: chorhemd (v. ö. KÖRTING, EtymWb., *camice*: messhemd, VOLTIGGI; SOMMARIPA szlovén-olasz jegyzései közt: ol. *camice* = srakica od masnicou, tehát «messhemd», míg az ol. *camiscia* csakis srakica, hemd), a mely a vel. olaszban *càmise*, *càmiso* («vesta lunga di panno lino bianco, ad uso degli ecclesiastici nella celebrazione degli uffizii», BOERIO), a genovaiban *camixu* ($x = zs$, *vesta lunga di panno lino bianco cho portano le persone ecclesiastiche nella celebrazione degli ufficii divini» OLIVIERI*), a milanoiban *comes* (BONFI) hangalakú. Megvan a szó az ófrancziában is *canse*, *cainse*, *chainse* alakban («chorhemd», KÖRTING, EtWb.). Az olasz *camice*, ófrez. *canse* egy vulg. lat. **camice* (GRÖBER szerint **cámisi*) szóra mutat, a melynek eredetileg talán semmi köze se volt a lat. *camisia* «ing»-et jelentő szóhoz. Idővel azonban a rokonjelentés alapján annyira összekeveredett a két szó (v. ö. hogy a *camicia* alak c-jét GRÖBER a lat. *camice*: *kámzsa* szó hatásából magyarázza), hogy az egyházi latin nyelvben *camisia* volt a *kámzsa* neve is (v. ö. 1086-i bakonybeli javak összeírását: Tesaurus... ecclesie: *camisie* III.). A m. *kámzsa* már most a lat. **camice*-, ol. *camice*, ófrez. *canse* «chorhemd» szóból ered, de hogyan, minő hangtani úton.

A m. *kámzsa* szó állandóan *zs* hanggal bírt; régi iratainkban, mikor a m. *s* és *zs* még *s*-sel van írva, ez a szó is *camsa* (v. ö.

Schlägli szój.; Birk-k. M. Könyvszemle új foly. XIV. 18, NySz. és Okl. szót.) alakban jelenik meg. Két *z*-vel írott adatunk is van (Beszt. szój. és Okl. szót.: *camza*, *kamza*), de ezek alighanem *zs*-vel olvasandók (v. ö. *z* = *s*, Apor-k.: LXVIII. zsolt. 10: *zerelme*, olvasd *sérelme*, Cl. 4: *fűzt*, olvasd *füst*, CXVIII. 91: *zerzezeddel*, olvasd *szerzéseddel*, Döbr.-k. 15, 17, 71: *zoltar*, 15, 251: *zido* stb.). Honnan van már most a szóban a *zs* hang? Mint említettem, a lat. *camisia*-val, jöllehet ebből könnyű a *zs*-és alakot kimagyarázni (v. ö. Dalmáciában *Camisia*, *Comisa* = horvátul *Komiža*, hely Lissa szigetén, ol. *Neresi* = horv. *Nerežišće*, falu Brazza szigetén; a vel. olaszban a lat. *s* szó közepén magánhangzók közt *é*), nem szabad magyaráznunk a szót a jelentés miatt. Ismeretes dolog azonban, hogy a lat. *ce*- szótag, a mely Velenczében *se*-nek (olv. *sze*), Genovában *že*-nek hangzik, néhány róm. kath. szláv szóban *ž*, illetve *že* alakban van meg; ilyen szó a róm. kath. szláv *kríž* = lat. *cruce*, ilyen a róm. kath. horv. *kalež* = lat. *calice* (v. ö. raguzai horv. *mažera* = lat. *maceria*, Jir. Die Rom. I. 90, 91, horv. *cužina* = lat. *cócina* stb., v. ö. *Dézsma*, *kereszt* és *kehely* szavaknál). Ide való példa a lat. *cámice* (chorhemd) szóból való horv. *kâmiž* (raguzai adat, Rad LXV. 165. és horv. Akad. nagyszótára «*dugo prteno bijelo odijelo što nose katolički sveštenici pod svećanijem odijelom*»), cs. *komže* (*komžička*: chorrock), lengy. *komża* (chorhemd), magyar *kámzsa* (ebből kölcsönzés a kaj-horv. *kamša*, *kânša*: superpellicium és a t. *kamža*).

Ezek szerint a m. *kámzsa* olyan róm. kath. eredetű kifejezés, a melyben a *zs* a róm. kath. szláv alakokkal közös eredetű. Lehet a szó közvetlen olasz eredetű, nem lehetetlen azonban, hogy egy eddig ki nem mutatott róm. kath. szláv **kâmiža*-ból való. Megjegyzem még, hogy a *kámzsa* gör. kel. szláv neve *sticharъ*, *felonъ* (ez utóbbit parastas alkalmával öltik fel), s esetleg *rasa* (v. ö. bolg. szerb *rasa*: barátsuha).

Kanonok. Ismeretes dolog, hogy az észak-olasz nyelvjárásokban, s így a velenceiben is a szóvégi magánhangzók az *a*-t kivéve nem hangzanak; az ol. *canónico* (lat. *cānōnicus*, gör. *κανονικός*) szóból tehát érthető volna a magyar alak (v. ö. hogy VOLF vel. olasznak mondta az átvételt, VOLF, Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 85. l.). Az olasz nyelvjárásokban azonban a *canonic* (bolognai olasz alak) helyett gyakoribb a *canónaco*, *calónaco* (általá-

ban ol. alakok), *calonegh* (milánói), *calònego* (vel. ol. BOERIO) alak. A fiumei horvátban tényleg olasz hatás alatt *kalònik* a szó (Rad CXXIV. 127; LINDE szótára szerint a bosnyákban is *kalonik*), s a magyarban is a népnyelvben ismeretes a *kalonok* alak (MTsz.). A m. *kanonok* és *kalonok* (az utóbbi dissimilatioval is magyarázható) a közvetlen olasz hatás mellett szólnak. Van azonban egy hangtani sajáttság, a mely az olasz eredet ellen szól. A magyarban ugyanis a régi alak *kananak*, *kananok* (v. ö. NySz., Oklevélszótár, Schlögl szój.), a szóban tehát hangsúlyozott olasz *o* helyén a magyarban *a* van. Az olasz hangsúlyozott és hangsúlytalan *o*, *ö* a magyarban kivétel nélkül megmarad (v. ö. *ostya*, *naspolya*, *orgona*, *osztriga*, *datolya* stb.); csupán néhány lat.-ol. eredetűnek látszó szó van (v. ö. *Apalín*, *apastal*, *kar*, *zsinat* szavakat e műben; *garas*), a hol az *o* helyén *a* van. Mivel az idegen *o*: m. *a* megfelelés szláv jövevényszavaink nevezetes tulajdonsága (v. ö. NyK. XVIII. 374.), biztos dolog, hogy a régi m. *kananok*, *kananak* is a szláv *kanonik*-ből ered közvetlenül. A római katolikus szláv nyelvekben a «domherr»-re a következő szavak vannak: Szorb *kanonik*, lengyel *kanonik*, tót *kanonik* (és *kapitulnik*, *kapitulský pán*, v. ö. Cz.-F.: káptalanbeli úr), cs. *kanovník*, szlov. *kanōnik* (PLETERSNIK), *kanōnik* (Zobr. szlov. 58. l.), horv. *kanonik* (ŠURM. Acta croat. 73, 161, 234, 235. stb.), *kanovník* (ŠURM. Acta croat. 174, 300, 301, 306.), *kalònik* (Rad CXXIV. 127.), kaj-horvát *kanonik*. A m. *kanonok* róm. kath. szláv (szlov. horv., a hol *kanōnik* a szó) eredetű kifejezés; a gör. kel. egyházban a *kanonnikh* (ΜΙΚΛ. Lex. p.), *kanovníkh* (ŠREZNEVSKIJ, Drev. rusk. slov.), *kanōnikh* (DALJ) csak mint róm. kath. papi méltóságot megjelölő kifejezés él (a szerb *kanonik*: egy bizonyos adónem-re v. ö. NOVAKOVICS, Zakonik 170. l.).

1. *Kántor*: «Énekes mester a templomokban» (Cz.-F.). A lat. *cantor* átvenése; a latinból átkerült a szó a róm. kath. szláv nyelvekbe is (v. ö. cs. *kantor*, lengy. *kantor*). A *kántor* gör. kel. bolgár neve *psalt* (v. ö. DUVERNOIS: *psalt*, gör. ψάλτης: pévčij; Vazov irataiban «učitel školský»), oroszúl *ustávščik* (rokon kifejezés: *дѣякъ*, *golovščik*).

2. *Kántor*. «A kath. egyházban jelent böjtöt, mely évenként négyszer fordul elő, úgymint *Lucza*, *Hamvázszerda*, *Pünkösöd* és sz. kereszt föltalálása utáni szerdán, pénteken és szombaton.

Innen e napok neve általán *kántornapok*, különösen *kántorszerda*, *kántorpéntek*, *kántorszombat*. A hét, melyre e napok esnek, *kántorhét*-nek mondatik. Ezen nevezetét a lat. *quatuor tempora* (összehúзва *quatember*) után vette» (Cz.-F.). A szónak ez az első jelentése tűnik ki nyelvemlékeinkből is, v. ö. «Imaron leezen tanwsagwnk az három *cantor* napokon» (Érdy-kódex 20, NySzót., KNAUZ, Kortan 245.). Mivel azonban ilyen három kántornap egy évben négyszer volt (v. ö. GRIMM szótára *quatember* alatt: «die nach alter päpstlicher anordnung zur weihe der priester bestimmte woche, am anfangе jedes kirchlichen vierteljahres, in welcher nebst dem freitag und samstag auch der mittwoch strenggebotener fastentag war; sodann diese vierteljährliche fastenzeit, im bürgerlichen und geschäftlichen leben ein vierteljahr, überhaupt ein quartal»), nagyon természetes, hogy kifejlődött az egy negyedév jelentés (NySzót. és Oklevél-szótár). Az a kérdés mármost, honnan való a m. *kántor*. Hogy a szó róm. katolikus eredetű, nem szorúl bizonyításra. A gör. kel. egyházban nincs kántorbőjt. A latinban *quatuor tempora* a név; ebből a németben *quatember* lett (v. ö. GRIMM: kfn. *quatember*, *kotember*, *kotemper*, *katemmer*, *katemer*, *katemner*, baj. *quotemmer*, *kotemmer*, *quatember*, köz- és alném. *quartember*). Nem lehetetlen, hogy a ma már nem használt lengy. *kentopory*, *kantopory* (v. ö. LINDE, más név *suchédni*; *kvatembra* német eredetű; a csehben *čtvrletí*, *čveropostí*, *suchédni*) egyenesen a latinból való (v. ö. NyK. VI. 306.). A m. *kántor* nem származtatható a ném. *quatember* alakból. A szlovénben *kvátre*, *kvátri* (Quatember és Vierteljahr, PLETERŠNIK), horvátban és a róm. kath. szerbben *kvatre*, *kvatri* a szó; e kifejezések nem a lat. *quatuor tempora*-ból, hanem az ol. *quattro* (*tempora*, *tempi*)-ból valók. Valószínű, hogy az olaszban a három kántornapot egyszerűen *quattro*-nak hívják (fréz. les *quattro temps*), erre mutat a szlovén, horvát és a magyar szó. Ezt azonban nem tudom kimutatni. A dalmát-horvát lectionariumokban a naptári részben, a mely velencei olasz nyelven van írva, a kántornapok neve *4 tempore* (v. ö. REŠETAR, Zadržski i Rañinin lecionar, XXXII, XXXV, XLI, XLIII. lapok: per el merchorj de *4 tempore*, per el uenere de le *4 tempore* del aduento, per el sabato de *4 tempore* del aduento stb.). A m. *kántor* (alakváltozat: *gántor*, NySzót.) tehát az ol. *quattro*

átvevése (magyarúl *neřed böjt* is, v. ö. *neřed böiti pentek*, Döbr.-k. 487.); mikép jutott azonban a m. szóba az *n*, egyelőre nem tudom megmondani, a tót *kántri*, *kantry*-ban (LINDE, KARLOWICZ, ugyanónála a «Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia» cz. könyvben szerb [?] *kantore* is olvasható) azonban magyar eredetű.

kápa (NySz.); — lat. *cappa*, ol. *cappa* stb. (v. ö. KÖRTING, EtWb.).

Káplán (alakváltozat: *káplány* NySz.): hilfsprediger, -prierster; — a m. kifejezés róm. kath. szlov. ném. eredetű, v. ö. lat. *capellānus*, piem. ol. *caplān*, ném. *kaplan*, lengy. *kaplan*, cs. *kaplan*, szlov. *kaplān*; a kaj- és ça-horvátban *kapelan* (JAMBR.), *kapelān*, *kapelān* (NEM. I. 422, 425; ŠURM. Acta croat. 74, 106, 154. stb.) a szó; ez utóbbi alakra v. ö. friauli *capelano* (Nyr. XV. 453.). A lat. *capellanus* eredetileg azt a papot jelentette, a ki Szent Márton köpenyének, palástjának (*capella*) őrizetével volt megbízva.

Kápolna. A lat.-ol. *cāppellä* eredetileg Szent Márton köpenyét (= *cappella*) jelentette, aztán átvitelesen azt a helyet, a hol e köpenyt őrizték. Az összes róm. kath. népeknél ma a szónak «kis templom, kápolna» a jelentése (egy másik ol. kifejezés *ancona*, Denkschr. XXII. 126. és KÖRTING, EtWb.); v. ö. ném. *kapelle* (eltérő hangsúlyozással: *kápelle*, KLUGE EtWb.), cs. *kapla*, *kaple*, *kaplicě*, lengy. *kapla*, *kapela*, *kaplica*, szorb *kapata*, *kapala*, szlov. *kapēla*, *kapēlica*, kaj-horv. *kapēla*, *kapēlica* (JAMBR.). A gör. kel. szlávok közül csak a kis- és fehér-oroszban van meg a szó (*kaplica*), a hol lengyel eredetű, máskülömben a gör. kel. szlávban *časovnja* (*molennja*, *božnička*, orosz. ДАЛ), *paráklis* (bolgárul, JIREČEK, Christl. El. 45. és DUVERNOIS) a *kápolna* neve. Azt, hogy a m. *kápolna* róm. kath. néptől átvett kifejezés, felesleges bizonyítani. Csak az a kérdés, mely róm. kath. néptől. Eddig a szót úgy magyarázták, hogy az ol. *capēlla*-ból való (v. ö. mil. *capēlla*, bolognai *capēlla*, de rövid *l*-lel: piem. *capēla*, velencei *capēla*); a hosszú olasz *l*-ből dissimiláció útján keletkezett volna a magyarban *ln* (v. ö. Nyr. XV. 453.). E magyarázat két más hasonló esetre támaszkodik; az egyik a m. *angolna* (*ángvilla*, *ingola* MTsz., *ingolna* NySz.), a mely a lat.-ol. *anguilla*-ból, a másik a m. *ampolna* (*ámpolna*, *ompolna* NySz.), a mely a lat. *ampulla*, ol. *ampolla* szóból ered. Jobb magyarázat híján elfogadom én is e fejtegetést, s a m. *kápolná*-t közvetlen az ol. nyelvjárási *capella*-ból származ-

tatom. A tót *kaplnka* a magyarból való kölcsönzés (v. ö. az oláhban is, Nyr. XVI. 497.).

Káptalan. A régi m. nyelvben *kapitulum*, *kapitulom* (v. ö. Birk-k. M. Könyvszemle XIV. 16, 17, 19, 20: *capitulomba* zauok ne ležen, *capitulum* | Marg. Leg. 18, 19, 20, 24. stb.: az *capitulum* hazban, 202, 220. l.: *capitulom* hazban), *káptolom* (NySz.), *káptolon* (v. ö. Marg. Leg. 161; *captolonnak*) alakváltozatok voltak, ezek közül legtovább élt a *káptolon* (v. ö. hogy SÁNDOR I. Sokféle III. 81-ben még *káptolon*-t ír, JAMBR. szótárában *capitulumnál* m. *káptolom* olvasható; LIPSZKY Repertoriumában *Káptolon*, *Káptolonfa* olvasható). A ma használt *káptalan* alak a *káptolon*-ból lett a *-talan* képzős mellénevek analógiájára (v. ö. SIMONYI, Magyar nyelv I. 135.; ugyanígy *Bertalan*). A magyar szó közvetlenül a lat. egyházi nyelvből való, v. ö. lat. *capitulum*, vel. ol. *capitolo*, piem. ol. *capitol*, ném. *kapitel* stb. A lat.-olaszból való a lengy. *kapituła*, t. *kapituła*, horv. *kaptol* (*kapitul*, *kapitol*, ŠURM. Acta croat. 77, 90, 303. stb. és horv. akad. nagyszótár), szlov. *kaptol* (*kapitol* németből való, LINDE). A gör. kel. egyházban hasonló értelmű kifejezés a *σῆβορῆ*, v. ö. *konvent*.

Kar, kórus. E két kifejezés közül *kar* a régibb, *kórus* pedig az újabb kifejezés nyelvünkben; míg azonban a *kórus* a latin egyházi nyelv útján elterjedt szó, addig a *kar* népi eredetű ker. terminus technicus. Jelentése a következő: 1. A templomban bizonyos meghatározott helyen éneklők csoportja, esetleg maga az ének. 2. Az a hely a templomban (rendesen karzat), a hol énekelnek. Az óbolg. emlékekben a következő párhuzamos helyet találjuk:

Luk. XV. 25: Münch.-k.: Es micor... a' hazhoz közeleitene halla a' hangoslatot es a' kart, Jord.-k.: *tanczolasth*; = Vulg. Et quum... appropinquasset domui audiuit concentum et *choros* | Assem.: i éko grjedy približi se kь domu, slyša pěniě i *liky*, Mar., Zogr., Sav. kn.: *ΛΗΚΥ* = gör. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισεν τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

CYRILL és METHOD nyelvében, s azután a gör. kel. egyházi szláv nyelvemlékekben *likъ* azt jelenti, a mit a m. *kar* (v. ö. ΜΙΚΤ. Lex. p. és Apor.-k. CXLIX. 3: *karban* = egyházi szláv: *въ лицѣ*). A görög *χορός*-nak megfelelő görög keleti szláv *χορѣ* előfordul

ugyan egyházi szláv emlékekben, csakhogy *h*-val, *ch*-val kell olvasni. A m. *kar* megfejtéséért nem a gör. kel., hanem a róm. kath. szláv terminológiához kell fordulnunk. A gör. χορός > lat. *chórus*-ban (v. ö. egy 1156-i oklevelünkben: ad cuius seruicium constitui *chorum fratrum*, KNAUZ, Mon. I.) a *ch*-t *k*-nak a latin egyház mondta; ezért van az olaszban *coro* (piem. *côro*, mil. *cor*), s ezért van a róm. kath. szláv nyelvekben is *k*-val a szó (v. ö. lengy. *kor*, cseh *kôr*, Žalt. Wittenber.: *kôr*, *kur*, PESTHY G. Nomenclatura, t. *kur* LINDE, szlovén *kor*, *kôr*, dalmát horvát *kôr*, római katolikus szerb *kôr*, v. ö. LINDE). A mint azonban a latin kiejtést a nem latin népeknél folyton befolyásolta az írott alak, itt-ott a lat. *chorus* szónál is a *k* helyett *ch*, *h* kiejtést találunk (v. ö. lengy. *chór*, morva-es. *chor*, t. *chôr*, *chvor*, karint. szlovén *chor*; a tótban állítólag *triam* is a név, Slov. Pohl. XXIII. 713.). A m. *kar* róm. kath. nép nyelvéből való, mivel a gör. χ, lat. *ch* helyén *k* van; az átadó nyelv azonban csakis a szláv lehet, mert a szóban *o*: *a* megfelelés van. Az olasz szavak *o*-ja megmarad a magyarban is (v. ö. *kanonok*, *apostol*, *zsinat*, *Apalín* szavakat e műben; *garas*), ellenben a szláv szavak *o*-jának a mi nyelvünkben *a* a megfelelője. A m. *kar* tehát róm. kath. szláv (még pedig szlovén) úton közvetített olasz-lat. jövevényt.

Karácson, *karácsony*. A Münch.-k.-ben levő naptár *Vrnac zúleteté*-nek nevezi decz. 25-ét, többi XV. és XVI. századi kalendáriumunk pedig *karachon*-t, *karacson*-t ír; ugyanigy január elsejének a Münch.-kódexet kivéve (itt = *vrnak kôrnekezete napia*) valamennyi XV., XVI. századi emlékünkből *kis karácson* a neve. E *kis karácson* kifejezésnek (először a Batth. miscönyv naptárában, M. Könyvszemle III. 114; azután Döbr.-k. 227, 1579-i, 1581-i, 1589-i, 1592-i kalend.) régebben egyszerűen *karácson*, később (legrégibb adatom az 1581-i kalendáriumból való) *nagykarácsony* volt az ellentéte.

A m. *karácson* (*keracson napia*, sajtóhiba lesz, Nomenel. 1629. Szeben, A₃) szó átkerülése útja-módjával részletesebben MIKLOSICH (v. ö. Christl. Term. 22., Lex. p., EtWb., Denkschr. XXIII. 186, XXVIII. 22.), az ő nyomdokain ÁSBÓTH (NyK. XVIII. 387, Nyr. XV. 169, 357, Archiv IX. 694.) és SCHUCHARDT (Nyr. XV. 299, XVIII. 393, Arch. IX. 526; s v. ö. e cikkekhez KALUŽNIACKI becses összefoglaló adatait, Arch. XI. 624. s köv. l.) foglalkozott. A szó eredete

Szerbiában ismeretlen a *novo ljeto Vuk*³⁾. Nem tartom lehetetlennek, hogy e kifejezés ezekben a nyelvekben magyar eredetű.

A mellékelt térkép mutatja, hogy a m. szóhoz hasonló van a tótban, kisoroszbán, nagyoroszbán és az oláhban. Lássuk ezeket közelebbről:

A tót nyelv keleti nyelvjárás csoportja (pl. Nógrád északi része, Gömör-m.) a *karácsony-t kračún*-nak (v. ö. PALKOV., JUNG., JANCOSVICS szót., *kračin* Loos, B.-Szarvason: *kračin*) nevezi; az újév napját azonban *Nový rok*-nak mondják e helyeken, és nem «kis karácson»-nak. A kisorosz nyelvjárások közül a szó csak egynéhány galicziaiban és a magyarországiakban van meg; CSOPEY szerint a hazai kisor. *kračun* = karácsony. KALUZNIACKI cikke alapján pontosabban is szólhatunk a kisor. szóról. E szerint a Galicziában lakó huculok s a Tisza forrásai körül élő máramrosi rutének *kerečun*-nak (v. ö. КРЕУЧУНЬ, ГРЕУЧУНЬ) hívják a *karácsony-t* (v. ö. Arch. XI. 626: «das Fest der Geburt Christi sammt diesem Feste vorangehenden heiligen Abende»; téves tehát MIKLOSICH tanítása, hogy a huculban a szó «adventfasten», Denkschr. XXVIII. 22.). Ismeretes a szó *kračun* (КРАУЧУНЬ, КРАУЧУНЬ) alakban a galicziai lemki-knél, továbbá Szepes-, Sáros-, Zemplén-megyékben, *kerečun* (КРЕУЧУНЬ, ГРЕУЧУНЬ) alakban a galicziai bojki-knél s a hazai Verhovina-lakóknál Ung-, Bereg- és Máramros-megyékben. Ez a *kračun*, *kerečun*, *keréčun* «karácsonyi kalácsot» jelent (v. ö. CSOPEY, MITRÁK).*) Megjegyzem

*) KALUZNIACKI Arch. XI. 625. ezt írja: «Bei den Lemken, den Bojken und den Verhovincen wird unter *kračun*, bezw. *kerečun* gegenwärtig ein Laib Brod verstanden, das man mit anderen Broden zugleich am 24. Dec. alten Stils bäckt, das sich jedoch von anderen Broden dadurch unterscheidet, dass es in der Regel etwas grösser ist als die anderen und ausserdem, was eben das Charakteristische ist, einige Knoblauchknollen, dann Partien von Speisen, die man für den Weihnachtsabend vorbereitet, also Kraut, Erbsen, Kartoffeln und dgl., enthält. Auch besteht in den meisten Gegenden die Sitte, dieses Brod . . . mit Honig oder Oel (Hanfö) anzustreichen und Mohn- oder Weizenkörner darauf zu streuen. Dieses Brod wird nun, sobald es Abend geworden ist, ohne jede weitere Ceremonie auf den mit einem Leintuch gedeckten Tisch gestellt und ohne gegessen zu werden hierselbst während der ganzen folgenden Festwoche bis zum neuen Jahre, d. i. bis zum 1. Jänner alten Stils belassen» stb.

végül, hogy a lemki-k nyelvjárását kivéve a hangsúly a szó utolsó tagján van.

A nagyoroszban sem ismeretlen a szó; DALJ szótára közli, hogy a nagyor. *karačun* (*короцунъ*) «halál» (v. ö. *смерть, конецъ, гибель* stb.) értelmén kívül «téli napfordulat»-ot (*солноворотъ*) is jelent, a mi a gör. kel. kalendárium szerint decz 12-ike, a mi kalendáriumunk szerint decz. 24, illetve e században decz. 25. Az orosz szóra van egy XII. századra visszavezethető adatunk (v. ö. SREZNEVSKIJ, Drev. r. slov.: *СТОЛПНЕ КСА ОСЕНННА ДЪЖДЕКА ОТЬ ГОСПОЖИНА ДНИ ДО КОРОЦУНА* [do *koročuna*] = Ἀσβόθη fordításában Nyr. XV. 169: Az egész sarju vizes lett, kisasszony napjától *karácsonyig* meleg volt stb.), a hol az ó-or. *koročunъ* nyilván a téli napfordulatot jelenti (v. ö. MIKL. Lex. pal. szerint: *iejunium natiuitatis Domini*).

A tót nyelv keleti, a kisorosz galicziai és magyarországi nyelvjárásain, valamint a nagyorosz nyelven kívül más szláv nyelvből a *kračun* ki nem mutatható. MIKLOSICH ugyan több művében forrás megnevezése nélkül állítja, hogy a bolgárban ismeretes szó a *kračun* (= *natiuitas Domini, dies natalis Jesu Christi*, v. ö. Denkschr. XXIII. 186, XXVIII. 22, Lex. p., EtWb., Christl. Term. 23.). Nincs azonban az a bolgár népnyelvi közlés, a melylyel ez állítást igazolni lehetne. A bolgárban a *karácsony köleda* (Per. Spis. 1882, Kn. 3:143, DUVERNOIS), *koledo* (bolgár min. Sborn. XVI—XVII. 2. rész 7.), *kóladù* (CANK. 176.), *kolada* (hazai bolg. is), *božik* (macedóniai bolg., DUVERNOIS, Ochrida, Sborn. XVI—XVII. 2. 40.). Ugyanitt a *karácsony* estéjét, decz. 24-ét *kis* (*koleda*)-nak, tehát *kis karácsony*-nak hívják (v. ö. *málka koleda* = decz. 24, DUVERNOIS, *maněčko koledo* = decz. 24, Sborn. XVI—XVII. 2. 4, 43; egyéb kifejezések: *бъдник, бъдни веѣр, кѣдѣниѣк вѣѣкр*, MIKL. Christl. Term. 23, DUVERNOIS, Sborn. XVI—XVII. 2. rész 4, 6, 23, 24, 34.), míg január elseje = *nova gudina* (hazai bolg. is), *sveti Vasílija* (v. ö. Sborn. XVI—XVII. 2, 19.).

A bolgárból tehát nem tudunk kimutatni egy *kračun* (= *karácson*) alakot. Mindazonáltal egy bolgár *kračun* esetleges meglétele mellett a következő valószínűségek szólnak: a) Egy orosz író, AFANASJEV azt írja (Arch. IX. 694. Ἀσβόθη), hogy minden olyan bolgárt, a ki december 25-én születik, *kračun*-nak hívják. Az értesítésben nincs semmi idegenszerű; napok, ünnepnapok nevei

gyakran szolgáltak személynevekül a magyarban is (v. ö. Húsvét, Péntek, Szombat, Karácson nevű embereket az Okl. szót.-ban), a bolgárban is, másutt is. A szerbben *božić* a *karácsony* neve, s a szó ismeretes személynév is (v. ö. MIKL. Christl. Term. 22. és horvát Akad. nagyszót.); ugyanígy az oláh *crăciun* név is előfordul a bukaresti érsekség névtárában (közölve VENELINBŐL *крѣцунъ*: férfi, *крѣцуня*: nő MIKLOSICHNÁL, Lex. p.); a tótok közt ma is nem egy *kračün* vezetéknevvel bíró ember van. A baj csak az, hogy **Kračünъ* bolgár személynevet se tudunk kimutatni, jöllehet a bolgárban ismeretes személynevek *Veligden* (tulajdonkép: húsvét), *Stréda* (tulajdonkép: szerda), *Nedélko*, *Nedélja* (tulajdonkép: vasárnap), *Paraskéva*, görögben is Παρασκευή (tulajdonkép: péntek; lásd e neveket DUVERNOIS szótárához csatolt VLAJKOV-, KARAVELOV-, MILADINOV-féle gyűjteményeket, valamint a Pirot-ból és Zajčarskoje-ből közölteket); b) Az oláhban a *karácsony*-t *craciun-*, *crăciun-*-nak hívják (v. ö. CIH.); nem tartom valószínűnek SCHUCHARDT magyarázatát, a ki az oláh szót *Christ[i] jejunium*-ból magyarázza (v. ö. albán *keršendele* = Christi natalia, JIREČ. Die Rom. I. 16.), s a szláv alakokat erre az oláhra vezeti vissza. Legvalószínűbb az oláh szó szláv eredete. c) Végül felhozok egy, historicusoktól és szlavistáktól többször említett történeti tanítást. Szláv íróknál többször olvashatni, hogy a honfoglalás idején a bolgárság a tótsággal a mai Gömörvármegye táján érintkezhetett nyelvileg. E tanításnál, a mely ellen sokat lehetne felhozni, két nyelvi dolgot is szoktak felemlíteni; az egyik, hogy a bolgár nyelv egy részében a **k*: *ja*-nak hangzik, ugyanígy a Sajó- és Rima-menti tóttban (*chliab*, *mliako*, *triam*); másik, hogy a bolgárban a *j* szókezdet gyakran elmarad, *jabľko* helyett *ablĳka*, s erre felhozzák a gömörmezei *Ablonca* falu nevét (v. ö. Sloven. Pohľady XXIII. 713. és Arch. XII. 95.). Harmadikül fel lehetne hozni a *Zemplén* nevet, a mely régen, s ma is a helyszínen *Zemlén* (*p*-s alakja hibás olvasás eredménye); ez a *Zemlén* alak esetleg bolgár is lehetne. E két, illetve három nyelvi dologhoz lehetne sorolni, hogy a t. *kračün* ugyanezekben a gömöri részekben járatos, s az ugyanide való, de rég eltűnt bolgárban szintén meglehetett.

E három pontban felsorolt dolgokat csak azért hoztam fel, hogy a bolgárban esetleg meglehetett a *kračün* szó. Kimutatni azonban nem tudjuk.

A m. *karácson*, *karácsony* kétségtelenül szláv eredetű; közéletből azonban nem tudjuk meghatározni eredetét. A gör. kel. szláv terminológiában a szó soha sem volt hivatalos kifejezés, a róm. kath.-ban sem. Mint népi kifejezés azonban megvan a tótban, kisoroszbán, nagyoroszbán, oláhban. Meglehetett a bolgárban is, s lehetséges, hogy nyelvünkben olyan gör. kel. eredetű bolgár szó, a milyen a *kereszt* és a *szombat*.

A karácsonynyal kapcsolatban meg kell emlékeznem a *karácsony estéjéről* is. Decz. 24-ének estéjét emlékeink *karácson esti*-nek (v. ö. NySz.), *karácson vigiliájá*-nak (v. ö. Münck.-k., Döbr.-k. 263.), *Ur esti*-nek (v. ö. Teleki-k. 149.) hívják. Népies nyelvünkben e nevekhez még kettő járul: 1. *Vília estéje* (bereg-szászi ismerőseimtől hallottam és Gömörben Nyr. XXIII. 377.), a melyben *vília* = vigilia; a m. *vília* azonban nem közvetlenül a latinból való, hanem a tót-lengy. *vilija* átvevése. Sárosmegyében ugyanis tótul decz. 24-ének estéje *vilija* (v. ö. Časopis, VI. 86: *Na viliju pred Hodami, vilia* Kristá pane LINDE), ugyanígy a lengyelben *wilia* (b. *narodzenia*; v. ö. LINDE), a szlovénben *bilja* (v. ö. PLETERŠNIK); lásd a *vigilia* szót is e műben. 2. *Béved (bévöd, bőved) este* v. *estéje* (v. ö. MTsz.). Ez az elnevezés ugyan ma nem csupán karácsony estéjét, hanem az esztendő utolsó estéjét is jelenti, de ez könnyen megmagyarázható a karácsony-kiskarácsony-féle naptár-eltolódásokkal. A m. *béved (bőved) este*, a mint azt SZARVAS a Nyr. XXII. 44. lapján kifejtette, a *bő* (illetve régibb **beve*) melléknévnek a kicsinyített *-d* képzővel alkotott (v. ö. *rövid* és középfok *rövebb* MTsz.) származéka. *Béved este* tehát «gazdag este, a mikor a bőjt után először van bőven mit enni». Ez az elnevezés a magyarban aligha eredeti. Hasonló elnevezést a róm. kath. szlávoknál is találunk. A tótban *štedrý večer*, a csehben *štedrý večer* karácsony estéjét jelenti; megvan a szó a kisoroszbán is, itt *šćedrij večer (večir)* = decz. 31-ének estéje vagy pedig vízkereszt vigiliája (v. ö. ZELECHOWSKI és PISKUNOV, Slov. 43.); s megvan a lengyelben, a hol *szczodry dzień* = vízkereszt (LINDE). A szláv *štedrъ*, a mint az az óbolgár nyelvemlékekből kitűnik (v. ö. Psalt. Sin. LXXXV. 15, CII. 8. zsoltár), *irgalmazó*-t, *irgalmas*-t jelent (v. ö. Apoc.-k. és Döbr.-k. zsoltárai közt LXXXV. 15, CII. 8.). A ki azonban *irgalmas*, az *jótekonny*, *bőkezű adakozó*, innen van aztán, hogy a cseh-tót *štedrý (šćedrý)*, *štedrý*, kisor. *šćedrij*, lengy.

szczodry = mildthätig, freigebig, reichlich (v. ö. kisor. *šćedriti*: reichlich beschenken). A cseh-tót *štedrý* (*štedrý*) *večer* szóról szóra annyit jelent tehát, mint a m. *béved* (*böved*) *este*. Végül megjegyzem, hogy a gör. kel. óbolgárban *navečerje r. Chr.*, a bolgárban *malka koleda* (kis karácsony, l. fentebb; ugyanitt vízkereszt estéje = *popova koleda*), *bǎdnik*, a szerb-horvátban *badnjak* stb. (v. ö. MIKL. Christl. Term. 23.), az oroszban *соціальникъ* a név. A m. kifejezés cseh-tót eredetűnek látszik, de nyelvünkben nem általános használatú.

Karapol (besprützen, besprengen). Egyházi term. technicus a *karapol* is, a mint ez a következő idézetből kitünik: «A mi templominkban kőrözségre való vizet tartunk, *karapolo* vizet pedig, mely minket megszenteljen» (v. ö. NySz.). Ma is ismeretes a szó Csallóközben, Mátyusföldön (v. ö. MTsz., Cz.-Fog.), s ez a kis területen való elterjedtsége azt látszik bizonyítani, hogy a multban is a szó csak tájszóként élt, általános sohase volt. A szó eredete után kutatva mind a gör. kel., mind pedig a róm. kath. szláv keresztény terminológiában megtaláljuk a megfelelőt. Az óbolg. emlékekben ilyen adatok találhatók: Cod. Supr. 3. l.: *кѣза кодѣ . . . покропнѣ къкъ народѣ*: *vъzę vody pokropi vъsъ narod* = vevén a vizet megkarapolá az egész népet (v. ö. még ez emlékb. 218, 244, 290, 369. l.) | Psalt. Sin. L: 9: *окропннѣ мѣ ософомѣ*: *okropisi mę osofomъ* = Döbr.-k.: *Harmatozi* engem isoppal, Kules-és Keszth.-k.: *Harmatoz meg* engemet the malasztodal, Batthy.-k.: *Hincz meg* engemet isoppal; v. ö. Euch. Sin. 155. l.: *окропннѣ мѣ исофомѣ* = *okropisi mę isofomъ* | Euch. Sin. 11. l.: *кропѣннѣмъ сѣ ежѣ*: *kropęšĕimъ sę eja* = (mindazoknak), a kik megkarapolják magukat vele (t. i. vízzel), v. ö. még 37. l. — Az óbolg. *kropiti*, *pokropiti*, *okropiti* jól ismert term. technicusok a gör. kel. szláv nyelvemlékekben; a gör. kel. szlávból való az oláh *uncropesc* is (v. ö. СИН. II. 375.). A gör. kel. szláv nyelvek közül csak a bolgárban nem él a szó (v. ö. MIKL. EtWb., Lex. p., DUVERNOIS), az oroszban (v. ö. *kropitъ narodъ sv. vodoju*) és a szerbben (*kró-piti*) megvan az ige. A róm. kath. szláv terminológiában szintén megvan a szó, adataim a következők: Szlov. *kropiti*: besprengen (*kropilnica*, *kropilnik*: weihwasserkessel, weihwasserbecken ПЛЕ-ТЕРСНИК, udinei szlov. *kropilo*: aspergolo, lajbachi Letopis 1891: 107; hazai szlov. *poškropiti*, *škropiti*, v. ö. pri dveraj sze poškropi

z-nalecsenov blagoszlovlenov vodouv, Zobr. szlov. 22; KÜZMICS, Nouvi zák. Luk. VII. 44, Zsid. IX. 21, Péter I. 2.), horv. *kropiti* (horv. akad. szót., NEM. I. 368.), cs. t. *pokropití, pokropiti* (v. ö. *kropenka, kropenica*: weihwassergefäss), lengy. *kropić* (LINDE) stb. A m. *karapol*-ról nem lehet eldönteni, vajjon a gör. kel., vagy pedig a róm. kath. szláv ker. terminológiából való-e (v. ö. NyK. XXIV. 482.).

Kardinális, kárdinál. A régi nyelvben gyakori a szókezdő *g-s* alak (v. ö. NySz.: *gardinál, gardinális, gárdináros*), a mi olasz eredetre mutat. A szó eredetére v. ö. lat. *cardinalis*, ol. *cardinale* (vel. ol. *gardenàl*, mil. ol. *gardinal*, piem. ol. *cardinal*), róm. kath. szláv *kardinal* stb. A m. alakok közül a *gardinál* s esetleg a *kárdinál* olasz eredetű; a *gardinális* alak olasz kiejtés által befolyásolt egyházi nyelv útján elterjedt alak, míg a *kardinális* tisztán könyv útján jutott nyelvünkbe.

Katé (v. ö. Cz.-Fog.), rövidebb alak a *katekizmus*-ból; e lat. gör. eredetű szóról csak annyit jegyzek meg, hogy a gör. lat. χ : *ch* helyén levő *k* latin egyházi kiejtés maradványa; ilyen *k* volt a *katekéta* (v. ö. ča-horv. *katikét*, NEM. I. 425.), *katekumén* ($\kappa\alpha\tau\eta\chi\omicron\upsilon\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$, gör. kel. szláv *katichumenъ*) szavakban is (v. ö. *Krisztus*).

Katolikus (v. ö. Cz.-Fog.); — lat. *catholicus* (gör. $\kappa\alpha\theta\omicron\lambda\iota\kappa\omicron\varsigma$, MIKL. Christ. Term. 11. l.).

Kaszula, kásla: «Olly kaszulát auagy misse ruhát csináltata» (NySz.). A szó a lat. *casülā*-ból való (v. ö. spany. *casulla*: messgewand, KÖRTING, EtWb.); két magánhangzó közti lat. *s* *zs*-vé észak-ol. közvetítéssel lett. Hasonló alak: *rózsa*. A m. *kásla* alak olyan vulg. lat. kiejtést mutat, a milyen van a *tégla, fáklya, csuklya* (v. ö. e műbeo *csuklya*) szavakban. Class. lat. kiejtésű alakból való a m. *kezele* (v. ö. NySz. és MTsz.). Még megjegyzem, hogy nem mint keresztény term. technicus, de mint közönséges «ing»-et jelentő szó az összes szlávtságban a lat. *casula*: *košulja* alakban járatos (v. ö. MIKL. EtWb.).

Kedd, v. ö. A hét és napjai.

Kehely. A szóról a következőket kell előre bocsátani: 1. A szó régibb alakja, *kelih* (SZIKSZAI-FABRITIUS, Nomenclatura, 1619. évi), *kelyeh* (v. ö. Münch.-k. Máté XXVI. 39, 42, Márk XIV. 23, Luk. XXII. 20, NySz.: *kelevh*), *kelyh*, *kelh* (v. ö. Oklevélszótár és a mai *kelyhet* alakot); 2. A szó első sorban ker. terminus tech-

nicus; legrégebb bibliafordításunkban kizárólag ez a lat. *calix* megfelelője, később azonban kiszorítja a *pohár* szó. A Jord.-k.-ben, továbbá ERDŐSI SYLVESTERNÉL, HELTAMÁL, KOMÁROMI CSIPKÉSNÉL, TÁRKÁNYINÁL (kivéve Máté XXVI. 27, Márk XIV. 23, Luk. XXII. 20.) *pohár* a terminus technicus; 3. Átvitelesen jelenthet a *kehely* bármilyen (: üvegből készült) poharat (v. ö. Münch.-k. Máté XXIII. 25, 26, Márk VII. 4, 8, Luk. XI. 39: *kehely* = óbolg. evangeliumokban: *stьkьlnica* < *stьklo*: üveg, Cod. Supr. 177, 304.). Kérdés már most, minő eredetű a m. *kehely*.

A) Görög kel. szlávtság. Az óbolg. emlékekben a m. *kehely*-nek a következő kifejezések felelnek meg: 1. $\Upsilon\alpha\iota\iota\alpha$ = *časa* (v. ö. Άσβότη , Nyr. XXXI. 8; a szó nem függ össze a litv. *kiaušė* «schädel» szóval, v. ö. VONDRÁK Altb. gr. 63.). Az óbolg. *časa* két jelentéssel bír: α) Egyházi terminus technicus; párhuzamos bibliafordításoknál a magyarban kivétel nélkül a *kehely* szó felel meg neki a Münch.-k.-ben (v. ö. Máté XX. 22, 23, XXVI. 27, 39, 42, Márk X. 38, 39, XIV. 23, 36, Luk. XXII. 17, 20, 42, Ján. XVIII. 11. | más óbolg. emlékekben: Euch. Sin. 85, 86, 194, Cloz. 381. sor, Supr. 172, 265, 313.); β) Jelenthet azonban bármilyen poharat (v. ö. Münch.-k. és óbolg. evang. Máté X. 42, Márk IX. 40. | Supr. 218, 356, 432, Psalt. Sin. X. 6, XV. 5, XXII. 5, LXXIV. 9, CXV. 4.). A gör. kel. egyházi szláv nyelvemlékekben, valamint a mai megfelelő nyelvekben (or., bolg., szerb) a «kehely»-nek egyházi értelemben *časa* a neve. 2. $\rho\omicron\tau\iota\rho\kappa$ = *potirь*. Az óbolg. nyelvemlékekben egyszer fordul elő, a hely ez: Euch. Sin. 21. l.: $\rho\omicron\tau\iota\rho\kappa$ $\zeta\epsilon$ $\kappa\lambda\epsilon\delta\iota\kappa\eta\gamma\kappa$ $\rho\omicron\tau\iota\rho\kappa$ $\rho\epsilon\upsilon\epsilon\tau\kappa$ = $\rho\omicron\tau\iota\rho$ $\zeta\epsilon$ $\nu\epsilon\lambda\delta\iota\upsilon\gamma\iota\upsilon$ *potirь* *rečety* (= s a pap felemelvén a kelyhet, szól). Ez a *potirь* a gör. $\rho\omicron\tau\iota\rho\iota\omicron\nu$ szóból való (helyes alak talán *potyрь* volna, v. ö. *monastyрь*: $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\nu$), s ismeretes a gör. kel. szláv ker. terminológiában (v. ö. bolg. *potir*, or. *potirь*, *potirь*, *potyрь*, szlavóniai és montenegrói szerb *putir*, *putijer*, MIKL. Lex. p., SREZNEVSKIJ, Dr. r. slov., DUVERNOIS, DALJ, VUK).

E két kifejezésen kívül a gör. kel. szláv egyház mást a *kehely*-re nem ismer.

B) Róm. kath. szláv. 1. *Časa* = *kehely*. Főleg Dalmáciában járatos, ezt vallja a Zárai és a spalatói BERNÁT-féle lectionárium, s ezt a raguzai RAŃINA-féle is (kivéve Máté XXVI. 27, 42.). BJEL-LOSTIJENEC szótára szerint Dalmáciában *časa* a ker. term. techni-

cus, ugyanezt vallja VERANCICS és STULLI szótára is. A m.-horvát tengerparti glagolita bibliafordításokban szintén *čaša* a szó (v. ö. BERČIĆ, Ulomci, TRUBER), a népies szó azonban e helyeken *kalež*. Nagyjában tehát állíthatjuk, hogy a dalmát-horvátban *čaša* a «kehely» neve. 2. *kalež*. E szóról a horvát Akadémia nagyszótára azt mondja, hogy a kath. délszlávoktól (szerb, horv., bolg.) hallható. Mi a szó geográfiai elterjedését a következőkép határozhatjuk meg: Ismeretes a *kalež* a quarneroi szigeteken, Veglián (v. ö. NEM. I. 395.), általában pedig a m.-horvát tengerparton. E területekről a legrégebb adatok a XIV. századból valók (v. ö. 1360—1387-ből Star. XIV. 211; 1387-ből, 1445-ből ŠURM. Acta croat. 95, 162, 277, RAŃINA lect. Máté XXVI. 27, 42, Rad CXXXVI. 181, MICALIA, VOLTIGGI). E területen kívül *kalež* a «kehely» neve a róm. kath. szerbeknél (bunjev., v. ö. VUK szerint is, Szlavóniában és Montenegróban) és a róm. kath. bolgárok egy részénél (a másik rész, t. i. a magyar eredetű *pahar*-t mond). — A róm. kath. délszláv *kalež*-ről az a nézet, hogy észak-ol., még pedig vel. ol. eredetű (*càlese*-ből, horv. akad. nagyszót. és BOERIO), s közvetlenül a ném. *kelch*-hez semmi köze, a mint MIKLOSICH és UHLENBECK (Arch. XV. 487.) szerették volna magyarázni. Azt hiszem, a vel. ol. eredetet valló nézet se helyes. A vel. ol.-ban a lat. *ce se(sze-)*-nek hangzik, ebből pedig bajos *zs*-t kimagyarázni. Az ó-dalmata nyelvvél se lehet a szót megmagyaráznunk; igaz ugyan, hogy az ó-dalmata nyelvben *calesso* (írva *challixe*, *x* jelenthet *š*-et, *ž*-ét, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 52, 81.) a szó, s ebből hamarabb volna érthető a horv. *kalež*. A legnagyobb ellenvetés az ó-dalm. eredet ellen az, hogy a róm. kath. szláv ker. terminológiában van néhány szó, a mely a lat. *ce* helyén *zs*-t tüntet fel (v. ö. *križ*: *cruce*, *kámzsa*: *camice*, v. ö. e mű I. 2: 9. lapját, továbbá *kereszt*, *kámzsa*, *dézsma* szavakat). S ez nézetem szerint észak-ol., elsősorban genovai nyelvjárással magyarázható. 3. *kelih*. A horv. Akadémia szótára megjegyzi, hogy a kaj-horvátban *kelih* a term. technicus. Ezt vallják a különböző kaj-horv. nyomtatványok és szótárak (v. ö. BJELLOST., JAMBR., HADB.; e három műben *kalež*-ről szó sincs). Az egész szlovén területen szintén *kelih* a kehely neve. Ezt találjuk a DALMATIN-féle és az angol bibliaársasági újtestamentomban (v. ö. Máté XX. 22, 23, XXIII. 25, 26, XXVI. 27, 39, 42, Márk X. 38, 39, XIV. 23, 36, Luk. XXII. 17, 20, 42, Ján. XVIII. 11, I. Kor. X.

ban kizárandók a bolgárok, szerbek, ča-dalmát-horvátok, cseh-tótok, lengyelek, szorbok. Marad mint átadó a kaj-horv. szlovén nép. A m. *kehely* (*kelih, kelyeh, kelyöh, kelyh, kely*) ezek szerint róm. kath. kaj-horv. szlovén ker. terminológia által közvetített szó (v. ö. LUMTZER-MELICH, Deutsche Lehnw. cz. művemben egyenesen a németből származtattam).

Képmutató. E szavunkról ÁSBÓTH azt írja, hogy az óbolg. nyelvemlékekben előforduló *liceměръ* (*hypocrita, ὀποκριτής*) fordítása (NyK. XVIII. 401—3.). A szláv szó összetett szó, előtagja a «facies»-t jelentő *lice*, utótagját azonban ÁSBÓTH nem vizsgálja, jelentését nem állapítja meg. A magyar kifejezést se tekintette történeti fejlődésében. A legrégebb magyar bibliafordításban, a Münch.-k.-ben levőben a lat. *hypocrita*-nak kizárólag *képmutáló* (esetleg olvasható: *kép-mutáló*) a megfelelője (v. ö. Münch.-k. Máté VI. 2, 5, 16, VII. 5, XV. 7, XXII. 18, XXIII. 13, 14, 15, 23, 25, 27, 29, XXIV. 51, Márk VII. 6, Luk. VI. 42, XII. 56, XIII. 15; ugyanitt (*képmutalat* Máté XXIII. 28, Luk. XII. 1. = *hypocrisis*). A Jord.-k.-ben kétszer *képmutáló* (Máté VI. 2, 5.), máskor *képutáló* (v. ö. a fenti idézeteket, *képutálás* u. o.). A Döbr.-k.-ben található új-testamentomi részekben öt eset közül négyszer *képmutáló* (v. ö. Döbr.-k. Máté VI. 2, 5, XXII. 18, Luk. VI. 42. a 258, 199, 180. lapon), egyszer pedig *képmutató* (v. ö. u. o. Máté VI. 16. a 151. lapon). XVI. századi bibliafordításainkban aztán végleg *képmutató* a szó (v. ö. HELTAI, KÁROLYI, K. CSIPKÉS; ERDŐSI *tettetés ember-t* ír). Ha a NySz. adatait időrendileg egymással összehasonlítjuk, akkor az derül ki, hogy a magyarban eredetileg csakis *képmutáló* volt a szó. Lassan-lassan feledésbe ment a *kép-mutáló* összetétel második tagjának értelme, a mit elősegített az is, hogy a lat. *mutare* máskülömben jövevényként nem volt meg nyelvünkben; e jelentéselhomályosulás folytán népetymologiai úton keletkezett a *kép-utáló* (MURMELIUS, KOMJÁTHY B. I. Tim. IV. 2.) s még inkább a *képmutató*. A m. szó eredetileg «képváltoztató»-t jelent.

Történeti fejlődésben kell megfigyelnünk a szláv kifejezést is. Az óbolg. evang. fordítások közül a Zogr.-ban és a Mar.-ban kilencszer *υποκριтъ, оупокритъ* (= *ypokritъ, upokritъ*), nyolcszor pedig *лицемѣръ* (= *liceměръ*; *hypocrisis* = *лицемѣрка, лицемѣрство*, Máté XXIII. 28, Luk. XII. 1.) a m. *képmutáló* megfelelője; az Assem.-ban négyszer *υποκριтъ*, háromszor *лице-*

мѣръ, míg a Sav. kn.-ban kétszer ннокрѣтъ, ннокрѣтъ (Máté VI. 2, XXIV. 51.), ötször pedig лице мѣръ. Ez öt лице мѣръ-eset közül kettő olyan, a mely a Zogr.-ban és a Mar.-ban ннокрѣтъ még (v. ö. Máté VI. 16, XXII. 18.). A fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben csakis лице мѣръ olvasható (v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK és Supr. 245, 298, 423.). Az óbolg. ннокрѣтъ-nek e lassú térvesztését igen szépen figyelhetjük meg a különböző szerkesztésű egyh. szláv nyelvemlékekben (v. ö. Starine XXIX. 181.); a XI. századi Ostromir-ev.-ban hét eset közül hatszor *liceměrъ*, egyszer *upokritъ*, a XII. századi trnovoivi ev.-ban kizárólag *liceměrъ* a szó (v. ö. JAG. Ev. Dobr. I. 9.), s így van ez későbbi emlékekben is (Ap. Šiš., Ostrogi biblia, or. és kisor. biblia, RYLEC, bolgár népi és paulikán. biblia, STOJK. VUK-DAN.). Egyházi szláv emlékekben a *liceměrъ*-rel azonos jelentésű kifejezések: *liceděj* (AMFIL. III. 2, 81.), *licetvorenije* (προσωποποιία, SREZNEVSKIJ, Dr. r. slov. és MIKL. Lex. pal.).

E történeti megvilágításból az a tanulság, hogy CYRILL és METHOD nyelvében eredetileg fordítatlanul hagyott kifejezés a gör. ὀποκριτής, melynek az óbolg. emlékek régibb szerkesztésében ннокрѣтъ, онокрѣтъ a megfelelője (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, VONDRÁK, Glag. Cloz. 12.); e kifejezést csak később szorítja ki a *liceměrъ*. Hogy ez a *liceměrъ* mikép került bele a gör. kel. terminológiába, nem tudjuk. Tény azonban az, hogy róm. kath. szláv népek terminológiájában is megvan. A dalmát-horvát lectionáriumokban *licimir* a szó (v. ö. spal. BERN. és RAJINA, nem népi szó, Rad CXXXVI. 182.), ugyanezt találjuk a TRUBER-féle, valamint a JAGIĆ kiadta isztriai horvát protestáns bibliafordításokban (v. ö. Ezsaiás IX. 17.). Általában a tengerparti horvátban *licimir* a szó s megvan a róm. kath. szerb (*licumirac*) és bolgár (*licimirac*) evangeliumfordításokban is. A szlovén szótárakban *liceměr*, *liceměrec* (stb. PLETERŠNIK) olvasható, a különböző bibliafordításokban azonban a szó nem fordul elő (v. ö. kaj-horv., hazai szlovén *skazlivec*, osztrák szlov. *hinavec*, *ajhler*). Azonban a régi cseh evangeliumfordítások ismerik a szót, v. ö. 1392-ben: *lyczomyernij* pokryci, *lyczomyerstwo*, 1344—64: *lyczomyernyk* (GEBAUER, Hist. mluv. I.). VONDRÁK e cseh adatokról azt tartja, hogy a csehben a CYRILL és METHOD-féle nyelv hatása alatt terjedtek el (v. ö. Sitzungsber. CXXIX: X. 26, 34.). Végül megemlítem,

hogy a lengy. szótárak is közölnek egy *licemiernik* (LINDE) alakot (lengy. *obtudnik*, csehben *pokrytec* a rendes kifejezés). E fejtegetésből kiderül, hogy a róm. kath. szláv népeknél régóta ismeretes szó a *liceměrъ*.

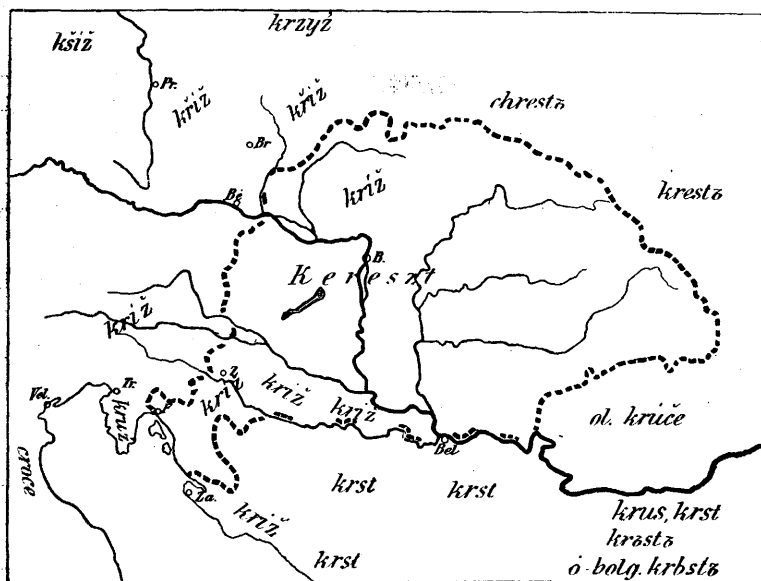
Mit jelent azonban a *liceměrъ*? MIKLOSICH szerint (EtWb.) «*liceměrъ*: simulator ist dunklen Ursprungs». E kijelentés a szó utótagjára vonatkozik, mert az előtag a szláv *lice* (facies) érthető. Erről a *měrъ*-ről az a nézetem, hogy olyan népetymológiai úton keletkezett, a hogy a m. *képmutató*. Tekintetbe véve, hogy a magyarban *kép-mutáló*, a litvánban *weid-mainys* (litv. *mainys* etymológiailag egy az óbolg. *měniti*: mutare igével) a szó, lehetséges, hogy a szlávban eredetileg **lice-měнь* volt a «képmutató». Népetymológiai vagy pedig a számtalan *-měrъ* végű szláv személynév hatása alatt a **lice-měнь*-ből **lice-měrъ* lett. Ha ilyen **lice-měнь* alakot ki lehetne mutatni, akkor a magyar *képmutáló* lehetne a szlávból, még pedig a róm. kath. szlávból való fordítás. Ilyet azonban nem tudunk kimutatni. A szláv **liceměнь*, magy. *képmutáló* aztán végelemzésben valamilyen vulg. latin kifejezésnek lehetne a fordítása (v. ö. gör. kel. szláv *lice-tvorenije* = gör. *προσωποποιία*), s CYRILL és METHOD nyelvében *liceměr* alakban hazánkban került át. Egy ilyen latin kifejezés meglétére mutatnak a következők: a) A magyarban a lat. *mūtāre* csak a *kép-mutáló*-ban volt használatban, önálló használatban ki nem mutatható; b) A vulg. latinban ismert kifejezések voltak: *faciam ferire* = képet vágni, das Gesicht schlagen, *faciam gelatus*: am Gesicht erfroren, *faciam *laigare*: liebkosen (v. ö. KÖRTING EtWb. 368.); c) A lat. *mutare*-ra v. ö. ol. *mutare . . . il mantello*: köpönyegforgató, vel. ol. *muarse de colòr*, allibire, cioè impallidire per cosa che ti faccia restar confuso (BOERIO). Ez adatok alapján nem tartom lehetetlennek, hogy volt egy vulg. lat. *faciam mutare*, *faciam mutans* kifejezés; ilyen kifejezésnek a fordítása a m. *képmutáló* s a szláv **lice-měнь*.

Összefoglalva a mondottakat, a m. *képmutató* lehet róm. kath. szlávból való fordítás egy eddig ki nem mutatott **liceměнь* alakból; *liceměrъ*-ből nem eredhet a mi szavunk, mert a *liceměrъ* második tagjában érthetetlen a szláv előtt is. Mind a m. *képmutáló*, mind pedig a róm. kath. szláv **liceměнь*, illetve **liceměrъ* végelemzésben vulg. lat. eredetűek lesznek.

I. *Kereszt*. A szláv ker. terminologia nem egységes eredetű; semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy vannak ker. terminus technicusok, a melyek csakis róm. katolikus szlávok, viszont mások, a melyek kizárólag gör. kel. szlávok. Ilyen kifejezés van a lat. *crux*-ra is. A gör. kel. szlávok a lat. *crux*-ot kizárólag *krъstъ*-nek hívja, míg a róm. kath. szláv *kříž*-nek. Az óbolgár nyelvemlékek gör. kel. szláv emlékek, bennök a *crux*-nak *krъstъ* a neve (ez a helyes alak Arch. II. 209, VONDRÁK Altkir. gr. 88; más óbolg. kifejezések: *drěvo krъstъnoje* Supr. 8, 260, 374. *drěvo svętoje* Supr. 194, *drěvo* Supr. 299, 301; v. ö. m. *keresztfa*); ezt a *krъstъ*-ot találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben (egyéb kifejezés: *čъstъnoje drěvo* vagy *drěvo*, Zbornik 1305, 1332. évi okirat), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben (v. ö. bolg. *krst*, *krъstъ*, *krus*: *crux*, *kreuz*, МІКЛ. Slav. Bibl. I. 46, DUVERNOIS, САНК. 19, szerb *krst*, or. *krestъ*, kisor. *krestъ*, *chrestъ*). A r. kath. szlávok a *crux*-ot *kříž*-nek hívja, ez a szó a kath. bolgárnál és a kath. szerbnél is (v. ö. JAGIĆ, Zur Entst. II. 24, 26; szorb *křiž*, *kschiž*, lengy. *krzyż*, cs. *kříž*, t. *kříž*, szlov. *kříž*, horv. *kříž*). A róm. kath. glagolita szláv emlékekben *kříž* a lat. *crux* neve, így van ez a Prágai glag. töredékben (v. ö. II. b. lap 10—11. sor: *křížънѣтъ*, ŠAFAŘIK, Über den Urspr. 9, 37; a Kijeviden a szó nem fordul elő, de a *papež*, *miša*, *oplata* kifejezések bizonyítják, hogy a kereszt-et e nyelvemlék írója is *kříž*-nek hívta), s a horvát glagolita emlékekben (v. ö. BERČIĆ, Ulomei, szentírási helyeken, ŠURM. Acta croat. 4, 5, 155. stb., Reg. sv. Ben. Star. VII. 102, 122. stb.). Pannoniában és Moraviában *kříž* volt a kereszt neve mindenkor (v. ö. OBLAK Pannoniában *krъstъ*-et is használatosnak tartja, de hibásan. Arch. XV. 369, 348; lásd még JAG. Glag. 9. l. jegyzet és Zur Entst. II. 65.); egyéb bizonyítékok mellett támogassa e nézetet az is, hogy az 1086-i bakonybéli javak összeírásánál a szó mint *mansio* neve előkerül (v. ö. e mű I. 2. rész 117.). Erről a *kříž*-ről az a nézetem, hogy nem német (v. ö. VONDRÁK, Altk. gr. 40: «aus dem d. *chrūzi*, wohl durch die verm. Form **krjūžъ*», МІКЛ. Christl. Term. és UHLENBECK, Arch. XV. 488.), hanem román nyelvi: észak-olasz eredetű. E mű 2. része 53, 58, 59. lapján részletesen bizonyítottam, hogy ez a szláv *kříž* olyan észak-olasz nyelvjárásból való, a hol a lat. *ū*: *ū*-nek, illetve *ī*-nek hangzik, s a lat. *ce* pedig *že*-nek (v. ö. az ott felhozottakon kívül: ó-dalmata: *krusi*, *krus*, JIR. Die

Róm. I. 37, 42, isztriai ven. lad. *kruž*, IVE, 130, 143, továbbá közszláv *Rím*: Róma, VONDRÁK, Altk. gr. 368, óbolg. *štitъ* > **skjutъ* > lat. *scūtum*; *kámzsa*, *dézsma*, *kehely*).

S ha már most felteszszük a kérdést, gör. keleti, vagy pedig róm. kath. szláv eredetű-e a m. *kereszt*, azt kell mondanunk, hogy a leghatározottabban gör. kel. szláv. S e tekintetben nem zavarhatja következtetésünket az, hogy a róm. kath. dalmát-horvát lectionáriumok közül a raguzai RANINA-féle 19 eset közül csupán háromszor használja a *križ* szót (v. ö. Máté X. 38, XVI. 24, Luk.

XIV. 27.), a többiben pedig *krst*, *chrest*, *charst* a «kereszt» neve (v. ö. Máté XXVII. 32, 40, 42, Márk XV. 21, 30, 32, Luk. XXIII. 26, Ján. XIX. 17, 19, 25, 31, Galat. V. 11, VI. 12, 14, Filippibeli II. 8, III. 18. és Rad CXXXVI. 185.). A raguzai róm. kath. nép-nél azonban *križ* is előfordul (v. ö. Rad LXV. 178.).

A m. *këreszt* (v. ö. Okl. szót.: 1253: *cryst ut*, 1268—1422: *Kristuty*, 1248: *hrist vt*, 1272: *kuruzt wt*) tehát a gör. kel. szláv-ság ker. terminológiájából való; az átvett alak *křstъ* (eredetére v. ö. MIKL. Christl. Term. 38, 39, АСВѢТН, NYK. XVIII. 345.). Mivel a magyarság kereszténységfelvétele területén: Dunántúl mindenkor *križ* volt a kifejezés, következik, hogy a magyarok e kifeje-

zést Pannoniába magukkal hozták. Már ŠAFARIK helyesen sejtette, mikor ezt írta: «Das ung. *kereszt* scheint zu den Ungarn aus Constantinopel und Bulgarien vielleicht über Siebenbürgen (948—1003) gebracht worden zu sein» (v. ö. Über den Urspr. 37. és ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 346.). Én ŠAFARIKTÓL csak annyiban térek el, hogy az átvételt az Al-Dunánál, a honfoglalás előtt történnék képelem. A magyarok még nem voltak keresztények, mikor a *kereszt* szó már megvolt nyelvükben. «A kereszt érzekeinkkel felfogható, konkrét tárgyat jelent, a melyen a magyarnak szeme megakadhatott már régen a keresztény hit felvétele előtt» (v. ö. ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 347.). Az oszmanli-török a *kereszt*-et a gör. σταυρός-ból *istavros*-nak hívja, pedig nem keresztény; a finn nép a *kereszt*-et szintén a gör. kel. szláv terminológiából vette (v. ö. f. *risti*, karj. *risti*, wepsz *rist*, észt *rist*, liv *rist*, *rist* MIKKOLA, Berühr. 41. stb.), pedig a finnek soha se voltak gör. kel. vallásúak (AHLQUIST első térítőknék az oroszokat tartja, v. ö. Die Kulturw.² 249.). Szakasztott ez az eset van a magyarban is.

II. *Kereszt-, vízkereszt.* ÁSBÓTH kimutatta (NyK. XVIII. 348, 349, 399.), hogy a *kereszt*-a n y a (-a t y a, -f i ú, -l e á n y, -s z ü l ő), *kereszt*-l e v é l, *kereszt*-n é v, *kereszt*-v í z, v í z-*kereszt* szavakban a *kereszt*-nek «baptisma, taufe, kereszttség» a jelentése. Ez a *kereszt* szintén szláv eredetű szó, csak az a kérdés, mely szláv ker. terminológiából való.

VONDRÁK a Frisin. pam. 70. lapján azt írja, hogy a mi az óbolg. emlékekben *крьштѣнѣ*, *крьштѣннѣ* (*krbštenje*, *krbštenije*, v. ö. Cod. Mar. index, Glag. Cloz., Euch. Sin. 42, 43, Chilandari töred.; a megfelelő helyeken a mi Münch.-kódexünk *kereszttség*-et ír), az a Freisingeni ószlovén nyelvemlékekben *krest*, a tótban és a szlovénben *krst*, a csehben *křest*. A cseh-tót-szlovén adatokhoz hozzátehetjük még a következő róm. kath. szláv szavakat is: lengy. *krzest* (*chrzest*, *krzt*, *chrzt*), kaj-horv. *krst* (JAMBR.: *křeszt*, BJELLOST.: *krszt*), Adria-menti horv. *krst* [NEM. I. 375; horvát Akad. szót. *krst*; *kerst* VOLT., *kerszth*: kereszttség, VERAN.; a dalmát lectionáriumok közül a Záraiban háromszor (Ap. esel. I. 22, X. 37.), a spalátói BERNÁT-félében egyszer (Ap. esel. XIX. 4.) *krst* a szó. A ragusai RAŃINA-félében kizárólag *kršćenje* fordul elő], róm. kath. bolg. *krás* (taufe, Manik. katek. 6.). — Ez összeállításból az derül ki, hogy a róm. kath. szláv nyelvekben (leszámítva a legdélibb.

dalmát-horvátot és a róm. kath. szerbet) a «baptisma, taufe, kereszttség»-nek *крѣсть* a neve; itt, a róm. kath. szlávok közt közönséges kifejezés a *krstni list, krstni otec, krstno ime* (keresztlevél, -*aty*a, -*név* stb.). A magyar «baptisma»-t jelentő kereszt tehát róm. kath. szláv. E tanítás ellen már most a következőket lehet felhozni: Igaz ugyan, hogy CYRILL és METHOD nyelvében az óbolgárban, továbbá a mai gör. kel. szláv nyelvekben *крѣсть* «*cru*x»-ot (esetleg: *Krisztus*-t), *крѣстьnyj* pedig «keresztes»-t, «kereszthez tartozó»-t (v. ö. óbolg. *drěvo kрѣстьnoje*: keresztfa, *cru*x; *obraz kрѣстьnyj*: kereszt-alak, kereszt Supr. 122, 123—24.) jelent, s a m. kereszt (baptisma) ebből nem származtatható, mindazonáltal figyelembe veendő a következő gör. kel. szláv adatok: a) A «keresztapa, koma» bolgárul *крѣсник* (DUVERNOIS), *krù'snik, krù'stnik* (komámasszony: *krùsničù, САНКОФ* 6, 15, 178. és szótári rész; a keresztfű, leány azonban: *krùštělnik, kruštělnicù*); b) A szerb-ben *kršteno ime* (= keresztnev), *kršteno pismo* (keresztlevél; *krštenì*: Tauf-, *ВУК*³) mellett előfordul a *krсно ime* is, a mi ugyan nem jelent keresztnevet, sem névnap i ünnepet (v. ö. *ВУК*³ és *ÁSBŌTH, NYK. XVIII. 349.*), mindamellet t itt a *крѣстьнѣ* «baptisma»-hoz tartozót jelenthetett eredetileg; c) Az oroszban a «baptisma» szintén *krešćenije*, azonban *krestnyj* (*otec, matъ, synъ* stb.), *krestnik* (*krestnica*: keresztfű, lány) ugyanaz, a mi a m. kereszt(-apa, anya, fű stb.)-beli kereszt. Minde z adatokból az látszik, hogy a gör. kel. szláv terminológiában a *крѣсть* néhány továbbképzett alakban csakugyan «baptisma»-t is jelenthet, magában állva azonban soha se fordul elő. Ezt támogatni látszik a már felhozott adatokon kívül a *vízkereszt* orosz-bolgár neve is. Az óbolg. (v. ö. *Assem. 154, 155, 179. l.*) és a különböző gör. kel. szláv nyelvemlékekben (*МИКЛ. Lex. p.*), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben *bogojavlenije, epifanija* vagy *krѣšćenije Gospodnje, prěkrѣsti* (*МИКЛ. Lex. p.*) a *vízkereszt* neve. E mellett azonban előfordul az oroszban *vodokrešća, vodokrešći* (*DALJ, v. ö. finn vedeuristi* stb. *ÁSBŌTH, NYK. XVIII. 351, 398, kisor. vodochrešći ŽELECHOWSKI*), a mely kitételnek első jelentése «Weihe, Einweihung des Wassers», második azonban *vízkereszt* napja. Megvan a szó a gör. kel. bolgárban is, itt ugyan a *vízkereszt*-nek *vodici* (v. ö. *DUVERNOIS* és *Sbornik XVI., XVII. 2: 25.*) a népies neve, előkerül azonban a *vodokrѣšćь* (*DUVERNOIS*), *vodokrѣšći* (*Sbornik XVI., XVII. 2, 42.*),

vodokrsti (KANITZ, Bulgarien I. 59.) nevezet is (v. ö. hogy a bolgárban január 5-ike = *kr̄stove, popova koleda*, DUVERNOIS). Az orosz és a bolgár *vízkereszt* elnevezésre vonatkozó szavak azt látszanak bizonyítani, hogy a *kr̄stъ* talán magába állva is jelenthetett «baptisma»-t a gör. kel. szlávban, adat azonban egy sincs rá. Azt is lehetne állítani, hogy a m. *vízkereszt* gör. kel. szláv eredetű kifejezés (v. ö. HUNFALVY állítását, idézve NyK. XVIII. 398.), mert hiszen szórványos használatban megtaláltuk a szláv megfelelőt a bolgárban is (nb. az oláhban *botezul, boboteađa* Arch. XI. 627.). Támogatná ezt az is, hogy a jan. 6-iki vízszentelés szokása a görög kel. egyházban ma is megvan. A m. *vízkereszt* róm. kath. szláv, még pedig szlovén-horvát eredete mellett a következőket hozom fel:

a) A vízszentelés szokása megvolt s részben megvan ma is a latin egyházban (v. ö. Nyr. II. 23, NyK. XVIII. 398, Kirchenlex. IV. 707.); a mi emlékeink közt január 6-ikára a legrégebb tudósítás GALEOTTI (29. §: «vízkereszt napján pedig az a szokás ország-szerte, hogy a papok egyházi ruhákba öltözködve házról-házra járnak, s a keresztet maguk előtt tartva lépnek be, mintegy így próbálva meg, hogy vajjon befogadják-e a kereszténységet, közben ünnepi énekeket zengenek és alamizsnát gyűjtenek» Császár fordítása), de itt nincs vízszentelésről szó.

b) A róm. kath. szláv népek közül a *vízkereszt*-et a szerb *vodò kr̄šće*-nak hívja, VUK³ azt írja e szóról, hogy ma már itt-ott gör. kel. szerbektől is hallható. Régebb kath. szerb iratokban *vodokerstje, vodokrstje* a szó (a mai kath. szerb naptárakban *Sv. 3 kralju, krali, bogojavljenije*). Az Adria-menti horvátban sem ismeretlen a szó, itt a következő alakjai vannak: *vodokarstje, vodokarst* (STULLI, DELLA BELLA, VOLT., BALLMANN-RICHTER), *vodokrst*; végül MIKLOSICH és ÁSBÓTH szerint a szlovénben *vodokrst* a szó (v. ö. Christl. Term. 27. és Arch. IX. 697; JANEŽIĆ és PLETERŠNIK szótára szerint a szlovénben nincs meg a szó). A horv. szlov. *vodokrst* a szláv *voda* (víz) és *krst* (taufe) szavak összetételéből való, s ennek fordítása a magyar alak. A róm. kath. szerb, horv. és szlovén nyelvet leszámítva a róm. kath. szlávoknál hár o m k i r á l y o k napjának nevezik január 6-át (v. ö. kaj-horv. *Tri kralji, hazai és osztr. szlov. Szvėti trije krali, bolg. Tri sveti krale, t. Sv. 3 kralov, ol. epifania, befana* és festa dei Magi, PESTHY Nomenclaturájában *i tre mag,*

oszloven *kristiti* (az *i*-re v. *ö*. Freis. nyelveml.: *timnizah* = HB.: *timnucebelevl*: mai tömlöcz) igéből ép oly szabályosan megmagyarázható, mint akár az óbolg. *kr̄stiti* igéből. A *keresztel* ige származéka a

Keresztelő. Sűrűn előforduló szó Keresztelő Szent János (= Dunántúl *Iván*, v. *ö*. *Iván*, e mű 2. rész 113. l.) nevében. Az óbolg. emlékekben, s az összes gör. kel. szláv bibliafordításokban *kr̄stiteľъ* a szó. A mi emlékeinkben legelőször *Janos baptista* a kifejezés. A Münch.-k.-ben kizárólag *Janos (Janus) baptista* fordul elő (v. *ö*. naptári rész jun. 24, aug. 29, Máté III. 1, XI. 11, 12, XIV. 2, 8, XVI. 14, XVII. 13, Márk VI. 14, 24, 25, VIII. 28, Luk. VII. 20, 28, 33, IX. 19.), a Jord.-k.-ben kétszer *keresztelő János* (v. *ö*. Máté XI. 11, 12.), 12-szer pedig *baptista* (Máté III. 1, XIV. 2, XVI. 14, XVII. 13, Márk VI. 25, VIII. 28, Luk. VII. 20, 33, IX. 19.), *baptizta* (Máté XIV. 8, Márk VI. 14, 24.). A Döbr.-k.-ben «Janos baptizta náka vagasa» olvasható (kiadás 211. l.), az evangéliumi szövegben azonban *keresztelő János* van (Máté VI. 24, 25.). E történeti áttekintésből az a tanulság, hogy a magyarban a lat. *Joannes baptista* először fordítatlan kifejezés (fordított alakban általánossá a XVI. század folyamán lesz), az óbolg. emlékekben azonban a gör. Ἰωάννης βαπτιστής mindig fordított kifejezés volt.

Keresztyén. VUK szótárában azt olvassuk, hogy a *keresztyént* a görög keleti szerb *hrišćanin*-nak, a római katolikus pedig *kr̄šćanin*-nak (v. *ö*. a horvát Akadémia szótárát is) mondja, más szóval a lat. *christianus*-nak, gör. χριστιανός-nak a görög keleti szerbségben *h*-s, a római katolikus szerbségben pedig *k*-s kiejtés felel meg. A kath. horvátok a gör. kel. szerbeket *hrišćan*-oknak, önmagukat *krstiján*-oknak hívják (v. *ö*. NEM. I. 389, 425, II. 214; Arbe sziget, Rad CXVIII. 5; Raguzában a BELLARMINI-féle kath. kátékban *hristjanin* is előfordul). A róm. kath. bolgár *krstjanin*, míg a gör. kel. *christjanin*, *christenin* (DUVERNOIS; *ja* > *je*-re v. *ö*. *Stoján*: *Stojene* stb. САНК. 3.). Az orosz ember is kereszténységét s vallását mondva *christianinъ* (ХРИСТΙΑНИНЪ) szóval él. A gör. χριστιανός-t a gör. kel. szlávok ma *ch*-val, *h*-val mondja. Ezt találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben is (v. *ö*. Vita Methodii ЈАГ. Zur Entst. I. 6; Ap. Šiš. I. Péter IV. 16; Russkaja Pravda: ХРИСТΙΑНИНЪ; szerb Zbornik-ban 1300, 1312—17, 1342. oklevelek stb.). Az óbolg. emlékeket véve

az evangéliumok közül a Zografosban olvassuk (Márk IX. 41.): **ѣко крѣстѣни есте** (= jako *kręstijani jeste*, Münch.-k.: mert Christuse vattok); a többi óbolg. evang.-ban **христови** (: *Christovi*) a szó. Hogy itt *kręstijanъ* = keresztény, felesleges bizonyítani. Ez a *kręstijanъ* van a többi óbolg. emlékekben is; az Euch. Sin.-ban *krestъjanъ* (122. l.: **крѣстѣникъ**, 123. l.: **веры крѣстѣнскы**), a Glag. Cloz.-ban *kręstijanъ*, *krestъjanъ* (**крѣстѣникъ**, **крѣстѣникъ**, v. ö. VONDRÁK, Glag. Cloz. index), a Cod. Supr.-ben *kręstijanъ* (**крѣстѣниакъ**), *kręstijaninъ* (**крѣстѣнииннѣкъ**), *kręstъjanъ* (**крѣстѣянѣкъ**; mind a három alakra v. ö. 34, 42, 84, 100, 112. stb. stb.) a szó. A Codex Suprasliensben azonban előfordul *ch*-val ejtett alak is, még pedig kétszer, a helyek ezek: 186. l.: **святѣа црѣккн хрѣстѣнѣскы** (svetę crękvi *chęrstijanъsky*: a keresztény szent templomokat; v. ö. ugyanazon a lapon: **на црѣккн христовѣ**: **на crękvi Christovy**) | 371. l.: **си сѣтъ тѣнѣк хрѣстѣномѣ** (si sętъ tajny *christianomъ*: ezek a keresztények szentségei).

Ebből az összeállításból az derül ki, hogy a m. *keresztyén*-t legfőljebb az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében előforduló, *k*-val bíró *kręstъjanъ* (*kręstijanjъ*) alakjából kellene magyarázni. Az újabb óbolg. szerkesztésben és különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben előforduló, valamint a mai gör. kel. szláv alakból a m. szót nem származtathatjuk, mert akkor nyelvünkben *ch*-val, illetve *h*-val kellene hangzania. ÁSBŌTH az óbolg. *kręstijanъ*-ból származtatta a m. szót (NyK. XVIII. 352.), a mit el is lehetne fogadni. Mindazonáltal az a nézetem, hogy a m. *keresztyén*-nek semmi köze a kel. szláv terminológiához, még pedig azért, mert itt csupán a legrégebb szerkesztésű emlékekben van a *k*-val bíró alak, az újabbakban *ch*, *h*-val van ejtve a szó. A róm. kath. szlávoknál ellenben mindenütt *k*-val bíró alak van s ezért azt tartom, hogy a m. *keresztyén* szó róm. kath. néptől kölcsönzött kifejezés. Csak az a kérdés, melyikből.

Ismeretes dolog, hogy a latin egyház a gör. eredetű szavak *ch* (χ)-jét *k*-nak mondta, a lat. *christianus* (írva 1109-i veszprémi görög oklevél Muz. és Orsz. lev. példányain: *cristianissimo* rege) valamennyi róm. kath. szláv nyelvben *k*-n kezdődik (v. ö. t. *krestan*, cs. *křestan*, lengy. *krześcianin* [és *chrześcianin*], szorb *khšęćijan*, *khšęćan*, *kšęćijan*, *kšęćan*, hazai szlov. *krščân* [PLETERŠNIK, *krščsanye* szmo, Lut. 34. | e mellett a hazai szlovénben *krščsenik*,

krszczenicza, a kaj-horvátban *krszczenik*, a ça-horvátban *kersćen* is előfordul «kereszttyén» jelentéssel, e szó tulajdonképp «baptizatus»-t jelent s part. pass. a *krstiti* igéből, az adatokat lásd Zobr. szlov. 84, lajbachi Letopis 1887: 219, Rad CXXIV. 127. és v. ö. Freis. nyelveml. *crisken*: baptisatus], róm. kath. szerb *kršćanin*, róm. kath. bolg. *krestjanin*). Ez a *k* szókezdet van a magyarban is. A latin *i*-t magánhangzó előtt az egyház *j*-nek mondta (v. ö. *Adorján*, *Damján*, *Marján* stb.), s az ilyen *j* az előtte levő mássalhangzót palatalizálta (v. ö. *Mátyás*, *Mátyus*, *ostya*, *sekrestye* stb.). Ez a hangsajátság is megvan a különböző róm. kath. szláv szavakban (szerb, szlov. *šca- = *stja, pl. szlov. *Sebešćan*: Sebestyén stb.), s megvan a régi magyar *kereszttyén* szón is (régén állandóan *ty*-vel, ma az ev. ref.-nél; régén: *kyresztyen* is, CsÁNKI, Magy. földr. III. 614. és Okl. szót.). E két hangtani sajátság alapján azt hiszem, hogy a m. *kereszttyén* a róm. kath. terminológiából megmagyarázható. De nem közvetlen a latinból. Legvalószínűbbnek tartom, hogy az ol. *cristiano*, melynek olasz nyelvjárásokban *cristiàn* (piem. és vel. ol.), *crestiàn* (vel. ol., BOERIO) alakjai vannak (v. ö. veneto-lad. *kriščén*, *krišč'án* IVE XIV. 27.), a ça-horvátba és a szlovénbe *krstiján* (v. ö. NEM. I. 425, Rad CXVIII. 5, horv. akad. szótár), *kristjan* (v. ö. PLETERŠNIK) alakban került át. Ebből a szlovén *kristjan*-ból, esetleg **krstjan*-ból való a m. *kereszttyén*, a hol az *ā*-nak illeszkedés útján felel meg az *é* (v. ö. ófr.-ban *christian*: később *christiien*, *chrestien*, SEELMANN, Aussprache 172.). A m. alak magyarázható azonban egyenesen az olaszból is. Az alakulásra v. ö. *Sebestyén*: *Sebastiano*.

Összefoglalva a mondottakat: A m. *kereszttyén* lehet az óbolg. régibb szerkesztésű emlékek *krьstjanъ* szavából való, valószínűbb azonban, hogy róm. kath. nép nyelvéből került hozzánk. A róm. kath. népek közül is lehet egyenesen észak-olasz eredetű, s lehet szlovén úton közvetített kifejezés. Ez utóbbit tartom a legvalószínűbbnek.

Keresztvetés. VOLF GYÖRGY (Első keresztény téritőink, Budap. Szemle LXXXVI. 81.) az olasz téritők mellett felhozta, hogy a magyarok úgy vetnek keresztet, mint az olaszok. A magyar keresztvetés különbözik a némettől (homlok, száj, mell érintése), a gör. kel. szlávtól [három ujjat össze kell tenni, s aztán érinteni kell a homlokot (РѢ НАМ ОУЦА), a has közepe táját (И ГИНА), a mell

jobb váll felé eső részét (H скатаго), ugyanígy a bal részt (Асха) s végül a kezét le kell eresztetni s Амһһк-t mondani, v. ö. Mali katihizis, N.-Kikinda 4. l.]. VOLF azt állítja, hogy a tótok és szlovének németesen vetnek keresztet. Úgy tudom, hogy a róm. kath. szlávtság keresztvetése a következő: Homlok (bolg. u ime na bašta), mell (i na sina), bal váll (i na duha), jobb váll (svétia), mell (amen) érintése. Ez van a róm. kath. bolgárnál, róm. kath. szerbnél, ça-és kaj-horvátnál, olaszföldi, görci és hazai szlovénnél (a stájerikrajnai németesen vet keresztet: Kers. kat. nauk 4. l.), a tótoknál, csehknél, lengyeleknél. Ez a keresztvetés pedig teljesen egyezik a magyarral. Még csak azt jegyzem meg, hogy a m. keresztet vetni kifejezéshez hasonlót semmiféle körülöttünk fekvő, vagy nyelvünk keresztény terminológiájára ható nyelvben nem találtam. *Keresztet vetni*-t a különböző nyelvekben a következőkép fejezik ki: Lat. *signare* (se cruce), ol. *segnarsi* (farsi il segno della croce), ném. *segnen* (: signum) és ebből sich *segnen* (sich bekreuzen, ein kreuz schlagen, machen). A ném. szó átment a tótba (*prežehnať sa*), csehbe (*prežehnati se, křížem se žehnati*), lengyelbe (*przeżegnać się*). A szlovénben *prekrižati se, pokrižati se, križ delati*, a kaj-horvátban és a ça-horv. egy részében *prekrižati se*, a horvátság másik része nyelvében, a római katolikus szerbben és a római katolikus bolgárban *prikarstiti se, prekrstiti se, prekrstiti se* a kifejezés. E kifejezés egyezik a görög keleti szláv terminológia kifejezésével, a mely *prekrstiti se* (v. ö. MIKLOSICH, Lex. pal.; orosz *perekrestiti sja*, szerb *prekrstiti se*). Ezen *prekrstiti se* mellett az óbolgár emlékekben *obrazъ krestъnyj sztvoriti* kifejezés is ismeretes (v. ö. Cod. Supr. 122. l.: *образъ крестънынъ въ оумѣ своємъ сътворити*... 123—124: *Александръ . . . образъ крестънынъ сътворити отъ чела наумъ и прѣкрестити въсе тѣло свое глагола*); e kifejezéssel összetevendő az or. *sotvoriti, položiti na sebja krestъ*, bolg. *stórja krestъ* (maced. bolg. *činamъ krestъ*). A m. *keresztet vetni* eredeti magyar kifejezésnek látszik.

[*Kerlés*. Az erdélyi *Kerlés* község nevét (erd. szász *Kirjälés*, KISCH, Nösner Wörter 83.) a gör. *κύριε ἐλέησον*-ból magyarázzák (v. ö. KÉZAI, ENDLICHER kiadása 118. l.: «in septem castris in monte qui Kyrioleis dicitur», változatok: *Kyriolesz*, = *Cserhalom*). A kifejezés eredetére v. ö. HB.: es keassatuc uromchuz

charmul. *kirl*. . . Clamate III. k.; Czeh-k. Nyelveml. XIV. 331: *kyrie eleyson*, Vita s. Gerardi 10. §: *kyrie eleison*; — lat. *kyriēles*: *litaniae*, *kyrie leisare*: *litanias decantare*, kfn. *kirieleis*, szorb *kyrlisch* (Márk XIV. 26. bibliaford.: *oni ton kwalobny kyrlisch bjechu wuspjewali*), cseh *krleš*, ó-or. *kerbleš*, *kereleš* (horv. akad. nagy-szót. *králíješ* szónál), *kerblěš* (SREZNEVSKIJ, Mater. és MIKL. EtWb. *kerileš*-nél). Nem lehetetlen, hogy a magyarban a *kerlés* ker. term. technicus volt; v. ö. *kirié* NySz.]

Kilenczbe hagyó vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Klastrom, *monostor*, *kolostor*. VOLF GYÖREY azt állította, hogy a m. *kolostor* egy velencei ol. **claušt*ro-ból való (v. ö. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 70, 85. l.). Nagyon könnyű volna ezzel szemben kifejtennem, hogy a szlovén *klošter* (v. ö. TRUBERNÉL 1575-ben: *eniga closhtra*, v *closhtri*, *lajbachi* Letopis 1891: 139; stájeri szlov. *klošter*, MEGISER; cirkno-i: *klójšter* Arch. VIII. 436, udinei szlov. *clošter*, Letopis 1891: 113; hazai szlov. *klošter*, *kloušter*, Zobr. szlov. 54, 63, Lut. 6, 7, 9, 26. stb.), horvát *kloštar* (NEM. I. 378; számtalan régi adat ŠURM. Acta croat. 126, 130, 156. stb.) sokkal közelebb áll a m. *kolostor*-hoz, mint egy ki nem mutatott vel. olasz **claušt*ro (v. ö. raguzai horv. *klāvstro*, Rad LXV. 161.). Mindez azonban nem változtat azon a tényen, a melyet a 11. lapon (különlenyomat 2. rész) kifejtettem, hogy a magyar nyelvben egész a XVIII. század végéig nem fordul elő a *kolostor* szó (CSÁNKI II. 414. lapján említett *Klosthaar* hely pozsegamegyei horvát név) sem helynévben, sem közszóként. A régi magyar nyelv csakis *klastrom*-ról és *monostor*-ról tud. Kérdés, minő eredetűek ezek a szavak.

A m. *klastrom*, a mint azt a szó vége is mutatja, egyenesen a lat. *claustrum*-mal függ össze. De nem lehet a class. lat. *claustrum* alak az átvett, mert a hangsúlyozott lat. *au*-nak a magyarban nem felelhet meg rövid *a*. A m. *klastrom*-beli *a* eredetére kétféle magyarázatot tudok: α) Ismeretes dolog, hogy a *claustrum* mellett a latinban *clōstrum* is járatos (v. ö. DU CANGE és KÖRTING, EtWb.; *plostrum*: *plaustrum*, GRÖBER I. 525.). A latin-olasz szavak *o*-ja ugyan változatlan marad nyelvünkben, de ha szláv közvetítéssel kerül át hozzánk, akkor az *o*-nak megfelelhet az *a* (v. ö. *apastal*, *kar*, *zsinat*; *garas*, *kananak* és a nevek közt *Apalín*). Ilyen eredetű lehetne a *klastrom*-beli *a* is, jóllehet a szláv nyelvekben *-um* vég-

zódással a lat. *claustrum* nem fordul elő; β) A másik lehetőséghez egy vulg. lat. hangtani sajáttság figyelembe vétele szükséges. Ismeretes dolog, hogy ha a vulg. lat.-ban *au* szótag után *u*-val bíró szótag következett, az *au*-ból *a* lett; v. ö. *Agustus, Glacus, Cladio*, olasz *Pesaro*: *Pisaurum*, ol. *Metaro*: *Metaurus*, ol. *ascoltare*: *auscultare* (v. ö. SEELMANN, *Aussprache* 223. l.). Azt gondolom, hogy a *claustrum* mellett volt egy **clastrum* alak is, s ez a m. *klastrom*. Ilyen vulg. lat. alakra mutat a cseh, tót *klášter* (vulg. lat. **clastru*), lengy. *klasztor* is; class. lat. *au* helyett *á* van a m. *Pál* (*Paulus*), *Ágoston* (*Augustinus*: ol. *Agostino*) szavakban is. A *klastrom*-ról az a nézetem, hogy **clastrum* alakból való, s a m. nyelvtörténetben előforduló *klaustrom* (v. ö. NySz. és Példák k. Nyelvm. VIII. 118: egi *claustromba*) a lat. írott alak hatása alatt keletkezett tudákos alkotás. Mondanom sem kell, hogy a *klastrom* a róm. kath. terminológiából való, a gör. kel. szlávban a lat. *claustrum*-ból alkotott hasonló hangzású szó elő nem fordul (v. ö. MIKL. Christl. *Term.* 19. l.).

A m. *monostor*-ról (v. ö. Ehr.-k. 75, 76. és NySz.; hazai lat. *monasterium*, v. ö. 1109. veszpr. okl.: *de monasterio bezprimiensium*) VOLF azt tartotta, hogy egy vel. ol. **monáštero*, **monáštér* (v. ö. Kiktől tanult stb. 85. l.) szóból való. A vel. olaszban BOERIO szerint ezek az alakok: *monostièr*, *monestièr*, *monistero*, *monasterio*, a mely alakok bármelyikéből az *s*-nek *š* hangzása felvételével megmagyarázható volna a mi szavunk (egyéb olasz alakok: milánói: *monestée*, piem. *monèstè* és ol. *manastero*, *mosteri*, SAVJ-LOPEZ, *Altit. Chrest. index*; ó-dalm. *manister*, JIREČEK, *Die Romanen* I. 86.). Föltűnő azonban, hogy az Adria-menti horvátban a szó mindenütt *sz-szel* hangzik, így Dalmáciában *manastir* (BJELLOSTI-JENEC), *monastir* (Starine VII. 123, 124.), a Quarnerón e két alak mellett *molstir* és *mostir* (v. ö. NEM. I. 403, 407, Starine VII. 75, 120, 122, 123, ŠURM. *Acta croat.* 121, 122.), pedig itt erős volt a velenezés hatása. Igaz, hogy e horvát alakokra azt is lehetne mondani, hogy az egyházi szláv nyelvből valók. Az egyházi szláv nyelvben ugyanis szintén *manastyrь* a «kolostor» neve. E tekintetben az óbolgár nyelvemlékekben a következőket találjuk: Az óbolgár nyelvemlékekben a «kolostor»-ra két kifejezés van: α) Gör. *μοναστήριον* = *манастырь*: *manastyrь* (Supr. 28, 32, 37, 90, 92, 129, 152, 153, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 218,

221, 398, 400, 402, 406, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 439, 440, 442, 443, 445, 446, 449, Euch. Sin. 160, 169, 191, 192.), **манастиръ**: *manastirъ* (Supr. 431.), **монастырь**: *monastyрь* (Supr. 138, 204, 205, 439.), **монастырь**: *monastyрь* (Supr.-ben egyszer), **мастырь**: *mastyрь* (Supr. 430, ha nem íráshiba, úgy v. ö. ča-horv. *mostír*, Нем. I. 403, 407.) | β) Gör. *λάβρα* = óbolg. **лавра**: *lavra* (Supr. 207, 208, 211, 214, 215, 216, 218, 219, 221.). — A gör. kel. szláv egyházban ma is *monastyрь* (or., bolg.; szerb *namastir*) a kisebb, *lavra* (or., bolg., szerb) a nagyobb, nevezetesebb kolostor neve (egyéb nevek: bolg. *metoch*: női kolostor, oláh *metóc*, Синас II. 675, egyh. szláv *kinovije* stb.). A gör. kel. szláv *monastyрь* görög eredetű; a m. *monostor* azonban nem gör. kel., hanem róm. kath. eredetű. Ismeretes dolog, hogy a gör. *μοναστήριον* a lat. terminológiában *monasterium*, az ófn.-ben *munistiri* (*münster*) stb., más szóval a szó meg volt a latin egyházban is. A róm. kath. szláv nyelvek közül azonban csak a horvátban találtuk meg. A hazai szlovénben csak helynévben maradt meg a szó. A hazai szlovének ugyanis Szent Gotthárd városát, a hol tudvalevően ciszterczita klastrom van, mai napig *Monošter*-nek hívják. Magyarúl e helynek soha sem volt *Monostor* a neve, úgy hogy e helynév alapján azt lehet gondolni, hogy a szlovénben *monošter* egykor talán klastromot is jelentett (lat. ol. *a* = szlávban *o*: *monastero* > *monošter*).

Mindent összefoglalva a következőket találtuk: A magyarban eredetileg csak *klastrom* és *monostor* volt használatos *claustrum* értelemben, a *kolostor* ismeretlen a legújabb időkig; ezek közül *klastrom* egy vulg. lat. **clastrum* (esetleg *clostrum*)-ból való, míg a *monostor*, esetleg szlovén úton közvetített olasz eredetű szó. *Kolostor* XIX. századi szó nyelvünkben, a ném. *kloster*-ből való, *s*-ét azonban a *klastrom* szó *s*-ének köszöni.

klerikus (magyarúl *pap diak*, Ehr.-k. 86), *klérus*: — lat. *clericus*, *clerus*. A gör. kel. szlávban *klіrosъ* a szó (< gör. *κλήρος*, v. ö. *klіrosъ*, *klіrosъnikъ*, *klіrikъ* Supr. 60, 153, 157, 160, 207, 400, 402, 411, 412, 414, 434; Јаг. Zur Entst. II. 90. és Микл. Lex. p.).

kókonya. «A húsvéti szentelt eledelt (kalács, sonka, hús, tojás, só stb. együttvéve)» itt-ott *kókonyá*-nak hívják (v. ö. Cz.-Fog., NySz. és az elterjedésre MTsz.; lat. neve *eulogiae*). СИМОНИ (Nyr. VII. 247.) a szót a ném. *kuchen*-ből (v. ö. szlov. *kolác*: radförmiges osterbrot; gör. kel. kisor. *paska*) magyarázta, CZUCZOR-FOGARASI

pedig a tojást jelentő *kukó*-ból. TÓTH BÉLA olasz eredetűnek mondta a szót (Nyr. XXVIII. 175.), s összevetette az ol. *cuccagna*-val, a mely azt az eleséget jelenti, melyet népies multságokon a mászók jutalmául az árbocz tetejére kitzúznak (mil. ol. *cucagna*: maga a rúd, a melyre másznak). HEGEDŰS ISTVÁN figyelmeztet, hogy a m. szóval részletesen foglalkozott SCHUCHARDT HUGÓ a Zeitschr. für rom. Phil. XXVI. 322—323. lapjain, a hol nagy valószínűséggel magyarázta, hogy a m. szó az ol. *cuccagna* (náp. *coccagna*), frcz. *cocagne*, wall. *cocogne* («eine menge ostereier»), délfr. *coucagno* szavakkal függ össze. A mi kifejezésünk is eredetileg talán csak a húsvéti tojást jelentette (v. ö. Sándor-k. adatát), s az összes húsvéti ételekre való kollektív jelentése csak másodlagos. A m. kifejezés nézetem szerint is olasz eredetű, eredeti hangalakja *kókanya*, a melyből később *kókonya* lett a magyar nyelvben (v. ö. *orgona*, régi m. *katana*: *katona* stb.).

Koma. Nyelvtörténeti adataink (NySz.) azt vallják, hogy a szó egykor nyelvünkben *kom*-nak hangzott; ez az alak ma is megvan a népnyelvben (MTsz.). Az irodalmi *koma* alak *a*-ja birtokos személyrag (v. ö. *zúza*, *gége*, *öcse*, *apa*, TMNy. 225, 291.), míg a *komé*-beli *é* a szláv vocativus *e*-nek felel meg (v. ö. szláv *kum*: egyes vocativus: *kume*). Hogy a *kom*, *koma*, *komé* szláv eredetű, rég ismert dolog; hogy azonban mely nyelvből való, nehéz megmondani. Bizonyos dolog csak az, hogy a m. *koma* nem eredhet az óbolgár nyelvemlékek régibb szerkesztésébeli szókinéséből, mert itt a szó *къмотръ* (*къмотръ*: *compater*), *къмотра* (*къмотра*: *commater*, ol. *commattere*; v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK index alapján). Ez a kifejezés kétségtelenül moráviai eredetű (v. ö. ŠAFARIK, Über den Ursprung 36, MIKL. Christl. Term. 30, JAG. Zur Entst. II. 26, JIREČEK, Die Rom. I. 36.), a mit bizonyít az is, hogy az egyházi szláv nyelvemlékek közül csak az orosz szerkesztésű Vita s. Methodii-ban fordul elő (*kupetra*: *koma*asszony, cap. XI.; v. ö. SREZNEVSKIJ, Materialy és DALJ: *кънепра*) s a mai élő szláv nyelvek közül csakis a cseh-tót-lengyelben (*kmotr*) és a szorbban (*kmotr*, *kmotsch*, LINDE) van meg.

Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb szerkesztésében, a Cod. Supr.-ben (225. l.) előkerül a *kuma* (*koma*asszony) szó is, melynek férfit jelölő párja *kumъ* s erről az a nézet, hogy valami úton-módon a *commater* (*compater*)-ből való (v. ö. MIKL. Christl. Term. 30,

VONDRÁK Altk. gr. 52.). A m. *kom*, *koma* ezzel a *kum*, *kuma* szóval függ össze. Az óbolg. *kum*, *kuma* szónak megfelelői az orosz, bolgár (más kifejezés: *koltata* Arch. VII. 323.), szerb, ça- és kajhorvát *kum* (= *koma*), *kuma* (= *komaasszony*). A horvát glagolita missalékban *sutlb* is előfordul (v. ö. Arch. f. slav. Ph. XXII. 527—29; olaszággal érintkező horv. szlov. *sutao*, *sutal*, *sutel*: *sutla*), a mi az olasz *santolo* (vagy ó-dalm. **suntlo*) átvevése. A hazai szlovénben a *komaasszony*-nak *kuma* a neve (v. ö. Sztarisinsztvo 60, 61. l.: *moram idti k-mojoj kumi*; *edna veli: pite kuma*), valószínű, hogy a *koma*-nak *kum* nevezete is meglesz, de ezt nem tudom kimutatni. Az osztrák szlovénben a már idézett *sutel* mellett *boter* (*botra*), *koter* (*kotra*) a járatos kifejezés (v. ö. PLETERŠNIK). Ezek után arra a kérdésre, milyen eredetű a m. *kom*, *koma* (*kómé*), úgy felelhetünk, hogy azt mondjuk: lehet gör. kel. bolgár, de lehet róm. kath. kajhorv.-hazai szlovén eredetű is.

Konvent (Magy. Könyvszemle XIV. 15, 17, Birk-k.: az *egez conuent*); — lat. *conventus*, ol. *convento* (kolostor), ó-frcz. *convent* (kolostor), raguzai horv. *konvenat* (róm. kath. kolostor, horv. akad. szót.), ça-horv. *konvent* (*kumvent*, *kuvent*, ŠURM. Acta croat. 163, 236, 268, 326, 330.), t. *konvent* (luth. tótban = gyűlés) stb. A lat. *conventus*-ről lásd JIREČEK, Die Rom. I. 37, 38. és *Zobor* szavunkat (e mű különlenyomat 2. rész 134. l.), v. ö. *káptalan*.

Korozsma, *krizsma*. Ez a szó a régi magyar nyelvben egyházi terminus technicus volt (v. ö. Érdy-k., Nyelveml. V. 129: *zep illatw crifmawal megkenettöt . . . Crifma vala . . . és NySz.*) s «*oleum sacrum*» a jelentése. Ma is megvan a szó a népnelvben *korozsma* (*kolozsma*, *kilozsma*) alakban, s jelentése «keresztelői ajándék, melyet a keresztszülék a keresztfiuknak v. keresztlányuknak adnak (darab vászon v. gyolcs v. ruhanemű)», v. ö. MTsz.). Nem szenved kétséget, hogy a m. *krizsma*, *korozsma* a gör. lat. *χρῖσμα*-, *chrisma*-ból való, csak az a kérdés, minő közvetítéssel. — ŠAFARIK azt írja (v. ö. Über den Ursprung 12, 35.), hogy a *chrisma* a nyugati, *μῆρον* pedig a keleti egyház kifejezése; áll ez nagyjában a szláv keresztény terminológiára (v. ö. RAČKI, Assem. LXXXI.), a mennyiben a katolikus szlávban a lat. *chrisma*-nak, a gör. kel. szlávban pedig a gör. *μῆρον*-nak megfelelő szó a term. technicus (v. ö. DALJNÁL, MITRÁKNÁL, DUVERNOISNÁL nincs szó *chrizma*, *krizma*-ról, VUKNÁL is csak mint kath. szerb szóról). Ha a mai gör. kel.

szláv terminológiában nem is fordul elő a $\chi\rho\eta\zeta\mu\alpha$: *chrizma* (MIKLOSICH Christl. Term. 30. lapján közölt bolgár *krizmane* róm. kath. bolg. kifejezés), a gör. kel. szláv nyelvemlékekben mégis nyoma van a szónak. A legrégibb kifejezés itt is a *miro*, *myro* ($\mu\upsilon\rho\omicron$; v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, 72; és Assem. Luk. VII. 37, 38, 46, Ján. XI. 2, XII. 3, 4, 5.), a melyet azonban igen korán helyettesíthet a *chrizma* ($\chi\rho\eta\zeta\mu\alpha$, v. ö. Mar.-hoz csatolt index; Supr. 345. l. és Psalt. Sin. CXXXII. 2: $\chi\rho\eta\zeta\mu\alpha$; a magyarban a megfelelő párhuzamos helyeken *kenet* olvasható). Mivel a *miro*, *myro* a *chrizma*-val már az evangéliumokban is váltakozik (Mar., Zogr.), némely kutatók eldöntetlenül hagyják, melyik a régibb kifejezés (v. ö. Arch. XV. 352, Starine XXIX. 179, Sitzungsber. CXXXIX. Zlatoust 65.). A különböző szerkesztésű szláv nyelvemlékekben *hrizma*, *hrižma* (MIKLOSICH, Christl. Term. 30.), *krizma*, *križma* (MIKL. Lex. pal. és Ev. Dobrom. I. 58.) alakok fordulnak elő. A gör. kel. szláv nyelvek ez alakokról semmit se tudnak, csupán a kisoroszbán van *križma*, a melynek jelentése: 1. weisses Leinwandstück bei der Taufe, 2. Pathengeschenk (ŽELECHOWSKI és CSOPEY). Nagyon kíváncsatos volna tudni, milyen területen járatos a szó a ruthénben; mindenesetre kiemelendő, hogy a gör. kel. (gör. kath.) kisoroszbán a *križma* nem egyházi term. technicus (a kifejezés itt is a *miro*), s hogy a gör. χ : lat. *ch*-val bíró szavak *ch*-val és nem *k*-val vannak meg a kisor.-ban is.

A m. *krizma*, *korozsma* róm. kath. szláv eredetű kifejezés, a következő okok alapján: a) A m. *krizma*, *korozsma* a gör. χ : lat. *ch* helyén *k*-t tüntet fel; e hangtani sajáttság, a mint azt a *Krisztus*, *érsek* stb. szavak tárgyalásánál láttuk, a latin egyházi kiejtés sajáttsága. Ezért van, hogy okleveleinkben a szó *c*-vel van írva (v. ö. 1109-i veszprémi görög-lat. oklevél Országos levéltári példányán: in consecratione *crismatis* et olei), s hogy valamennyi róm. kath. szláv nyelvben a szó *k*-val van meg. b) Szláv közvetítés mellett szól az, hogy a m. *krizma*-ban a lat. *s* helyén *zs*-t találunk (v. ö. Arch. XXIV. 267.). A róm. kath. szláv nyelvekben ugyanis a szónak a következő alakjai vannak: cseh *křížmo*, *křižmo*, lengy. *krzyżmo*, *chrzyżmo*, szorb *křižmo*. E három nyelvben a jelentés «oleum sacrum», s azt hiszem, hogy a ném. *chrisam*-ból való kölcsönzések (v. ö. cs. t. *almužno*, de szlov. *almužna*). A róm. kath. szerbben *krizma*, *krizmati*: bérmálás, bérmálni-t jelent (v. ö. VUK), ugyanez a jelen-

Täuffing als Geschenk erhielt, SCHMELLER I. 395.). S ezzel a m. *krizsma*, *korozsma* mindkét jelentését és hangalakját megmagyaráztuk. Miként a *bérmál*, ez is róm. kath. szlovén eredetű kifejezés nyelvünkben, a mint azt a fenti térkép is feltünteti. V. ö. *bérmálni*.

Kórus, v. ö. *kar*.

Létánya. A régibb magyarban a mai *létánia létányá*-nak hangzott (v. ö. Thewrewk-k.: *bodogh* azon *letanyaya* magyarwl, Nyelveml. II. 273, Czech-k.: *letanya*, Nyelveml. XIV. 331.). Ma is megvan ez alak a nép nyelvében (v. ö. *létányo*, *letenye* MTsz.). Ez a régi *létánya* a maga *é*-jével olasz eredetre mutat; vel. olasz latin-ságban *letania* is olvasható (v. ö. MONTICOLI, Chron. Ven. J. diac. I. 73.), s a mai vel. olaszban a *litanie* (v. ö. BOERIO; REŠETAR, Zadarski i Račinin lekc. XL. lap: le *litanje*) mellett *letanie* is hallható (v. ö. ol. *letanie*, *litanie*: lat. *litaniae*). Előfordul azonban *e*-vel a szó a ça-horvátban is (v. ö. *letanie*, Reg. sv. Ben. Starine VII. 94. és LINDE szótára) és a XII. századi stájeri osztrák németben is (v. ö. hogy a seckau-i XII. századi u. n. Heinrichs Litaneinak az eredetiben *Letania* a czíme, a kézirat Gráciban Manus. I. 1501. alatt az egyet. könyvtárban, kiadva: HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Iter Austriacum II. 215; Karintiában németül ma is *Litaneie*, GRIMM Wb.). E két adat alapján azt hiszem, hogy a szlovénben is, meg a kaj-horvátban is megvolt *e*-vel is a szó. Ma azonban az írott latin alak (*lítania*) győzelmeskedett a népies *letanja*, *letanje* felett (v. ö. kaj-horv. *litanie*: *litaniae* JAMBR., szlov. *litanje*: *litaniae* LINDE, *litanije* PLETERŠNIK, kath. bolg. *litánia*, cs. t. *litanie*: *litaniae*, lengy. *litania*, szorb *litaneja*). — CYRILL és METHOD nyelvében nem fordul elő a *litanija*, MIKLOSICH Lex. p.-ában is csak egy XVII. századi szerb forrásból közöl *litanija*-t s ma a kisor.-ban van *litanija* (MITRÁK és ŽELECHOWSKI; DALJNÁL, DUVERNOISNÁL, VUKNÁL nincs *litania* szó). Mindazonáltal a *litanija* nem gör. kel. szláv kifejezés, itt hozzá hasonló a *litija*: *ΛΙΤΙΑ*, gör. *λοτή*, a mely ugyan első sorban *processió*-t jelent (v. ö. Supr. 411: *съ ЛІТІАМН*, MIKL. Lex. p.: *съ ЛІТІАЮ ПОКУЦЕ*; lásd a *processio* szónál), de jelenthet *litaniá*-t is (v. ö. SREZNEVSKIJ, Materialy: *мимоходящии ЛИТІИ* = *pertranseunte litania*). Mindezek után kimondhatjuk, hogy a m. *létánya* róm. kath. nép adta terminus technicus; lehet egyenesen olasz, de lehet szlovén-horvát közvetítéssel jött kifejezés.

limbus (VOLF, Első keresztény térítőink különleny. 100. l.); —
lat. *limbus* (v. ö. MIKL. Christl. Term. 50. l.).

május, v. ö. A hónapok nevei.

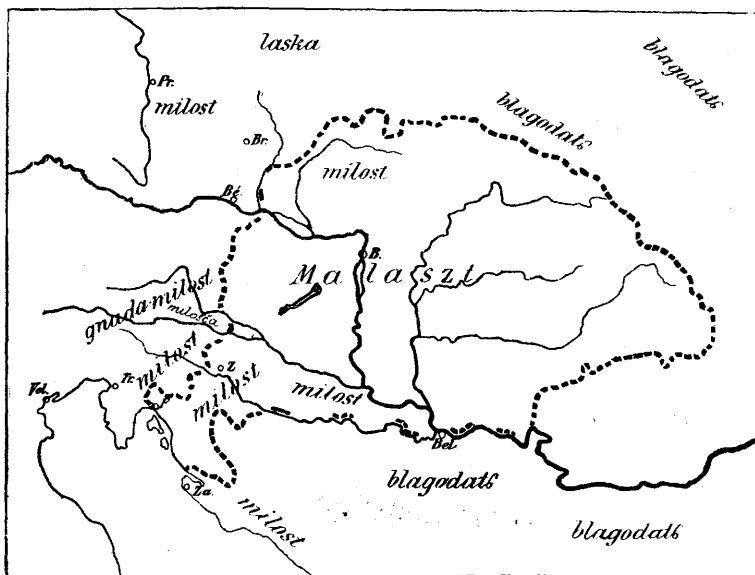
malaszt. Részletesen kifejtettem már ez értekezésemben (v. ö. NyK. XXXII. 57—63. és különlenyomat I. 1. 19—25. l.), hogy az óbolgár, s az ez alapon fejlődött gör. kel. szláv evangéliumokban, zsoltárokban, egybevetve a párhuzamos magyar szövegekkel, a *malaszt*-ot *blagoděť*-nek, *blagodat*-nak hívják (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 61, 63, 74.); csakis a róm. kath. szláv fordításokban hívják a *malaszt*-ot *milost*-nak. Kétségtelen dolog, hogy a gör. kel. szláv emlékekben előfordul a *milost* szó, csakhogy jelentése kivétel nélkül *irgalmasság*, *misericordia* (v. ö. МЛАОСТЯ, később ЦЕДРОТА is, t. *štedrý večer*: karácsony estéje, JAG. Zur Entst. II. 65.). A róm. kath. szlávban az *irgalmasság*: *milosrdie* (cs.; lengy. *miłosierdzie*, horv. *milosrdje*; az óbolgárban a szó *könyörület*-et jelent, v. ö. Máté IX. 36, XIV. 14, XV. 32.), *usmiljenje* (osztr. szlov.), *szmilenoszt* (hazai szlov.). Mivel tehát a *m. malaszt* jelentésében csakis a róm. kath. szláv *milost* szóval egyezik, következik, hogy a *m. kifejezés* a róm. kath. szláv keresztény terminológiából való. Ezt egyébiránt nem csak a párhuzamos bibliai szövegekből lehet bebizonyítani; mindenki tudja, hogy a *malaszt* szó leginkább az angyali üdvözléteből ismeretes a nép előtt. A Königsbergi töredék szalagjain [*mi*]lostual teles olvasható, a Peer-kódexben (Nyelvmvl. II. 92.) pedig «Idwezleg maria: *malasthwal* tellyes». Ma is *malaszt-tal teljes-t* mondunk. Az egyezés itt is csak a róm. kath. szlávval mutatható ki; a gör. keleti szláv nyelvekben ezt találjuk: Bogorodice Děvo, raduj se *blagodatnaja* Maria, Gospodъ s' toboju (szerb kátékban: Pozdrav Materi Božjoj-ban). Ez van az óbolgárban is (Luk. I. 28: радуй се благодатнаѣ господъ съ тобою) s a különböző gör. kel. szláv emlékekben. A *blagodatnaja*-t itt-ott felcseréli a *blagodětelnaja* (Nikol. ev.), *obradovanaja* (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 63.) kifejezés.

A róm. kath. szláv nyelvek angyali üdvözlétében a *mi malasztal teljes* kitételünknek a következő megfelelése van:

A) tót: Zdrava' s Maria, *milosti* p l n a | hazai szlov. Zdrava bojdi Maria, *miloscse* p u n a, Goszpon je sztebom (KüzmicS MIKLÓS, Szvéti evangy.² 133. l. és Kres I. 183.) | kaj-horv. Zdrava budi Marie, *milozti* p u n a (Varazsdi Abecedariumban 1828-ból 8. lapon:

miloscse p una) | ča-horv. Zdrava budi Maria, *miloszt* p una, VERANCICS szótárában 1595-ben 128. lap: pulna *miloszt* | róm. kath. szerb: Zdrava budi M., *milosti* p una | róm. kath. bolg. Zdráva Mário! s *milus* p a l n a, Guspudin ij sás tēbe (v. ö. Vazdiganj 396. l.).

B) Cseh: Zdráva bud' M., *milosti* ob da ř e n á | osztr. szlov. Zdráva bodi M., z *milostjo* obdarovana (bibliafordításban Luk. I. 28.); régi katekizmusokban és emlékekben az angyal üdvözlésben ezt találjuk: Chiessena si Maria, *ghnade* si pouna (lajbachi Letopis

1891: 98.); Češčena si Maria, *gnade* polna (Kerščanski kat. nauk, na Dunaji 1852, 27. l.). Ez a *gnada* (malaszt) szó már a XV. századi Klagenfurti kéziratban is benn van (Czestschena sy Maria, *gnade* pallna, Kres I. 183, lajbachi Letopis 1887: 221, SKET. Slov. slovstvene čit. 32.), s DALMATIN bibliájához csatolt registerben azt olvassuk, hogy a krajnai *gnada* annyi mint a kaj-horv. *milost* (malaszt). A Freis. nyelvemlékekben *milost* = gratia és misericordia | lengy. bądź podrowiona *láška* udárowána (bibliaford. Luk. I. 28.).

A m. *malaszt*tal *teljes* csak az A) alatt felsorolt nyelvek kifejezésével egyezik, s az a nézetem, hogy ép ezért a *malaszt* hazai szlov. kaj-horv. eredetű. Itt a *milosća* mellett *miloszt* is a szó (v. ö.

BARLA M. Krsz. nove peszm. knige 5; kaj-horv. *m̃lost*, Rad CXVI. 123.). Még megjegyzem, hogy személyneveink *Milozt*-ja (lásd szláv személynevek I. 2, 118.) a lat. *Clemens* fordítása, s hogy egy oklevelünkben «Laczo Istennek malazthyaabool Magyarorzaagnak kyrallya» olvasható (v. ö. SZAMOTA, Schlägli szój. *szerém* szónál).

márczius, v. ö. A hónapok nevei.

mártír, mellékalakja: *mártély*, *maltir*, *mártirom* (NySz., JAMBR. és MTsz.); — lat. *martyr*, gör. *μαρτυρ*, ol. *martire* (piem. ol. *màrtir*). Közvetlen latin-olasz eredetű kifejezés nyelvünkben. A gör. kel. szláv ker. terminológiában *мѣченикъ*: *męčenikъ* (v. ö. or., szerb *mučenik*, bolg. *мъченик*; egyéb gör. kel. szláv kifejezések: *страстотръпникъ*: *strastotrъpъсь*, *исповѣдникъ*: *isprovędъnikъ*, *страдалникъ*: *stradalъсь*) a mártír neve, s ugyanez a szó megvan a róm. kath. szláv terminológiában is (v. ö. cs. t. *mučedlnik*, horv. *mučenic*, lengy. *męczennik*; a szlovénben a Freis. nyelvemlékekben *močenic*, a mai nyelvben *mučenik*, *mantrnik*, *martrnik*). Itt jegyzem meg, hogy a szláv *męčenikъ* származékszó a szláv *męka* (or., szerb-horv. cseh-tót: *muka*, bolg. *мъка*, lengy. *męka*, szlov. *móka* és gyakrabban mint egyh. term. techn. *muka*): gyötrellem, fáradság jelentésű szóból, a melyből a m. *munka* is ered (v. ö. HB.: ez *muncas* világbele = fáradságos, gyötrelmes).

menyegzős vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

miasszonyunk. Kódexeinkben. mai imádságainkban «*azonyonk* Maria, *azzonywnk* zyz Maria, *asszonyunk* Mária» (NySz., Virg.-k.; Érdy-k. Nyelvemléktár V. 60, 202, 487.) olvasható. A régi magyarban *asszony* = *domina*; a Szent Gellért-legenda 13. §.-ából arról értesülünk (v. ö. NySz.-ben levő idézetet), hogy a magyarok Bold. Szűz Máriát egyszerűen *domina*-nak hívták, míg a Leg. S. Stephani maior 11. §.-a szerint *regina*-nak (v. ö. cuius honor et gloria tam celebris inter Ungaros habetur, quod eciam festiuitas assumptionis eiusdem virginis sine additamento proprii nominis ipsorum lingue regine uocitetur). Ez magyarul *asszonyunk* vagy még inkább *nagyasszony* (v. ö. naptárakban: *Nag Azzon napia*, KNAUZ, Kortan 143.) lehetett. Az *asszonyunk* kifejezés latinúl *Nostra Domina*. A mi már most a dologban feltűnő, az az *asszonyunk*-beli több birtokost jelölő *-unk* személyrag. A nélkül hogy a dologból valamit következtetnénk, megemlítem, hogy az olaszban *Madonna* (= *mea domina*, insbesondere die heilige Jungfrau,

KÖRTING, EtWb.) a kifejezés, a mi tudvalevően asszonyom jelentésű: olasz iratokban azonban előfordul «*nostra dona*» is (v. ö. REŠETAR, Zad. i Rađinin lekcionar LII. lap: *per la mesa dela nostra dona*), de nem népies. Hasonló népies kifejezés csak a francziában van; DU CANGÉNÁL a *domina* szó alatt ezt olvassuk: «*Voci Domina sæpius addita est hæc nostra. Hinc Gallis nostris quasi uno verbo effertur Nostre-Dame*». A francziában tudvalevően Boldogasszonynak ma is *Notre-Dame* a neve. A szláv nyelvekben hasonló kifejezések szintén kimutathatók, így horv. *Naša Gospa*, *Naša Gospoja* (LINDE-féle szótár *Panna* alatt), a mi magyar eredetű lesz. Ugyancsak magyar eredetű lesz a *Nagy-* és *Kisasszony*-ból a hazai bolg. *Mala* (kis), *Velka*, *Gulema* (nagy) *Gospa*, a róm. kath. szerb és a kaj-horv. *Mala*, *Velika Gospa*, *Gospojina*, a muraközi horv. *Mala*, *Velika Meša*, a hazai ça-horv. *Mala*, *Velika Maša*. A gör. kel. szlávban *presvætaja vladicića naša Bogorodica*, *Bogomaterь* a kifejezés (v. ö. ASSEM. 171, 172.).

miatyánk. A kifejezés a lat. *pater noster* fordítása. Ugyanígy, az ima bekezdése alapján nevezik ez imát a szlávok is (v. ö. t. *očenáš*, lengy. *ojezenáš*, szlov. *očanáš*, or. *očenáš* stb.; gör. kel. szlávban *gospodnja*, *molitva gospodnja* is).

mindszent napja (v. ö. MÜNCH.-k.: *Mend scent napia*, BATHY. misek.: *Könyvszemle* III. 113: *Mynd Zent*; *Nyelvemléktár* V. 413, 443, XII. 215: *Myntzent napya*, *mynt zent*, *Mindzent*, NYSZ. és KNAUZ, Kortan 232.); — a lat. *dies festus omnium sanctorum* fordítása. Fordított kifejezés van a szlávúagnál is (v. ö. horv. *sesvétí* NEM. I. 403. stb.).

ministrál, *ministráns* (MTsz.: *miniszter*); — lat. *ministro*, *ministrans* (t. i. *missæ*).

mise. Erről a szóról az értekezés folyamán többször megemlékeztem már (v. ö. különlenyomat I. 2. rész: 3, 57.) s azt mondtam, hogy a lat. *missa* Észak-Olaszországtól föl egész Lengyelorszáig valamennyi róm. kath. szláv nyelvben *s*-sel hangzik. Valószínű, hogy ez az *s* hang olyan újlatin nyelvi dialektusból való, a hol a két magánhangzó közti lat. *ss* (= *szs*)-et *s*-nek (= *ś*) mondták (v. ö. JIR. Die Rom. I. 36, 85.). A magyar *mise* azonban nem közvetlen újlatin nyelvi átvétel, hanem szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. Csak az a kérdés, mely szláv nyelv közvetítésével.

Mivel a lat. *missa*, m. *misé*-nek megfelelő hangalakú és jelentésű szó csak a róm. kath. szlávtságban található, következik, hogy a m. *mise* róm. kath. eredetű ker. terminus technicus. A gör. kel. szláv egyházban, s így az óbolg. emlékekben is a misének egész a mai napig *liturgija* (v. ö. Assem. 125, 178. l., Sav. kn. 99, 105, 124. > gör. λειτουργία), *liturgija*, *služba* (v. ö. Assem. 178, Supr. 139, MIKL. Lex. p.; szerb: *služba*: Srbi obično liturgiju zovu prosto služba; az oroszban *obědnja*) a neve.

Görög kel. szláv emlékekben az egy Vita Methodii-t leszámítva nem fordul elő *mšša* szó. A Vita Methodii-ban azonban többször olvassuk (az idézeteket lásd ez értekezés I. 2. rész 57. l.) ezt: *mšša rešše služba* = mise, azaz [értsd: gör. kel. szlávban] *služba*. Ez az adat azt bizonyítja, hogy CYRILL és METHOD működése területén: Moraviában a *mšša* népies kifejezés volt (v. ö. JAG. Zur Entst. I. 22, 54.), a mely a *liturgija* kifejezést a gör. kel. szláv terminológiában kiszorította volna, ha nem lenne a görög keleti és a római katolikus mise közt oly nagy különbség. Egyébiránt a *mise*: *mšša* római katolikus szláv voltát az is bizonyítja, hogy ezt a szót találjuk a tót-cseh szerkesztésű Kíjevi töredékekben (nyolczszor fordul elő) és a horvát szerkesztésű Bécsi levelekben (kétszer fordul elő, v. ö. JAG. Glagolitica 8, 9, 10, 12. l.). A lat. *missa*-ból eredt róm. kath. szláv *mšša* (tehát *š*-es alak) hazánk területén való használatát ki tudjuk mutatni a IX., X. század óta. A mai róm. kath. szláv alakok a következők: lengy. *msza* (olv. *mša*), szorb *mša*, ó-cseh *mša*, mai cseh *mše*, t. *mša*, *omša*, hazai szlov. *meša* (méšnik: áldozó pap), osztrák szlov. *maša* (MEGISER, PLETERŠNIK, *mašnik*: áldozó pap, előfordul *meša*, *mešnik* is, v. ö. MURŠEC, Bogočastje, index), olaszföldi szlov. *maša*, *miša* (Arch. XIV. 196, 229, 232. és lajbachi Letop. 1891: 99.), kajhorv. *meša* (HABD., PETRETICS, lajbachi Letopis 1887: 207.), horv. *maša* és *misa* [hogy hol végződik az *š*-es, s hol kezdődik az *s*-es (= *sz*) ejtés, v. ö. JAG. Glagolitica 9. l., az *s*-es (= *sz*) alak a lat. *missa*-nak hatása alatt keletkezett újabb időben. Ma pl. Dalmáciában *misa* a szó, de régebben, a mint azt HERVOJA misekönyve tanúsítja, *s* (= *š*)-es volt], római katolikus szerb *misa*, római katolikus bolgár *misa* (*misnič*: áldozó pap; a római katolikus bolgárban *maša*, *mšša* is hallható, v. ö. SYRKU, orosz Akadémia Izvjestija IV. 657.).

szerb, ça-horv.: *mašu služiti*, a kifejezés megvan a Statut Vinodolski-ban, Mon. IV. 20. l., továbbá ŠURM. Acta croat. 157, 161. stb.), misét mondani azonban csakis a horvát és a szlovén nyelvben. A szlovén nyelv egy részében ugyan hallható a *mašo brati* = misét olvasni: messe lesen (ugyanígy cseh *mši čisti*, lengy. *czytać mszā*), *mašo delati, storiti* (= missam facere, *maševati*, hazai szlov. *mesúvati*), azonban itt előfordul a *mašo reči, mišo riči* kifejezés is, a mi szóról-szóra misét mondani jelentésű (v. ö. olaszföldi szlov., Arch. XIV. 229.). A horvátban szintén *mašu povedati, mašu reči* hallható (v. ö. ŠURM. Acta croat. 37: *veliku mašu rešči*, u. o. 124. l.: *vsaki tjedan bude dužan svete maše dve povedati*, u. o. 145. l.: *da se reče 40 mis stb.*). A horv. *mašu reči*, olaszföldi szlov. *mišo, mašo reči, riči*, m. *misét mondani* az olasz *dire la messa*, franczia *dire la messe* (a latinban *missas dicere* volna, v. ö. Du CANGÉNÁL egyszer előfordul) fordítása.

Mindent összefoglalva az a nézetem, hogy a m. *mise, misét mondani* róm. kath. szlovén-horvát eredetű nyelvünkben, a hol viszont olasz eredetű.

A különböző mise-elnevezések közül, a milyen a *lassu* v. *csendes mise, nagymise* stb. (v. ö. CZUCZOR-FOGARASI, *mise* és NySz., továbbá itt *requiem*-nél) csupán a *csonka misét* emlitem, a melyhez hasonló elnevezést más nyelvből nem ismerek (*missa imperfecta*??). *Csonka mise* az a mise, melyet nagypénteken reggel 9 órakor mondanak. A rendes miséből ekkor bizonyos részeket elhagynak.

monostor, v. ö. *klastrom*.

munka, v. ö. *mártír*.

nagyasszony, v. ö. *miasszonyunk*.

november, v. ö. A hónapok nevei.

oktáva. Valamely ünnep utáni nyolczadik nap az illető ünnep *oktáva*-ja (NySz.); a kifejezés a lat. *octava* (ol. *octava*, horv. *oktava, oktava*, lengy. *oktawa*, cs. *ochtav, ochtab, otava, votava* stb.) átvétele.

október, v. ö. A hónapok nevei.

oltár. A m. *oltár*-nak az óbolg. evangélium- és zoltárfordításokban *олтаръ*: *oltarъ* a megfelelője (írva *олктаръ* is, v. ö. Máté V. 23, 24, XXIII. 18, 19, 20, 35, Luk. I. 11, XI. 51, Zoltárok XXV.

6, L. 21, LXXXIII. 4, CXVII. 27; egyéb adatok: Euch. Sin. 16, 70, 77, 134, 135, 152, 159, 176, 178, 186, Cod. Supr. 153, 157.). E kifejezést, a mely egyszer *altarъ* alakban olvasható a Psalt. Sin.-ban (XLII. zsolt. 4: *къ алтарю божию* = Döbr.-k.: istennek oltara hoz), az óbolg. nyelvemlékekben itt-ott *trěbъšte* (*трѣбъште*, v. ö. VONDRÁK, Glag. Cloz. 9, 11. l., Sitzungsber. CXXIV. II. 43, Arch. XV. 342, Cod. Supr. 264, 312, 316.), *prěstolъ* (*прѣстолъ* = Máté V. 34: Mar. = Münch.-k.: istennek zeki), az egyházi szlávokban pedig *trěbъnikъ* (*трѣбъникъ*), *žrtvъnikъ* (*жртвъникъ*) váltja fel (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 66, 72, Sitzungsber. CXL. JAG. Dobr. 11. l.). Általában azonban közönséges kifejezés az *altarъ* mind az óbolg. nyelvemlékekben, mind pedig a gör. kel. szláv emlékekben. A mai gör. kel. szláv nyelvekben is *altarъ* a szó (v. ö. or. *altarъ*, az ó-oroszban *altarъ* is; kisor. *oltar*, *vihtar* | bolg. *oltár*, Flěvnya-ban *valhtarъ*, Sborn. VIII. 279. | szerb *òltâr*), a mely mellett *prěstolъ* (v. ö. oláh *pristol*, *pristil*, WEIGAND, Jahresber. VII. 101.), *žertvenikъ* is előfordul.

Az óbolg. és gör. kel. szláv *altarъ* szóról az a nézet, hogy moravismus (v. ö. ŠAFAŘIK, Über den Ursprung 9. l.); hazánkban ugyanis a lat. *altare*-ből (v. ö. JIR. Die Rom. I. 36, VONDRÁK, Altk. gr. 42.), vagy az ófn. *altári*-ből (v. ö. Arch. XV. 489.) a szlávban *altarъ* lett, s ez a kifejezés aztán belekerült a CYRILL és METHOD nyelvébe. Ezzel szemben JAGó azt írja (v. ö. Zur Entst. I. 82, II. 26.), hogy az óbolg. *altarъ* eredhet a gör. *òltáριον* szóból is. Mi ehhez a nézethez csatlakozunk, s azt tartjuk, hogy CYRILL és METHOD hazánkba a görög *òltáριον*-ból való *altarъ* kifejezéssel jött. Itt azonban *oltārъ* kifejezést talált, mert a lat. *altare*-ből a róm. kath. szláv népeknél, függetlenül a gör. keletiektől, szintén *oltārъ* lett a szó. S ma a róm. katolikus szláv népek is *altarъ*-ra visszavezethető szót használnak *oltár* értelemben [v. ö. szorb *vottarъ*, *hottarъ*, lengy. *oltarz*, cs. *oltář*, t. *oltár*, szlov. *oltár*, horv. *oltár* (ča-horv., NEM. I. 407, dalmáciai kátékban *otar*, v. ö. raguzai *òtâr* Rad LXV. 162. és VUK, Fiumében *altâr* is, Rad CXXIV. 106.), róm. kath. szerb *òltâr*, róm. kath. bolg. *ultár*]. A mai szláv *altarъ* tehát kétféle eredetű; a gör. keletieknél a görögből, a róm. katolikusoknál pedig a latinból való kölesönzés.

A m. *oltár* (legrégebb előfordulása a Gyulafehérvári glosszáokban: scnt *oltarun* kuner kepeben, alakváltozatok: *òltâr*, *otar*:

olv. *ótár*; *altar* NySz.) nézetem szerint szláv eredetű kifejezés. A szláv nyelvekben a latin-görög eredetű jövevényszavak *a*-ja, *α*-ja általában *o* alakban jelentkezik (v. ö. pl. szláv *poganъ*: *paganus*, *παγανός*, szláv *sotona*: *σατανᾶς*, szláv *poroda*: *παράδεισος* stb.); a lat. gör. *altäre*, *ἀλτάριον*-ból tehát a szlávtságban szabályosan *oltär* lett (a szóvégre v. ö. *μοναστήριον*: *monastyrь*, *ποτήριον*: *potirь* stb.). A magyar *oltár* *o*-ja tehát szláv közvetítésre vall. E tanítás ellen két dolgot lehet felhozni: 1. Vannak észak-olasz nyelvjárások, a melyekben a szókezdő lat. ol. *al*- a XV. században *ol*-nak hangzik (v. ö. Denkschriften XXII. 110, Sitzungsber. LIX. 6.). Egy olasz nyelvjárás *oltär* alakból válhatott a magyarban *oltár*. Erre azonban azt jegyzem meg, hogy ez olasz nyelvjárás sajátság a XIV. század legelejére és a XIII. század végére nincs kimutatva, nálunk pedig ekkor is *oltár* volt a szó (v. ö. Gyulafehérvári glosszák). 2. Sokkal nyomósabb a második ellenvetés. A lat. *a* nyelvünkben általában *a* marad latin eredetű jövevényszavainkban. A magyar nyelv történetén belül azonban egy sereg szóról ki lehet mutatni, hogy a legrégebben *a*-val hangzottak, ma pedig *o*-val vannak meg nyelvünkben. Ilyen szók a következők: *Borbás* régebben *Barbas* (Okl. szót.), *Borbála* régebben *Barbara* (Okl. szót.), *Magdolna* régebben *Magdalena*, *Ágota* régebben *Agatha*, *pogány* régebben *pagan* (v. ö. Okl. szót.), *Pongrácz* régebben *Pangrácz* (Okl. szót.) stb. Ha mi az összes idevágó példákat összegyűjtjük (v. ö. *Boldizsár*, *Katolna*, *kókonya*, *orgona* stb.), azt fogjuk látni, hogy az ilyen latin-görög eredetű szavak *a > o*-t feltüntető szavak kétfélék; az egyik részt nyelvünkben először *a*-val, azután később *o*-val írták, ezek ma *o*-val hangzanak; a másik részt mindig *o*-val írták. Ez utóbbi szavakról az a nézetem, hogy *o*-val kerültek át hozzánk, ilyen szó pl. a *Boldizsár* név, s ilyen az *oltár* is (v. ö. Okl. szót., a NySz. egy XVI. századi *altar* adatot közöl, de ez a mi szempontunkból kései, ennek *a*-ja az *altäre* hatásából magyarázható). Mivel tehát a m. *oltár* a legrégebb időktől *o*-val van írva, s így a szláv alakokkal egyezik, az a nézetem róla, hogy szláv úton került hozzánk. Azt azonban nem lehet eldönteni, vajjon gör. kel. vagy róm. kath. szláv terminológiából kaptuk-e.

olvasó. A régi magyar nyelvben kizárólag *olvasó* volt a *rosarium* neve (v. ö. NySz. és Okl. szót.), újabban a hivatalos terminológiában *rózsakoszorú* (NySz.), *rózsafüzér* is (v. ö. naptárak) a

név. A lat. *rosarium*, ol. *rosario* (népies szó: *corona*), frez. *rosaire*, alb. *ruzare*, *rozār*, *ruzār* (WEIGAND, Jahresber. X. 129. stb.) nem magyarázza meg a mi *olvasó* elnevezésünket; ennek megértéséért a szláv nyelvekhez kell fordulnunk. Az *olvasó* szóról ÁSBÓTH azt tartja (v. ö. NyK. XVIII. 405.), hogy «szakasztott mása az orosz és egy bizton föltehető ószlovén (értsd: óbolgár) kifejezésnek». Az oroszban ugyanis *četki* (olv. *četki*, többes sz., kisor. *četki*, ŽELECHOWSKI) az olvasó népies neve, s ez az or. *čestь* (olvasni, számolni) ige származéka. Hasonló felfogáson alapuló elnevezést találunk a bolgárban is, meg a szerbben is. A bolgárban a lat. *rosarium*-nak *brojenici* (többes nom., ČANK. 157. l., DUVERNOIS, népies eredetét bizonyítja, hogy Vazov regényében is előfordul), a szerbben *brojenice*, *brojanice* (többes nom., VUK) a neve; e két név a szláv *broj* «szám, numerus» szóból való (v. ö. sziov. *berilo*: lesebuch). Mivel már most a m. *olvasni* «legere» és «numerare» jelentésű, egészen helyes az a következtetés, a mely szerint a m. *olvasó* a gör. kel. szláv *brojenici*, *brojenice*, *četki* kifejezéseknek a fordítása is lehet. Ezt a következtetést az se zavarná, hogy az olvasó csak a XIII. század óta, s csak a róm. katolikusoknál terjedt el, mert hiszen az olvasó csupán mai alakját nyerte Szent Domonkostól, egyébként pedig ismert volt már jóval régebben is (v. ö. Kirchenlex. Rosenkranz), s ismert volt a gör. kel. szerzeteseknél is. Hogy azonban az óbolgárban mi volt az olvasó neve, azt nem tudjuk megmondani (v. ö. hogy az oláhban *mätanie*, *metänii* a szó, CIHAC II. 675, a mi a gör. *ματάριον* mása, talán az óbolg.-ban is ez lehetett a szó).

Fontosabb ellenvetés a m. *olvasó* elnevezés gör. kel. szláv eredete ellen, hogy vannak róm. kath. szláv népek is, a melyek a mi elnevezésünkhöz hasonló jelentésű szóval hívják az *olvasó*-t. A róm. kath. szláv népek nyelvében a *rosarium*-nak következő nevei vannak:

a) Lat. *rosarium*, ném. *rosenkranz* = lengy. *róžaniec*, cs. *růženec*, t. *ruženec*, osztr. szlov. *rōženkranc*, *rožni venec* (*vejnec*), sokác-szerb *rožarij* (*rozarij*).

b) Lat. ol. *corona* (v. ö. *rosario* . . . detto più comunemente *corona*) = osztr. szlov. *krōnica*, róm. kath. bolg. és szerb: *krunica*, Adria-menti horv. *krunica*.

c) Lat. *rosarium* vulgo *pater-noster* = t. *pátriki* (*pátrike*),

pátricki (a szó győnyöt is jelent, s e jelentésben átment a kis-oroszbba is (v. ö. kisor. *pacjóri*, *pacjorkí*; glaskorallen, gläserner etc. Halsschmuck, ŽELECHOWSKI) | fordított kifejezés: hazai ča-horv. *očenaši*, dalmát-horv. és róm. kath. szerb: *očenaši* (VUK).

d) Hazai szlov. *čislo*, *čisla* (v. ö. Zobr. szlov. 23: V-rokaj mej molitveno kni'siczo, ali *csiszlo* (petli, pater noster, molek) ki etih nema v-Cérkvi, po návadi nema tüdi v-szrci pobo'snoszti, u. o. 38: tü májo molitvene i drüge féle dobre knige, ino *szvoja csiszla* | kaj-horv. sveto *čislo* (muraközi horvát naptár: Medjimurski kolendár, október első vasárnapja; JAMBR., BJELLOST., HABDELICH). Dalmát-horvát szótárak közül MICALIANÁL és STULLINÁL olvasható, hogy a horv. *čislo* = rosarium (v. ö. horv. akadémiai szótár).

e) Egyéb kifejezések: Szlov. *molek* (v. ö. PLETERSNIK és Zobr. szlov. 23.), *petli* (Zobr. szlov. 23.), *betlik* (Škapulér 24.), raguzai horv. *krliješi*, *kraliješ* (VUK, e kifejezést a horvát Akadémia szótára a m. *kláris*-ből származtatja, v. ö. Okl. szót.: három klaris olwaso, egy kalaris olwaso).

Ez összeállításból látható, hogy a róm. kath. népek közül a hazai szlovének, a kaj- s részben a ča-horvátok (*d* alatt) a lat. rosarium-ot *čislo*-nak hívják. Ez a *čislo* tulajdonképp «szám»-ot jelent, s ép úgy származik a *četa* (olvasok, számolok) igéből, mint akár az or. *četki* (*četki*, rosarium). Mindent összefoglalva, a m. olvasó lehet a róm. kath. szlovén-horv. *čislo* alapján készült fordítás is.

orgona. Régibb alakja *organa*, a mely az 1629. évi nagyszebeni Nomencl. E. 2. lapján előfordul (v. ö. *organás* Okl. szót.). A NySz. a Döbr.-k.-ből idéz *organa* alakot, idézete azonban hibás, a kódexben *orgona* olvasható. A m. *orgona* a lat. organum többes *organa* alakjából való kölcsönzés (v. ö. ófn. *organa*, KLUGE EtWb.), így található már zoltárfordításainkban is (v. ö. CXXXVI. zolt. 2. vers: Apor.-k.: mv *organainkat*, Döbr.-k.: mi *organankot* = lat. *organa nostra*; az óbolgár Psalt. Sin.-ban: *organъny našje*, BERČIÓ-nél *organi naše* olvasható). A lat. organum: *organa*, gör. ὄργανον a szláv nyelvekben a következő alakokkal van meg: gör. kel. szláv *organъ* (*jergan* JAG. Zur Entst. II. 91, *varganъ*, SREZNEVSKIJ, Mater.); róm. kath. szláv: szorb *orgele*, lengy. *organy*, cseh-tót *varhany*, *organy*, hazai szlov. *orgole*, osztr. szlov. *orgle*, horv. szerb *orgule*, *orgulje* (valamennyi róm. kath. szláv alak többes nom.).

Ostyá. Az *ostyá*-nak nyelvtörténetünkben, valamint mai nyelvünkben három jelentése van: a) Jelent az *ostyá* áldozatot, v. ö. Luk. II. 24: Münch.-k.: hóg aianlananac *ostyat*, Jord.-k.: hogy a l d o z a t o t t e n n e e n e k = Vulg.: ut darent *hostiam*. Ilyen értelemben előfordul az *ostyá* a Bécsi-k.-ben is (v. ö. Baruch VI. 27, 29, Dániel II. 46, IX. 27, írva *hosta*, Osyas VIII. 13, Amos V. 25, Jónás I. 16, Sofonias I. 7, 8, Malach. prólogus). Az óbolgár emlékekben ennek az «áldozat» jelentésű *ostyá*-nak *žrtva* a megfelelője (későbbi emlékekben *trěba*, JAG. Zur Entst. II. 64, v. ö. még MIKL. Christl. Term. 31. l.). b) Jelenti az *ostyá* azt a «kovásztalan buzalisztból tüzes vaslemezek között süttött hártavékonyosságú lepénykét, a melyet a szent miseáldozatnál és Úr vacsorájául használnak» (CZUCZ.-FOG.). c) Szélesebb értelemben jelenthet az *ostyá* «akármilyen czélra fordított hasonló süteményt» (CZUCZ.-FOG.).

A b) alatt felhozott jelentésben a m. *ostyá*-nak az óbolg. emlékekben *просвора*: *prosvora* felel meg (Cod. Supr. 398, 400.). A különböző gör. kel. szláv nyelvekben és emlékekben pedig ezeket találjuk: or. *prosfora*, *prosfira*, *prosvira* (nyelvemlékekben: *prosfura*, *prosfyra*), kisor. *proskura* (geweihtes Weizenbrödchen zur heil. Messe. Hostie bei der griechischen Kirche), bolg. *prosfora*, *prosvora* (v. ö. bolg. *porězanica*: geweihte Brotschnitte, ČANK. 192. és DUVERNOIS), szerb *poskura* (Montenegroban: *leturgjija*, VUK³). A gör. kel. szláv *prosfora* (átment az oláhba is, v. ö. СІНAC II. 691: *prosfora*, *prescura*) a gör. *προσφορά* mása s így fordítatlan kifejezés egész a mai napig, jóllehet a gör. *προσφέρειν*-t az óbolg. és egyházi szláv nyelvemlékek *prinesti*-vel, *prinositi*-val fordítják (ebből: *prinošenje*: áldozat, v. ö. Glag. Cloz., *prinosъ*, MIKL. Lex. p.). Itt jegyzem meg, hogy a kovásztalan kenyérnek, a zsidók páskájának az óbolgárban *oprěsnъкъ* (*опрѣснъкъ*) a neve (v. ö. Máté XXVI. 17, Márk XIV. 1, 2, Luk. XXII. 1, 7, Glag. Cloz. és Cod. Supr. 312, 313, 371. = m. pogácsaétel; mai bolg. *presencën hlěb*: ungesäuertes brod, ČANK. 196. és DUVERNOIS).

A róm. kath. szláv nyelvekben az *ostyá*-ra két kifejezés van:

a) Lat. *oblāta* (lomb. ol. *obià*, KÖRTING, EtWb., milánói ol. *obbiàa*, észak-ol. *oblato*, *oblata*), kfn. *oblāte*; — szorb *obla*, *hoblat*, lengy. *opłatek*, *oblātek*, cs. *oplatek*, t. *oplatek*, *oblātka*, szlov. *ōblat* (*ublat*, LINDE), régi horv. glagolita missalékban: *ublatica* (JAGIĆ, Glagolitica 20. l.), POPOVIĆ szótára közöl szerb *oblānda*, *oblātna*

alakot, a mit róm. kath. szerbnek kell tartanunk. A szerb-horvát *oblana* szóra összevetendő, hogy a régi dalmata nyelvben *bluta* (= art brot, das zum allerheiligenfest verfertigt wird, raguzai horv. *oblatna*, Cherso szigetén horv. *oblia*) felel meg a lat. *oblata*-nak (v. ö. BARTOLI, bécsi Akadémia Anzeiger 176.).

Ott, a hol CYRILL és METHOD működött, Moráviában *oplatъ* volt a népi kifejezés; ezt bizonyítják a cseh-tót szerkesztésű Kíjevi levelek, a hol az *ostyá*-nak tízszer *oplatъ* a neve. Az *oplatъ* kizárólag róm. kath. kifejezés, ezt bizonyítja az is, hogy orosz emlékek-

ben az *oplatъkъ* (v. ö. JAGIĆ Glagolitica 20. és SREZNEVSKIJ, Materialy) a róm. kath. *ostyá*-nak a neve s lengyel eredetű szó. Megjegyzem még, hogy az *oblatio*-t a Kíjevi töredékekben *prinosъ*, *prinošenije*-nek találjuk fordítva (v. ö. hanc oblationem = sy *prinosъ* és JAG. Glagolitica 21.); a *prinosъ* jelentheti azonban az *ostyá*-t is (v. ö. Kíjevi tör.: *hostiam hanc tibi oblatam* = *prinosъ sъ pri neseny tebě*).

b) Lat. *hostia*, *ostia* (a szókezdő *h*-t a latinban már a köztársaság idején se mondták, v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 362.), ol. *ostia* (piem. ol. *ostia*, Bolognában FERRARI szótára szerint *nèvla*, v. ö. KÖRTING EtWb. 6485. szám), rätó-rom. *ustia* (v. ö. IVE 3: *ustier*)

stb. — Az Adria-menti horvát glagolita missalékban *ostija* a szó (v. ö. JAGIĆ, Glagolitica 20.), ezt az alakot Noviban és Bribirben magam is hallottam. Ugyanígy *s*-sel van a szó a hazai bolgárban (*hoštia*, Vazdiganj 386, 391, 392. l.), itt azonban magyar *ostya* hatása alatt is keletkezhetett az *š*. A róm. kath. szláv nyelvekben azonban ma általában *s*-szel van a szó, v. ö. róm. kath. szerb *ostija* (BRANCSICS és DERRA, POPOVIĆ), dalmát-horv. *ostija*, *hostija* (RAD CXXXVI. 182, STULLI), kaj-horv. *hostia* (BJELLOST.), szlov. *hoštija* (PLETERŠNIK), cseh-tót *hostie*, *hostija*. Az a nézetem, hogy az *š*-es alak egykor nagyobb területen volt járatos, s hogy csupán az írott lat. *hostia* hatása alatt szorult ki az *š*. Úgy gondolom, hogy **ostija*, **ošija* (ma **ošča* volna) megvolt egykor nemcsak a ča-horvátban, hanem a kaj-horvátban és a hazai szlovénben is (v. ö. hogy az ol. *osteria*: wirtshaus az egész szlovénségben és horvátországban ma is *š*-sel van meg: szlov. horv. *ošterija*, hazai szlov., kaj-horv. *oštarija* HABB., MEGISER és KÜZMICS Nouvi zákon Luk. X. 34.). Bizonyos persze ez csak akkor volna, ha adatot tudnánk közölni előfordulására, ilyet azonban nem tudunk közölni. Mindazonáltal azt tartom, hogy az *ostya* szláv úton közvetített (v. ö. ó-horv. *ošija*) latin szertartású terminus technicus. A lat. *hostia* vulg. lat. ejtése *ostija*, *ostja*, s ezt tükrözteti vissza mind a szláv, mind a magyar alak (v. ö. *Sebestyén*, *Adorján* stb.). A m. *hostya* alak *h*-ja a lat. írott alak hatása alatt keletkezett, lehet, hogy csak írott alak volt, de az is lehet, hogy ejtették is.

ős-fi, v. ö. *barát*.

pap. Az óbolg. és a magyar evangélium- és zsolnárfordításokban sűrűn előforduló szó a *pap*, a párhuzamos helyek a következők:

1. Máté XII. 4: Münch.-k.: *papocnac*, Jord.-k.: a *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Mar. *иерѡмѣ*, Zogr. *’иерѡмѣ* = gör. τοῖς ἱερεῦσι. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

2. Máté XII. 5: Münch.-k.: a’ *papoc*, Jord.-k.: *appapok* = Vulg. *sacerdotes* | Mar. *иерен*, Zogr. *’иерен* = gör. οἱ ἱερεῖς. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

3. Márk II. 26: Münch.-k.: *papocnac*, Jord.-k.: az *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *иерѡмѣ*, Mar., Sav. kn.: *иерѡмѣ*, Zogr. *’иерѡмѣ* = gör. τοῖς ἱερεῦσι.

4. Luk. I. 5: Münch.-k.: ég neminemő *pap*, Jord.-k.: egy *papy* feyedelem = Vulg. *sacerdos* quidam | Assem. *иерѡмѣ* eterъ,

Mar. ιερεν εδνηκ , Zogr. ιερει ετερκ = gör. ιερεός τις . A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

5. Luk. V. 14: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k. *papnak* = Vulg. *sacerdoti* | Mar. ηεροκн , Zogr. ιρ'κοκн = gör. τῷ ιερεϊ . Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

6. Luk. VI. 4: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k.: az *papaknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *ιεροτω*, Mar. ηερ'κομκ , Zogr. ιρ'κομκ = gör. τοῦς ιερεῖς . A Sav. kn.-ban a hely nincs meg.

7. Luk. X. 31: Münch.-k.: nemel *pap*, Jord.-k.: egy *pap* = Vulg. *sacerdos* quidam | Assem. *ereï eterъ*, Mar. ηερεн εδνηκ , Zogr. ιερ'ки ετερк , Sav. kn. ηερεи εдннκ = gör. ιερεός τις .

8. Luk. XVII. 14: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k.: *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *ιεροτω*, Mar. ηερ'κομκ , Sav. kn. ηερεομκ , Zogr. ιερεομκ = gör. τοις ιερεοσι .

9. Ján. I. 19: Münch.-k.: *papocat*, Jord.-k.: *papokat* = Vulg. *sacerdotes* | Assem. *iereje*, Mar. és Zogr. ιερεα = gör. ιερεϊς . Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

10. Luk. I. 8, 9: Münch.-k.: a *papsaggal*, . . . a *papsagnac* zokasa zerenet, Jord.-k.: *papy tyztecnek zereben* . . . *papy zolgalathnak zokasa zerent* = Vulg. *sacerdotio* . . . *secundum consuetudinem functionis sacerdotalis* | Assem. . . *po obyčaji iereï-skumu*, Mar. $\text{по обычаю иеренскоумоу}$, Zogr. $\text{по обычаю ир'кискоумоу}$ = gör. $\text{κατὰ τὸ ἔθος τῆς ιερατείας}$. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

E tíz adaton kívül megvan még a szó Máté VIII. 4. és Márk I. 44-ben is, csakhogy itt az óbolg. textusokban egyszer *archijerej* (v. ö. Máté VIII. 4: Assem. Mar., Márk I. 44: Zogr., Mar.), más-szor *jerej* olvasható (v. ö. Máté VIII. 4: Sav. kn., Ostrom., Márk I. 44: Assem., Sav. kn.). E helyeket e váltakozás miatt nem idézem.

11. LXXVII. zsoltár 64: Döbr.-k.: † papi = lat. *sacerdotes eorum* | Psalt. sin.: ιερ'ки ιχ'κ = gör. οἱ ιερεῖς αὐτῶν .

12. XCVIII. zsoltár 6: Apor.-k.: † papi közdöt, Döbr.-k.: † papi közdöt = lat. *in sacerdotibus eius* | Psalt. sin. κ'κ ιερ'κιχ'κ ερο = gör. $\text{ἐν τοῖς ιερεοσιν αὐτοῦ}$.

13. CIX. zsoltár 4: Apor.-k.: *pap*, Döbr.-k.: *pap* = lat. *sacerdos* | Psalt. sin.: ιερ'ки = gör. ιερεός .

14. CXXXI. zsoltár 9: Apor.-k.: te *papid*, Döbr.-k.: te *papid* = lat. *sacerdotes tui* | Psalt. sin.: ιερ'ки т'кoi = gör. οἱ ιερεῖς σου .

15. CXXXI. zsoltár 16: Apor.-k.: † papit , Döbr.-k.: † papit = lat. *sacerdotes eius* | Psalt. sin.: ιερεα ερο = gör. τοῦς ιερεῖς αὐτῆς .

Az evangéliumi és zsoltárfordításokbeli helyek azt vallják,

hogy az óbolgárban a *pap*-ot *jerej*-nek hívták, a mi a gör. ἱερεὺς szóból való átvevés. Ez a kifejezés van a régiebb szerkesztésű óbolgár emlékekben (így a már idézetteken kívül v. ö. még Glag. Cloz., a hol szintén *jerej* a szó); az újabb szerkesztésű óbolgár emlékekben, a milyen az Euch. Sinaiticum és a Codex Suprasliensis, a *jerej* váltakozik a *popъ* szóval (v. ö. Euch. Sin. *jerej* 19, 36, 37, 38, 39, 122. stb., *popъ* 20, 21, 31, 45, 70, 71. stb. | Cod. Supr. *jerej* 35, 36. stb., *popъ* 160, 172, 186. stb.) s így van ez a különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben is (egyéb, papot jelentő kifejezéseket láss MIKL. Christl. Term. 13. l. és JAG. Zur Entst. II. 89.).

Az a körülmény, hogy a *popъ* csak a fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben fordul elő, azt a nézetet támogatja, a mely azt mondja, hogy a *popъ* az óbolgár nyelvbe, s ezzel együtt a gör. kel. szláv terminológiába Moráviában, esetleg Pannoniában került bele. E nézetet támogatja még a következő két bizonyíték is: α) A szláv *popъ* csakis ott kerülhetett át a szlávokhoz, a hol a szlávok a németekkel érintkeztek, mert a *popъ* hangtanilag csakis a ném. *pfaffo* (alném. *pape*, alapalak **papo* KLUGE EtWb.⁶ és Arch. XV. 490.) szóból magyarázható. A szlávok pedig németekkel, még pedig frankokkal és bajorokkal, a kik köztük a kereszténységet is terjesztették, csakis hazánkban: Moráviában és Pannoniában érintkeztek. β) A ném. *pfaffo*-t KLUGE a gör. παπᾶς «clericus minor»-ból magyarázza (gör. πάπας = pápa). Egy gör. παπᾶς-ból a szlávban nem válhatik *popъ*, mert a szlávban, még pedig az óbolgárban az összes görög jövevényszók, a melyek a görögben -ας-ra végződnek, -a végűekké lesznek, pl. σατανᾶς = óbolg. *sotona*, Κλεόπας: Kleofás = óbolg. *Kleopa*, Καϊάφας: Kaifás = óbolg. *Kajafa*, Ἰωνᾶς: Jónás = óbolg. *Jona*, Ἰωσῆας: Óziás = óbolg. *Jozija*, Ἰούδας: Júdás = óbolg. *Juda*, Μεσσίας: Messiás = óbolg. *Mesija*, Βαραββᾶς: Borbás = óbolg. *Varavva*, Ἠσαΐας: Ezsaiás = óbolg. *Isaija* stb. Egy «clericus minor»-t (vagy pápát) jelentő gör. παπᾶς-ból (vagy πάπας-ból) az óbolgárban *papa* lett volna (a mai bolg. *papaz*, DUVERNOIS szótára, és szerb *pàpaz*, VUK szótára, török eredetű kölcsönzés. A gör. kel. papokat a gör. παπᾶς-ból a törökök hívják gunyképen *papaz*-oknak).

CYRILL és METHOD tehát mindaddig, míg hazánkba nem jött (860—1. táján), nem ismerte a *popъ* szót; mikor pedig tanítványai

hazánkból irataikkal együtt kivonultak, annyi más róm. kath. szláv kifejezéssel együtt ezt is magukkal vitték, s innen van az, hogy ma a kifejezést megtaláljuk a gör. kel. szlávoknál is (bolg., or., szerb *pop*).

A magyarság a *pap* szót a honfoglalás előtt nem vehette fel nyelvébe, mert azon népeknél, a melyekkel a honfoglalásig érintkezett, a *popъ* szó abban az időben nem volt meg. Mikor pedig Pannoniába költözött s CYRILL és METHOD tanítványai eltávoztak hazánkból, a *popъ* szót itt találta mint népi szót a róm. kath. szlávoknál. Hogy mely róm. kath. szláv néptől való a magyar szó, nehéz megmondani. A legrégebbi róm. kath. szláv emlékekben a *pap*-ot *zakonьnikъ*-nak hívják (v. ö. Kíjevi töredékek, JAG. Glagolitsa 45. és *zacornic*, Freisingeni nyelvemlékek, v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. szótár), a mi az óbolgár emlékekben törvénytudót, írástudót jelent. Ha azonban a legrégebbieken nem fordul is elő, a régi latinbetűs róm. kath. szláv emlékekben megtalálható a *pop*. Így a régi csehben *pop* «priester»-t jelent (v. ö. GEBAUER, Žaltar Wittenb. szótár | Arch. XII. 51: «*pop* priester, später vergessen, heute für einen katholischen geistlichen nur peiorativ»), a tót népdalokban is megvan a *pap*-ot jelentő *pop*, ma azonban a csehben, tótban és lengyelben *pop* csak gör. kel. pap, a róm. kath. pap tótul *knaz*, lengyelül *ksiadz*, csehül *kněz* (v. ö. még szorb *kněz*, MIKL. Christl. Term. 14. l.). Nem így áll a dolog a szlovén-horvátra nézve. A hazai szlovénben a *pap* ma is *pop* (v. ö. Zobriszani szlov. 59, 63. és KÜZMICS, Nouvi zákon, a fent közölt szentírási helyeken; az osztrák szlovénben *pop* JANEŽIČ szótára szerint: pfaffe, Weltpriester, PLETERŠNIK szótára szerint csak gör. kel. pap = *pop*), ugyanígy a kaj-horvátban (v. ö. HABDELICH, BJELLOSTIJENEC, DALMATIN, Register), valamint a ça-horvátban (v. ö. NEM. I. 374, 375, ŠURM. Acta croat. 71, 72. stb.). Nézetem szerint ez a szlovén-horvát *pop* került a magyarba, a mely itt ma is róm. kath. papot jelent.

pápa (NySz.: papst), emlékeinkben *úr-papa* (Ehr.-k. 90. l.) is. A római pápának 1075-től hivatalos latin czime *pāpā* (v. ö. KLUGE, EtWb. *papst*-nál), a mely az olaszban *papa*, a francziában *pape*. A hazai szlovénben, a horvátban, a róm. kath. szerbben és bolgárban a szó *pápa*, *papa* (v. ö. MIKL. Christl. Term. 12. l.). A gör. kel. szláv terminológiában csak a római pápa megjelölésére fordul elő a szó. A legrégebbi óbolgár emlékekben a római pápát «rimьskъj

papežь-nek (v. ö. Assem. 144. l.: papeža, 153. l.: Selivestra *papeža* rim'ska, 158. l.: Klimenta *papeža* rimska és Vita Methodii: cap. I. és XII.: papežь, JAG. Zur Entst. I. 33.), a fiatalabb szerkesztésűekben *papa*-nak hívják (v. ö. Cod. Supr. 90: Γρηγορα παπης ρουμσκα'го és Vita Const. cap. 17: римьскыj *papa*, JAG. Zur Entst. I. 131.). E két kifejezés közül Moráviában talált kifejezés a *papežь* (v. ö. Kijevi töredékek: *papeža*. JAG. Glagolitica 45. és Zur Entst. II. 26, továbbá osztr. szlov. *pápež*, *papež*, cseh-tót *papež*, lengy. *papież*). A m. *pápa* épúgy egyenesen a latinból való lehet, mint a hogy ugyanonnan való a hazai szlov., horv. és róm. kath. szerb-bolg. *papa*.

paradicsom. Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezést találunk a gör. παράδεισος, lat. *paradisus* szóra. A régibb szerkesztésű emlékekben *raj* (рѧи) fordul elő (v. ö. Luk. XXIII. 43, Glag. Cloz. 693., 698. sor, az újabbakban: Cod. Supr. 72. 319, 320, 347, 356, 357.). Ez a kifejezés a különböző szerkesztésű gör. kel. (v. ö. Ap. Šiš., Hvalov rukop.: II. Cor. XII. 4, АМФИЛОХИJ III. 1, 39: Apocal. II. 7, MIKL. Lex. p.), valamint róm. kath. szláv emlékekben (v. ö. Prágai töredékek, Bécsi lev. JAG. Glagolitica 12, 23; különféle lectionariumok és bibliafordítások). *Raj* a neve a *paradicsom*nak *ma* is a gör. keleti, s nagy részben a róm. kath. szlávoknál.

Az óbolg. nyelvemlékek második kifejezése *poroda* (ποροδα); e kifejezés a gör. παράδεισος mása, s a Cod. Supr. fiatalabb részeiben fordul elő (v. ö. Cod. Supr. 67, 223, 226, 227, 256, 257, 286. stb. stb., lásd VONDRÁK, Studien 12. a bécsi Sitzungsber. CXXII. kötetében). Úgy látszik, hogy a *poroda* CYRILL és METHOD működése korszakánál fiatalabb kifejezés (v. ö. VONDRÁK, O Jana exarcha 8, 39. l.), görög kel. szláv emlékekben azonban gyakran fordul elő, latin szertartásúakban sohasem (v. ö. АМФИЛОХИJ II. 1, 716; II. Cor. XII. 4, MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Materialy). A m. *paradicsom* ezzel a gör. kel. szláv *poroda*-val nem magyarázható; a mi szavunk a lat. *pārādīsus* tárgyeseti *paradīsum* alakjából való (v. ö. Nyr. VI. 389, XII. 130. stb. és ez értekezés külön lenyomatában 2. rész 166. l.: Egyiptomnál). Magyarázatra szorul azonban az, mikép lett a lat. *s*-ből (*paradīsum*) magy. *cs* (*paradicsom*).

A HB.-ben háromszor fordul elő a szó, mind a háromszor *f*-sel írva (v. ö. *paradīsumut*, *paradīsumben*, *paradīsum*); mivel összes többi előfordulásában a szó olyan jellel van írva, a *mit*

csakis *cs*-nek olvashatunk (v. ö. pl. Münch.-k. Luk. XXIII. 43: *paradičomban*, Apost. mélt. 38: *paradyčombol*, stb. lásd NySz.), a HB. *f*-es alakját is általában *cs*-vel olvasták (v. ö. a HB.-ben a *cs = f*: *gimilftvvl*, *gimilfben*, *gimilfnec*, *e* és *i* előtt: *c*: *gimilcictul*, *gimilcetvl*). VOLF GYÖRGY (v. ö. Kiktől tanult stb. 55, 56. l.) azt tartotta, hogy a *paradifum* akár *paradízsum*-nak, akár pedig *paradisum*-nak is olvasható (ugyanígy: HB. *yfaac = Isák* vagy *Izsák*). Általában azonban valószínűbbnek tartja az *s*-es ejtést (tehát: *paradisum*), mert van rá példánk, hogy az *š* hang *cs*-vé is lett latin eredetű szavainkban (v. ö. *virgács*; lat. *virgas*, *golyóács*, *golyóbis*; lat. *globus*; *Lukács*: lat. *Lucas* nem okvetlen ide való példa, v. ö. *Lukács* a személynévek közt). Az én nézetem szerint a HB. *paradifum* adata csakis *zs*-vel *paradizsom*-nak olvasható. Bizonyítékaim a következők:

α) A lat. eredetű jövevényszavakban a két magánhangzó közti lat. *s* nyelvünkben *zs* megfeleléssel van, pl. *uzsora*: lat. *usura*, *rózsa*: lat. *rosa*, *eklézsia*: lat. *ecclesia*; *József*, *Ezsaías*, *Józsue* stb. stb. Így van ez a szlovén-horvátban is, a mint azt a következő példák vallják: horv. *limožina*: *lemosina*, *vižitatur*: *visitator*, *ažula* (JIR. Die Rom. I. 84.): ol. *asola*, *miležim*: *millesimo* (ŠURM. Acta croat. 116, 188, Rad LXV. 163. stb.), szlov. *ruža*: *rózsa*, *mužika*: *muzsika* stb. stb. Hogy e sajtáság végelemzésben észak-olasz, illetve velencei-e, a honnan tényleg magyarázható, e helyen minket nem érdekel. Kiemelem azonban, hogy e szabályos megfelelés alapján a lat. *paradisus*-nak, illetve *paradisum*-nak a magyarban *zs*-vel: tehát *paradizsom*-nak kellett hangzania (két magánhangzó közti lat. *ss = m. s*, pl. *mise*: *missa*).

β) Van azonban az analógiák alapján kikövetkeztetett bizonyítékoknál erősebb argumentumunk is. A *paradicsom*-ot az osztrák-szlovén nyelv nagy részében *paradiž*-nek mondják; ez a kifejezés Stájerországban (v. ö. MEGISER: ném. *paradiss*, lat. *paradisus*, szlov. *paradish*, *sh = ž*), Krajnában, Karinthiában (v. ö. JANEŽIĆ szótára és DALMATIN bibliafordításában: Luk. XXIII. 43: *v' Paradishi*, II. Kor. XII. 4: *v' Paradish*, Apocal. II. 7: *v' srédi Boshjiga paradisha*, *sh = ž*). A kifejezés határait nem ismerem (TRUBERNÉL *raj* a szó, Lajbachi Letopis 1891: 151.), de valószínű, hogy megvan Isztria félszigeten és a horvát szigeteken is. Ez a szlov. *paradiž* lehet az ol. *paradiso* mása (v. ö. mil., bolognai,

parádizsom szavában. Ez az eredeti szlov. *paradizum* a magyar *paradicsom* hatása alatt vette fel az *-om* szóvéget. Hogy a magyarban mikép lett a *paradizsom*-ból a mai *paradicsom*, nem tudom megmagyarázni. A megfelelésre azonban összevetem a szlov. *Lukež-t* (v. ö. még *Judaž, Matevž, Primož*) és a m. *Lukács* nevet. Bármint álljon is a dolog, a magyarban először *parádizsom*-ot mondtak (v. ö. SZINNYEI Magy. nyelve a 4-ik kiadástól *zs*-vel olvassa a szót), s csak később *paradicsom*-ot. S ilyen fejlődésmenetben a szó *zs*-je szlovén eredetű, a mint azt térképünk is feltünteti.

parancsolat. Erről a szóról az a nézetem, hogy önállóan keletkezett a m. nyelvben a nem egyházi terminus technicusként használatos *parancsolni* igéből (v. ö. ószlov. *porončiti*: Freisingeni nyelv.: tebe *poronjo* me telo, mai szlovénben *poročiti* = befehlen, MEGISER, DALM. Register, lajbachi Letopis 1882—3: 119; bolg. *poročka*: præceptum, DUVERNOIS, horv. glagolita emlékek: božie poručenje: præcepta Dei, Starine VII. 82.). Ezen eredete miatt nem tárgyalom részletesebben a szót.

parázna, beléndes. Kétségbe nem vonható dolog, hogy a *parázna* s a vele egy jelentésű *beléndes* az egyházi terminológiával terjedt el nyelvünkben. S mivel a szentírásban igen sokszor van szó *parázna* asszonyról, *paráznaságról*, könnyű lesz megállapítani, mi a címűl írt szóra a terminus technicus CYRILL és METHOD nyelvében s vele együtt a gör. kel. szláv terminológiában s minő eredetű a mi kifejezésünk. Párhuzamos idézeteink a következők:

1. Máté XIX. 18: Münch.-k.: *tóruent ne tórih*, Jord.-k.: *Ne paraznalkogyal* = Vulg. Non committes a d u l t e r i u m | Assem.: ne *prěljubъ сътвориши*, Mar. *не прѣлюбѣ сътвориши*, Sav. kn. *нн прѣлюбѣ створи*, Zogr. későbbi interpolatio: *не прѣлюбѣн творшиши* = gör. οὐ μοιχεύσεις.

2. Márk X. 19. Münch.-k.: *Tóruent ne tórih*, Jord.-k.: *Ne paraznalkogyal* = Ne committas adulterium | Zogr. *не прѣлюбѣ дѣи*, Mar. *не прѣлюбѣ дѣи* = gör. μη μοιχεύσης. Az Assem.-ban és a Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

3. Luk. XVIII. 20: Münch.-k.: *Ne belendezkeggel*, Jord.-k.: *Ne paraznalkogyal* = Vulg. Non committes adulterium | Assem.: ne *prěljuby сътвори*, Zogr. *не прѣлюбѣ сътвори*, Mar. *не прѣлюбѣ сътвори*, Sav. kn. *не прѣлюбѣ створи* = gör. μη μοιχεύσης.

4. Máté XIX. 9: Münch.-k.: *valaki elhaganga ő feleséget hanemécac paraznasagert es egebet vend a' belendezkedic*, es ki az elhagottat vendi *belendezkedic*, Jord.-k.: ... *paraznasaghnak okaert*

... vethkezyk ... vethkezyk = Vulg. quicumque repudiauerit uxorem suam, nisi ob stuprum et aliam duxerit, is committit adulterium. Et qui repudiatam duxerit, is adulterium committit | Assem. iže ašte pustitъ ženg svoja razvé slovese *prêljuboděina*, tvorit ja *prêljuby tvoriti*, i ženei se podъbêgoja *prêljuby tvoriti*, Mar. ... развѣкъ словесе прѣлюбоудѣнна ... прѣлюбѣтъ творити ... прѣлюбѣтъ творитѣ, Sav. kn.: нже аше поуститѣ женѣ своѣѣ. не любѣтъ дѣлавати. и творитѣ ѣ любѣтъ створити. прѣлюбѣтъ дѣтѣтъ. Zogr. későbbi interpolatio: развѣкъ словесе любоудѣннааго творитѣ ѣ прѣлюбѣтъ творити ... прѣлюбѣтъ творитѣ = gör. (λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι) ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτός λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

5. Luk. XVI. 18: Münch.-k.: *belendezkedic* (kétszer), Jord.-k.: *vethkózyk* (kétszer), Károlyi: *paráznalkodik* = Vulg. adulterium committit (kétyszer) | Zogr. прѣлюбѣтъ дѣтѣтъ (kétyszer), Mar. прѣлюбѣтъ дѣтѣтъ ... прѣлюбѣтъ творитѣ = gör. μοιχεύει (kétyszer). Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

6. LXXII. zsoltár 27. vers: Apor.-k.: Elueztetted mend azokat kik el *belendezkednek* te tölled, Döbr.-k.: kik tñled el *paraznalkodnak*, Kules. és Keszth.-k.: *kyk paraznalkodnak* = lat. perdidisti omnem qui *fornicatur* abs te | Psalt. Sin. погрѣшилъ еси ксего любѣтъ дѣла[ѣ]ти отъ тебе = gör. ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σου.

7. Máté V. 27: Münch.-k.: Ne *paraznalkoǵgal*, Jord.-k.: Ne *paraznakyal* (sic!) = Vulg. Non committes adulterium | Zogr. не прѣлюбѣтъ створити, Mar. не прѣлюбѣтъ створити = gör. οὐ μοιχεύσεις. Az Assem.-ban és a Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

8. Máté V. 28: Münch.-k.: *megparaznalkodot* = Vulg. adulterium commisit | Zogr. любѣтъ створи, Mar. любѣтъ створи = gör. ἐμοιχεύσεν. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

9. CV. zsolt. 39. vers: Apor.-k., Döbr.-k.: *paraznalkodanak* = lat. *fornicati* sunt | Psalt. Sin. любѣтъ створити = gör. ἐπόρνευσαν.

10. Márk X. 11, 12: Münch.-k.: *tóruent tór* ὁ raita ... *paraznalkodic*, Jord.-k.: *tórvent zegh* ... *parazna* leezen = Vulg. adulterium committit (kétyszer) | Zogr. прѣлюбѣтъ творитѣ (kétyszer), Mar. прѣлюбѣтъ творитѣ = gör. μοιχᾶται ... μοιχᾶται ... Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

11. Máté XV. 19: Münch.-k. *tórueñ tóressec paraznasagok* = Vulg. adulteria, stupra | Zogr. прѣлюбоудѣннѣтъ, Mar. прѣлюбоудѣннѣтъ, любоудѣннѣтъ = gör. μοιχῆται, πορνῆται. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

12. Márk VII. 21. Münch.-k.: *tórueñ tóretec paraznasagoc*, Jord.-k.: *paraznasagok* = Vulg. adulteria, stupra | Zogr. прѣлю-

בוד'קאנ'ק. Любод'кание. Mar. пр'кљубод'кани'к. Любод'кани'к = gör. μοιχῆται, πορνείαι. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

13. Ján. VIII. 3, 4: Münch.-k.: *tóruentóretben . . . tóruentóretben*, Jord.-k.: *paraznasaghba . . . paraznasaghba* = Vulg. in *adulterio* (kétszer) | Zogr. въ пр'кљубод'канинн . . . въ пр'кљубод'канинн, Mar. въ пр'кљубод'канинн . . . въ пр'кљубод'канинн = gör. ἐν μοιχῆῃ. Assem. és Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

14. Máté V. 32: Münch.-k.: *paraznasagnac oka nalkül, a' paraznalkottatta*, Jord.-k. *paraznasaghnak oka nalkyl, az bynre boczattya* = Vulg. nisi causa *stupri*, efficit ut illa sit *adultera* | Zogr. разк'к словесе любод'кинааго тковнт'к ѿ пр'кљуб'кы д'кати, Mar. разк'к словесе любод'кннааго. тковнт'к ѿ пр'кљуб'кы д'кати = gör. παρεκτός λό'ου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι, Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

15. Ján. VIII. 41: Münch.-k.: *paraznasagtól*, Jord.-k.: *fertezetteseeghból*, Károlyi: *paráznaságból* = Vulg. e *stupro* | Assem.: отъ ljuboděaniē, Zogr. отъ любод'кани'к, Mar. отъ любод'кани'к = gör. ἐκ πορνείας. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

16. Máté XVI. 4: Münch.-k.: *tóruentóró*, Jord.-k.: *parazna* = Vulg. *adultera* | Zogr. пр'кљубод'кн, Mar.: пр'кљубод'кн = gör. μοιχαλῖς. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

17. Luk. XVIII. 11: Münch.-k.: *tóruentóróc*, Jord.-k.: *paraznak* = Vulg. *adulteri* | Assem. *prěljuboděi*, Zogr. és Sav. kn. пр'кљубод'ки, Mar. пр'кљубод'кн = gör. μοιχοί.

18. Luk. XV. 13: Münch.-k. eluen *belendesől*, Jord.-k. *gyenyerwsegghel eelwen*, Károlyi: *élvén dozbódva* = Vulg. *vivendo luxuriose* | Assem. živu blād'ьno, Zogr. Mar. жн'кы блад'ьно, Sav. kn. жн'кы блад'ьно = gör. ζῶν ἀσώτως. V. ö. Schlägii szój. *belendes* = fornicator.

19. Máté XII. 39: Münch.-k., Jord.-k.: *parazna* = Vulg. *adultera* | Zogr. любод'кн, Mar. любод'кн = gör. μοιχαλῖς. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

20. Máté XXI. 31, 32: Münch.-k. a' *paraznac* (kétszer), Jord.-k. az *paraznak* (kétszer) = Vulg. *meretrices* | Mar. és Zogr. későbbi interpolatio: любод'кница, любоденца = gör. αἱ πόρνα.

21. Márk VIII. 38: Münch.-k. a' *parazna* nemzet közőt, Jord.-k. *parazna* = Vulg. in *generatione* hac *adultera* | Assem. въ родѣ семъ прěljuboděimъ, Zogr. къ род'к семъ пр'кљубод'ки'мъ, Mar. къ род'к семъ пр'кљубод'кнмъ, Sav. kn. къ род'к семъ пр'кљубод'кнм'кмъ (sic!) = gör. ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι.

22. Luk. XV. 30: Károlyi: a *paráznákkal* (Münch.-k.-ben fordítatlan) = Vulg. *cum meretricibus* | Assem. съ ljuboděicami, Zogr. съ любод'кнцями, Mar. съ любод'кнцями = gör. μετὰ πορνῶν. A Sav. kn.-ban a szó fordítatlan.

23. XLIX. zsoltár 18. vers: Döbr., Keszth., Kulcsár-k.: *pa-*

raznakkal = lat. cum adulteris | Psalt. Sin. $\sigma\kappa \mu\pi\kappa\lambda\iota\sigma\kappa\omicron\delta\alpha\kappa\iota$ = gör. μετά μοιχοῦ.

E párhuzamos idézetekből az derül ki, hogy a magyarban *törvényt törni* (szegni), *törvénytörés* (törvénytöret), *törvénytörő* teljesen egyjelentésű a *beléndezkedni* (v. ö. még Bécsi-k. Ozyas IV. 15.), *beléndesség* (v. ö. Bécsi-k. Jud. X. 4, Amos I. 5, Naum. III. 4.), *beléendes*, illetve *paráználkodni*, *paráznaság*, *parázna* szavakkal. Hogy a magyar kifejezések közül melyik a legrégebb, megfelelő magyar szövegek híján nehéz megmondani.

Ha már most csoportosítjuk azokat a kifejezéseket, a melyeket a fentebbi párhuzamos helyek alapján a régebb szerkesztésű óbolg. emlékekben találtunk, ezeket írhatjuk:

A) *Törvénytörő, beléendes, parázna*:

1. adulter, μοιχός, μοιχαλῖς = *préljuboděj, ljuboděj*, melléknévi származék: *préljubodějijn, ljubodějijnъ*;

2. meretrix, πόρνη = *ljubodějica*;

3. luxuriosus, ἄσωτος; *bladъnъ*.

B) *Törvénytörés (-töret), beléndesség, paráznaság*: adulterium, stuprum, μοιχεία, πορνεία = *préljubodějanije, ljubodějanije*.

C) *Törvényt tör, beléndezkedik, paráználkodik*: adulterium committere, fornicari, μοιχεύω, μοιχάομαι, πορνεύω = *préljuby* (vagy *préljubъ*) *sъtvoriti* (vagy: *tvoriti*, vagy: *dějati*); *ljuby sъtvoriti* (*tvoriti* vagy *dějati*).

A fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben nagyjában az itt A)—C) alatt felsorolt kifejezéseket találjuk (v. ö. *ljuboděj* Glag. Cloz. index, *ljubodějica* Euch. Sin. 68, Supr. 258, 271, 360, *préljubodějanije, ljubodějanije* Euch. Sin. 163, Glag. Cloz. index, *préljubodějstvo, ljubodějstvo* Supr. 262, 265, 270, 408, *préljuby tvoriti* és *dějati* Glag. Cloz. index, *préljuboděati* Supr. 270. stb.); előkerül azonban egy másik kifejezés is. Az újabb szerkesztésű óbolg. emlékekben ugyanis a régi *préljuby sъtvoriti, ljuby sъtvoriti* (v. *dějati*: *paráználkodni*) kifejezést a *bladъ sъtvoriti* váltja fel (v. ö. Arch. XIII. 341. és JAG. Zur Entst. II. 65; a kifejezésre az adatok ezek: Euch. Sin. 189, 190, 191, 192, 193. l., Supr. 410. l.). Ennek megfelelően a régi *ljubodějica*-t az újabb *bladъnica* cseréli fel (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 74. és Cod. Supr. 259, 291, 292, 304, 305. stb., ugyanitt 259, 398. lapon egyjelentésű vele a *žena bladъna*), s általában megjegyezhetjük, hogy az újabb óbolg. emlékekben *bladъ* a

paráznaság neve (v. ö. Euch. Sin. 125, Supr. 247. Fragm. Chil.; *bláždenije* Supr. 260, 281, *bláždilište* : lupanar Supr. 2. stb.).

A különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben a már elősorolt kifejezéseken kívül még két kifejezést találunk: α) *Studoložstvo*, *studoděj*, *studodějanije* (v. ö. Ap. Šiš. II. Kor. XII. 21, Gal. V. 19, Ephes. IV. 19, I. Tim. I. 10, Római XIII. 13. és *Μικλ. Lex. p. studodějstvo* stb.); β) *bledь* (v. ö. orosz kútfőkben: *bljadь*, szerbekben: *bledь* : *πορνεία*, fornicatio, lásd alább).

E fejtegetésből az a tanulság, hogy az óbolg., valamint a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv emlékekben a *parázná*-t soha sem hívták *prazьnъ*- (v. ö. éa-horv. *prázan* és *prázan* stb. NEM. II. 187, 190.), illetve *prazьnъ*-nek. Az óbolg. emlékekben előfordul a *prazьnъ* szó, csakhogy jelentése «üres, hiú, tétlen, rest» stb. Ime a párhuzamos helyek :

1. Máté XII. 36: Münch.-k.: minden *hiu* igérdől, Jord.-k. *mynden hewsagos* bezedről = Vulg. de quocunqve verbo otioso | Assem. *въсѣко slovo prazьno*, Zogr. *κε̅κκο slovo prazьno*, Mar. *κε̅κκο slovo prazьno* = gör. *πᾶν ῥήμα ἀργόν*. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

2. Máté XII. 44: Münch.-k.: lelte őtet *hiuan*, Jord.-k. *hewolkodwan* = Vulg. reperit eum vacantem | Zogr.: *οβραμ̅ιτετ̅κ̅ празьн̅к̅*, Mar. *празьн̅к̅* = gör. *καὶ ἐλθὼν εὗρίσκει σχολάζοντα*.

3. Máté XX. 3: Münch.-k.: *hyaba* aluan, Jord.-k.: alwan *hewolkodokat* = Vulg. vidit alios stantes otiosos | Assem. *stoješte prazьny*, Mar. *празьны*, Zogr. későbbi interpol. *празьны*, Sav. kn. *празны* = gör. *ἐστῶτας . . . ἀργός*.

4. Máté XX. 6: Münch.-k.: Mit allotoc it *hiyan* mend e napot esteg? Jord.-k.: *hiwolkodwan* = Vulg. inuenit alios stantes otiosos . . . Cur hic statis totum diem otiosi | Assem. *ѣто стоите съде вєш день prazьni?* Mar. *празьны . . . празьни*, Sav. kn. : *празны . . . празни*, Zogr. későbbi interpol. : *празьны . . . празьни* = gör. *εἶπεν ἄλλους ἐστῶτας ἀργός . . . τί ὡδε ἐστήκατε ὄλην τὴν ἡμέραν ἀργοί*.

Az óbolg. *prazьnъ* tehát otiosus, *ἀργός* jelentésű (v. ö. mai bolg. *prázen* : leer, *prázna hortù'* : falsches gerücht, *na prázno* : nicht ungereimt CANK. Gram. 140, 151, 194, *prazen* : leer, öde, vergeblich, unnütz, eitel KARAVELOV, Pamj.). Ebből a jelentésből fejlődött az, hogy az óbolg.-ban és a gör. kel. szlávban az «ünnep» neve *prazьnikъ* (ünnepelni = *prazьnovati* stb. v. ö. Glag. Cloz., Mar. index, *Μικλ. Lex. p.* és Chr. Term. 21. l.; és Supr. 130:

нѣсмькѣ празденѣ азъ нно дѣло нмамаѣ). A *prazdъnъ* itt felsorolt jelentései mellett jelenthet «meddő»-t, «szűz»-et is a szó (v. ö. Supr. 97: всего плода прыздѣна, 270: яко дѣвѣство, аште есть прыздѣно), a mire összevetendő, hogy az óbolgárban (v. ö. Máté XXIV. 19, Márk XIII. 17, Luk. II. 5, XXI. 23.) a *neprazdъnъ* «terhes, áldott állapotban levő nő»-t jelent; ma is a bolg. *neprázna* = schwanger (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 66, САНК. Грам. 184.).

Az óbolg., illetve gör. kel. szláv *prazdъnъ*, *prazъnъ* (= üres, hiú, rest, tétlen, meddő; ünneplő) jelentésköre sohase fejlődött odáig, hogy «adulter»-t, *μοιχος*-t jelentett volna. Mivel már most az óbolg. *prazdъnъ* sohase jelentett *paráznát*, s mivel a m. *parázna* terminus technicus, s e jelentésben a gör. kel. szláv terminológiában egészen más kifejezések vannak használatban, következik, hogy a m. *parázna* nem lehet óbolgár, sem pedig gör. kel. szláv eredetű kifejezés. S a róm. kath. szláv népek közt tényleg vannak, a kik nyelvében a *prazen*, *prazan* ugyanazt jelenti, a mit a mi terminológiánkban. A hatodik parancsolat a magyarban: *Ne paráználkodjál* (v. ö. Pesti Nomenclatura = Non moechaberis). A gör. kel. szláv terminológiában, mint láttuk, a legrégebbi kitétel *ne přeljubъ сътвориши*, később *ne bladъ сътвориши*, ma *ne čini přeljube* (szerb). A róm. kath. szláváságnál a parancsolat így hangzik:

A) Dalmát-horv. ne *praznuj* (VERANCICS, Diction. 1595. Venetiae, 124. l.) | hazai *ča*-horv. ne *praznuj* (MERCHICH, Nauk 34. l.; mosonmegyei adat) | kaj-horv. ne *praznuj* (Horv. Katekhis. 1747. évből 43. l.), ne *praznūjh* (varazsdi adat, Abecedar, Varazsd 1828. évből, 10. l.). A kaj-horvátban *praznik*: moechus, fornicator, adulter, sacrilegus, *praznost*: fornicatio, adulterium, *praznuvati*: fornicari, adulteri, moechari (v. ö. НАБД., БЈЕЛ.), *rodo-prázen*, *prázniti z rodom*, *rodo-práznost* (rodo-bludnost, rodo bluden JAMBER.) | hazai szlov. ne *praznūh* (Abecedarium Szlow. 1725-ből), ne *praznūjh*, ne *praznūj* (KŪZMICS Nouvi zákon, Máté V. 27, Róm. XIII. 9. stb.). A hazai szlovén nyelvű irodalomból, első sorban KŪZMICS Újtestamentomából számtalan adatban tudjuk közölni, hogy *prázen*: «üres, hiú» mellett *parázná*-t is jelent (*práznost* = parázna-ság, *práznik*: parázna férfi, *práznica*: parázna nő, *praznūvati* (rövid *a*-val): paráználkodni).

B) Osztr. szlov., s részben a gráci hazai szlov. nyelvű nyomtatványokban: ne *prešestūj* (Düh. hrána 32. l.), ne *prešestvuj*, ne

prešestvaj (v. ö. DALMATINNÁL; *prešuštvaťi*, ugyanigy MEGISERNÉL: *prešuštvaťi*: ehebrechen, *prešušnik*: ehebrecher; DALMATIN bibliafordítása registerében azt mondja, hogy a krajnai *prešuštvu*, *prešuštvaťi* = kaj-horv. *prelubadejstvo*, *prasnost*, *prasníkuvati*. Az olasz szlovénben *prešušnik* = adulter, Letopis 1891:104.).

C) Dalm. horv. és róm. kath. szerb: *ne sagraši bludno*, *ne čini preljubodejstva*, *ne včini priljubodivstva*, róm. kath. bolg. nidé *greši zasrámnu* (Vazdiganj 397. l.).

D) Szorb: *nedyrbisch mandželstwo łamacz*, cs. t. *nezesmílniš*,

nezcydzoložiš, *ne cudzolož* (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov. *cuzoložiti*: ehebrechen), lengy. *nie bedziesz cudzołozyt* (innen a kisoroszbán is van *ne čuzolož*).

Mindent számbavéve, úgy találtuk, hogy a m. *parázná*-nak (régibb alakja: *prázna*, erre mutat a népnyelvi *perázna* is, v. ö. NySz. és MTsz., a szó személynévül használva, Okl. szót.; a Jord. és Érdy-k.-ekben található *paláz*, *palázolkodik*: adulter, fornicor szavakat figyelmen kívül hagytam) jelentésben és hangalakban megfelelőjét csakis a ça- és kaj-horvát, valamint a hazai szlovén nyelv keresztény terminológiájában találtuk. Ebből a kaj-horv. hazai szlov. *prázen* (v. ö. *rodo-prazen*, JAMBR. incestuosus alatt)

szóból való a magyar *parázna*, a mint azt a fentebbi térkép is feltünteti.

A fentebbi fejtegetésekből az derült ki, hogy a *parázna* szóval egyjelentésű emlékeinkben a *beléndes* szó. Már SZAMOTA ISTVÁN helyesen jegyezte meg, hogy a *beléndes*: fornicator «ugyanazon *blend* töből származik, a melyből a *bolond*» (SZAMOTA, Schlägli szój. 2026. számnál; hogy e szó összetartozik-e a m. *belénd*: *hycocycamus* névvel, v. ö. MIKL. Slav. Elem. és Denkschr. XXVIII. 5, azt ezúttal nem kutatom; v. ö. NySz., a hol egynek van véve). Magam is fennebb megjegyeztem, hogy a gör. kel. szláv emlékekben van egy *bljadъ*, *bledъ* főnév, a mely *πορνεία*, fornicatio jelentésű. Ezzel a szóval függ össze a m. *beléndes*, de hogyan.

Az óbolg. emlékekben sűrűn előforduló szó a *bladъ*, *bladiti*, melynek «error, errare, tévelygés, tévelygeni» a jelentése (v. ö. Mar. index és a mi evang. textusainkat). Ebben a jelentésben a *bladiti* valamennyi szláv nyelvben megvan. A fentebbi fejtegetésekből azonban kiki láthatja, hogy az «error, errare» jelentésű *bladъ*, *bladiti* az óbolg. emlékek fiatalabb szerkesztésű részében *parázna* sá g-ot, *parázna* l k o d n i-t jelent. E jelentésnek is nyoma van a róm. kath. szláv nyelvekben is (v. ö. pl. az olaszf. szlovént, a hol *bludnica* = adultera, *bludnost* = adulterio, lajbachi Letopis 1891 : 104, tótúl is *blud* paráznaság). Ez a szláv *bladъ* van a m. *bolond* szóban is, a mely *tévelygés* jelentésből fejlődött «mens, delirus, stultus»-szá (v. ö. a régi magyarban *bujdosni* = errare és *bújdosó elméjű* = bolond, Marg. Leg. 165, Péld. k. 3.). Ez a szláv *bladъ*: *bladiti* ablautos alak a szláv *bled*: *blesti* (*bleda*) igéhez, a mely szintén első sorban «*tévelygeni*, errare», másodsorban «*fecsegni*, *csacsogni*, *nugari*», harmadsorban pedig «*paráználkodni*, *scortari*» jelentésű. Nyelvtörténeti adataink e három jelentésre a következők:

Luk. XXIV. 11: Münch.-k.: tettetec ő előttöc mikeppen *teuelgenenec* ez igec, Károlyi: az ő beszédök csak *mesebeszédnek* látszék azok előtt = Vulg.: *visa sunt apud illos ceu deliramentum verba illarum* | Assem. avišę sę přědъ nimi êko *bledi* glagoli ihъ, Zogr. és Mar. ΕΛΛΑΔΗ ΓΛΑΓΓΟΛΗ ΗΥΚ = gör. ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λήρος τὰ ῥήματα αὐτῶν. Itt jegyzem meg, hogy a hazai szlov. bibliában *zbloudnoszt* olvasható e helyen.

A *bledъ*: ΕΛΛΑΔΗ főnév «*tévelygő beszéd*, *fecsegő beszéd*:

error, nugæ» jelentésben megtalálható még az Euch. Sin.-ban (131. l.) és a Cod. Supr.-ben (6, 118, 119. l.; egyéb emlékekben: Vita Methodii cap. I, VIII, X: *bljadъ*: error, MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mater.), míg a megfelelő ige «tévelygeni, fecsegni» jelentésben a Cod. Supr.-ben (119: *блѣдѣ*, 6, 119: *блѣдѣ*; egyéb emlékekben: *blediti*: nugari, DANIČIĆ Rječ., MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mater.). Hogy a magyarban a *blęsti*-nek «csacsogni, fecsegni» is megfelelelhet, arra v. ö.:

Apost. Šiš.: 1. Ap. esel. XVII. 18: *блѣднѣнн* (v. ö. AMFIL. I. 1: 442: *блѣднѣнн*) = Jord.-k.: *czaczogo*, KÁROLYI: *fecsegő*; 2. III. Ján. lev. I. 10: *блѣдѣ* *в* *насѣ* (AMFILOHIJ I. 2: 288: *блѣдѣ* *в* *насѣ*) = Jord.-k. *czaczoghwan my reank*, KÁROLYI: *csacsogván* ellenünk

A *blędъ*: *blęsti*: harmadik jelentése csakis orosz szerkesztésű emlékekben található; itt a *bljadъ* = meretrix (MIKL. Lex. p., EtWb. és SREZNEVSKIJ, Mater.); a *bljadnja* pedig «beléndesség» (v. ö. Izvjestija VIII. 4: 334, 336.). A m. *beléndes* ezt a jelentést tükrözteti vissza. Az a kérdés már most, honnan való az egyházi szláv kifejezés s vele együtt a m. *beléndes* szó. S erre nézve az a nézetem, hogy csakis az élő szláv nyelvek meghallgatása után adhatunk a fentebbi kérdésre feleletet. Az óbolg. egyházi szláv *blęsti*: *blędѣ* ige és származékai ugyanis ma csakis a következő nyelvekben élnek:

cs. *blęsti* (*bledu*, *bledesъ*): faseln, deliriren, verwirrt reden (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov. és RANK);

szlov. *blęsti* (*bledem*): irre reden, phantasieren, faseln | *bledenje*: irrthum (MEGISER), phantasieren, unsinnige rede | *blędec*: wortgewirr, gallimathias (PLETERŠNIK).

kaj-horv. és itt-ott dalm.-horv. *blezti* *bledem*: balo, vocem edo ovis, blatero, insulse, inepte loquor, *bledenye*: hallucinatio, inculta, inconsiderata ac inepta locutio (BJELLOSTIJENEC és horv. akad. szótára).

Mivel már most más szláv nyelvben nem él az ige, sem származékai (v. ö. bolg. *bledo*-sloven: fecsegő, DUVERNOIS, egyházi eredetű lesz), igen valószínű, hogy a szó az óbolg. terminológiában pannoniai-moráviai eredetű kifejezés. Valószínű ezzel kapcsolatban az is, hogy a m. *beléndes* szlovén eredetű kifejezés.